

Наталія Матвесва

**ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ:
ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**
Навчально-методичний посібник

Івано-Франківськ

2013

ББК 74.04

УДК 37.011.31:371.14:373.3(477)

Матвеева Н.О. Теорія і методика виховання: формування екологічної культури молодших школярів: Навчально-методичний посібник. – Івано-Франківськ, 2013. – 147 с.

Рецензенти:

Маховська Л.Й. – кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології і екології інституту природничих наук Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Кіліченко О.І. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукова робота присвячена проблемі виховання в учнів початкових класів шанобливого ставлення до навколишнього середовища, розвитку та формуванню екокультурної особистості.

Посібник містить теоретичний матеріал про сучасний стан екології, проблеми екологічного виховання молодших школярів; опис форм і методів еколого-краєзнавчої роботи з дітьми, шляхів, що слугують виробленню норм поведінки серед природи. Праця ґрунтується на сучасній парадигмі національного виховання, Концепції екологічного виховання України, Закону «Про освіту».

У посібнику представлено низку розробок виховних заходів, використання яких сприятиме реалізації основних завдань виховання екосвідомої особистості. Спрогнозовано педагогічні умови та шляхи підвищення ефективності екологічної освіти учнів початкової школи.

Видання прислужиться учителям початкових класів, організаторам позакласної роботи, вихователям груп продовженого дня, і, зокрема, керівникам шкільних гуртків природничого, природоохоронного напрямку; студентам вищих навчальних закладів, вихователям, батькам.

Рекомендовано до друку вченою радою Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 2 від 30 вересня 2013 р.)

@ Матвеева Н.О., 2013

ЗМІСТ

Передмова.....	4
1. Сучасні проблеми екології України.....	
II. Видатний педагог В.О.Сухомлинський про природу.....	
III. Екологічне виховання у сучасній школі.....	
1.1. Зміст, основні завдання та складові екологічного виховання.....	
1.2. Форми, методи і прийоми екологічного виховання молодших школярів.....	
IV. Практичне застосування форм і методів екологічного виховання у навчально-виховному процесі школи.....	
4.1.Екологічна освіта на уроці.....	
4.2.Позаурочна еколого-краєзнавча робота з учнями початкових класів.....	
Післямова.....	
Список використаних джерел.....	

ПЕРЕДМОВА

*І пташка, і метелик, і людина
Сплелися у вінок. Ім'я йому – Життя.
Одна у них Земля, одна родина,
І вічність в них одна, і небуття.
Ж.Маценко*

Багатогранне значення природи для економічного прогресу, а також її вплив на культурну самобутність народів є безсумнівним. Спеціалісти стверджують, що в останні десятиріччя планета Земля «працює на межі» своїх біологічних можливостей щодо підтримки життєдіяльності людства. Екологічні проблеми, з одного боку, є наслідком науково-технічного розвитку людства, а з другого – вони інтенсивно впливають на економічний стан та менталітет суспільства. А, отже, культура, освіта, екологія та економічне становище взаємопов'язані, нерозривні і визначають майбутнє не тільки певної держави, а й усієї спільноти загалом.

Багаторічний досвід педагогічної практики засвідчує, що «взаємозв'язок освіти, культури й економічного становища і екологічної ситуації визначає самопочуття людства, його роль у нашому житті зростає з року в рік, а екологічний компонент набуває все більшого значення»(Коренева І. Дип). Своєю чергою, це вимагає ведення політики, спрямованої на підвищення екологічної обізнаності та покращення доступу громадськості до інформації щодо охорони і сталого розвитку держави.

За оцінкою авторитетних Міжнародних організацій як-от ООН, ЮНЕСКО, ВТО, третє десятиліття може стати часом «гуманітарного

повороту», переходом від деструктивного типу цивілізації з її варварським ставленням до природи, ксенофобією, жорстким економічним і політичним суперництвом до моделі цивілізації, орієнтованої на людину (Старовойт 6).

Екологічна освіта і виховання є надзвичайно важливим елементом охорони природи, вони покликані формувати у людини активну громадську природоохоронну позицію і бути основою в процесі оволодіння екологічними знаннями, вміннями й навичками. Суспільству сьогодні потрібні виховані, грамотні й культурні в екологічному відношенні люди. Усвідомлення того, що людство більше не може безмежно втручатися у природу, потребує пошуку нових шляхів, технологій виробництва, за яких припиниться необдумане та безвідповідальне нищівне ставлення до довкілля.

Високі темпи урбанізації, засилля технічного мислення, непрості соціальні умови багаторазово підсилюють відчуженість людини від природи, переводячи це завдання не тільки в розряд найважливіших, а й важковирішуваних. Відтак необхідний комплекс спеціальних послідовних засобів для формування нового екологічного мислення. Серед них – раннє пробудження у дітей цікавості до життя тварин і рослин, виховання на цій основі позитивного ставлення до навколишнього світу. Важливо розпочинати виховання екологічно культурної особистості ще з дитинства. Успіх у розв'язанні завдань екологічної освіти переважно залежить від першого етапу навчання молодших школярів, коли закладаються основи формування особистості, які забезпечують ефективність подальшого екологічного навчання, що сприятиме утворенню єдиної безперервної системи і розвитку екологічної культури.

Екологічна культура молодшого школяра охоплює:

- знання про взаємозв'язки у природі та усвідомлення себе як її частини;
- розуміння необхідності берегти навколишнє середовище;
- уміння і навички позитивного впливу на природу;
- розуміння естетичної цінності природи;
- негативне ставлення до дій, що завдають шкоди природньому середовищу (Павлюк, с.16).

Своєю чергою, сучасна початкова школа потребує інноваційних технологій, здатних підготувати школярів до життя в надзвичайно глобалізованому і динамічно змінному світі, навчити сприймати його як суттєву складову власного способу життєдіяльності. Безумовно, одним із понять інноваційних технологій є екологізація освіти. Це зрозуміло, адже людство повинно змінити своє ставлення до природи, змінити стиль своєї діяльності та переоцінити життєві цінності. Основна вимога часу – потреба використання принципів екологічного гуманізму, як-от: співпраця з природою, неподільність із нею; шанобливе ставлення до довкілля, а не владарювання над ним тощо.

Вважаємо, що наукові і моральні ідеї бережливого ставлення до природи закладаються і формуються у процесі навчання на уроках, а розвиваються і поглиблюються, удосконалюються в позаурочній діяльності. Відтак екологічна компетентність та культура молодших школярів повинні розвиватись методом залучення їх до різних видів діяльності, здійсненням екологічної просвіти батьків та їх співпраці зі школою.

Застосування запропонованих у посібнику шляхів підвищення ефективності екологічної освіти і виховання учнів початкових класів можливе при належному організаційно-методичному забезпеченні навчально-виховного процесу, дотриманні виявлених психолого-педагогічних умов.

Навчально-методичний посібник прислужиться учителям початкових класів, організаторам позакласної роботи, вихователям, студентам вищих навчальних закладів, батькам.

1. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЇ УКРАЇНИ

Охорона навколишнього природного середовища сьогодні є питанням національної безпеки держави. Саме у незалежній Україні вперше були оприлюднені правдиві дані про стан довкілля і загрозу для народу України. Вже не є секретом, що ми наблизились до критичної межі, яка потребує термінового втручання у події, які відбуваються.

Виробництво матеріальних благ зумовило широке впровадження нових технологій, які паралельно з позитивними результатами спричинили надкритичну експлуатацію людиною природних багатств. Основною проблемою сучасності є неефективне використання природних ресурсів, що зумовило виникнення і розвиток надзвичайних ситуацій. Так, сьогодні ми спостерігаємо зростання кількості пожеж, вибухів і техногенних аварій, розширення зони хімічного та радіоактивного забруднення території держави. Ці та інші негативні процеси стали темою дослідження науковців В.А.Бокова, Ф.Д.Гамора, В.А.Дячук, Н.І.Маїло, І.П.Малиш, В.Я.Попова, С.М.Стойко, Р.Ю.Шевченко, В.О.Шевченко та інших.

Збитки від катастрофічних явищ, що виникають з вини людини, зрівнялися зі збитками від природних стихійних лих. Активний вплив людини на природні процеси зумовлює виникнення повторних, стимулює і прискорює розвиток нових негативних процесів. Люди проживають в умовах щохвилинної загрози регіональних і глобальних катастроф, причиною яких є постійне зростання чисельності населення, невизначеність часу і місця настання подій тощо. Отож,

вищезначене дає підстави стверджувати, що залежність людини від природи не зменшується, а зростає з кожним днем.

Нинішню екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, що формувалася упродовж тривалого періоду через нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу держави. Відбувалися структурні деформації народного господарства, за яких перевага надавалася розвитку сировинно-видобувних, найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості країни. Відтак, аналіз сучасної екологічної ситуації дозволяє виокремити наступні джерела небезпеки та основні причини виникнення незадовільної екологічної ситуації в межах нашої країни:

1)екстенсивне використання всіх видів природних ресурсів, яке тривало десятиліттями без урахування здатності екосистем до самовідтворення;

2)адміністративно-командне концентрування на невеликих площах величезної кількості надпотужних хімічних, металургійних, нафтопереробних і військових промислових підприємств і комплексів, так званих «гігантів соціалістичної індустрії», а також прискорена реалізація грандіозних планів «підкорення» природи;

3)повне нехтування традиціями господарювання та можливостями окремих регіонів;

4)інтенсивна хімізація, хибні способи організації сільськогосподарського виробництва;

5)гігантські масштаби меліораційних робіт без відповідних наукових обґрунтувань та ефективних технологій;

6)відсутність упродовж повоєнного періоду об'єктивних довгострокових екологічних прогнозів щодо наслідків реалізації планів розвитку промислового виробництва;

7)використання у переважній більшості застарілих технологій та обладнання;

8)нехтування чинних законів стосовно охорони довкілля;

9)відсутність державного контролю за виконанням законів про охорону природи та системи покарань за шкоду, заподіяну довкіллю;

10)відсутність об'єктивної інформації для широкого кола населення про екологічний стан природного середовища і вжиті заходи для поліпшення ситуації;

11)український низький рівень екологічної освіти, екологічної культури та свідомості тощо.

Майже усі надзвичайні ситуації та їх наслідки мають антропогенні причини. Саме тому наука і освіта є єдиними засобами розв'язання проблеми виживання в екологічно екстремальних умовах (С.Совгіра).

Інформація про екологічний стан довкілля уможлиблює поступове формування екологічної свідомості, культури та компетентності дитини. Зокрема, на сьогоднішній день, стан екології України має таку картину. Основним антропогенним фактором розвитку екологічної кризи в Україні є великі промислові комплекси у Донецькій області, Центральному Придніпров'ї, Криворіжжі, Прикарпатті, Керчі, Маріуполі і т.д. Це металургійні, хімічні, нафтопереробні й машинобудівні заводи, кар'єри та збагачувальні фабрики, окремі військові підприємства, які упродовж останніх десяти років в атмосферу викинули більш як 100 млн. т. шкідливих речовин.

Підприємства металургії та енергетики (головні забруднювачі повітря), які, на жаль, тільки на 30-50% оснащені очисним обладнанням, щорічно дають відповідно 32-35% усіх забруднень від стаціонарних джерел. Окрім того, унаслідок діяльності підприємств кольорової металургії, у повітря зазвичай потрапляють важкі метали (арсен і свинець), а також азотна та сірчана кислота. Водойми нашої

країни переповнюються фенолами, нафтопродуктами та сульфатами, що є результатом викидів підприємств чорної металургії.

«Славнозвісною» у цьому сенсі є хімічна промисловість, об'єкти якої викидають у повітря сірчаний ангідрид, оксиди азоту, вуглеводні та інші шкідливі речовини. Найбільші промислові підприємства даної галузі розташовані на Прикарпатті (Новороздольський сірчаний комбінат, Калуський калійний концерн), у Донбасі, в Присивашші (Красноперекопськ), Одесі, Сумах, Рівному (підприємства об'єднання «Азот»). Як результат – навколишнє середовище, насичене небезпечними токсикантами як-от, приміром, фосгеном, вінілхлоридом, хлористим воднем, фенолом, аміком.

Як і інші галузі промисловості, машинобудування тяжіє до районів розвитку металургії, сконцентроване в містах і «виробляє» великі обсяги відходів, що забруднюють повітря, воду й ґрунт. Так, у Дніпропетровську лише одне виробниче об'єднання «Дніпроважмаш» щороку скидає в Дніпро 2365,2 тис. куб.м. забруднених стоків. У Запоріжжі викиди в атмосферу Дніпровського електродного заводу становлять 35% загальноміських, причому 80% їх містять канцерогенні речовини першого класу небезпечності.

Великої шкоди рельєфу, земельним ресурсам, ґрунтовим водам завдає гірничодобувна промисловість. У районі Донбасу (Донецьк-Луганськ-Рубіжне) забруднено не тільки поверхневі, а й підземні води на площі більш як 120 км кв. У р.Самару щороку з шахт Західного Донбасу скидається близько 20 млн. куб.м. вискомінералізованих шахтних вод і ще близько 60 млн. куб м таких самих вод із шахт Центрального Донбасу. Це призвело до мінералізації води в річках Інгул, Самара, Інгулець більше як у 10 разів за природній фон.

Не є виключенням, на жаль, і енергетична галузь України. Поглинаючи величезну кількість нафтопродуктів, газу й вугілля, тепло

і гідро електростанції викидають в атмосферу мільйони кубометрів шкідливих газів, аерозолей і сажі, знищують сотні гектарів землі шлаками і золою. Так, приміром, загальна кількість викидів підприємств енергетики сягає 2,3 – 2,5 млн т/рік. Основні забруднювальні компоненти: тверді продукти згоряння палива (зола), сірчистий ангідрид, оксиди азоту тощо.

Екологічно необґрунтованим можемо назвати розміщення на території України п'яти АЕС (14 енергоблоків) – Чорнобильської, Рівненської, Хмельницької, Південноукраїнської, Запорізької. Зважаючи на це, виникає й проблема поховання ядерних відходів, а згодом, можливо, і ліквідації самих АЕС.

Військова діяльність була і залишається джерелом екологічної небезпеки. Особливо загрозлива ситуація пов'язана з переробкою компонентів ракетного палива, якого в Україні накопичено понад 20 тис тон. Сховища ракетного палива не мають спеціальних засобів нейтралізації випарів його компонентів, а термін експлуатації резервуарів для його зберігання вичерпано. Так, приміром, у Севастопольській бухті концентрація нафтопродуктів у 180 разів перевищує норму. Статистика свідчить, що кораблі й берегові частини Чорноморського флоту щодня скидають у море більш як 9 тис. куб м неочищених стоків. Сюди ж можемо віднести й порушення правил зберігання паливно-мастильних матеріалів та експлуатацію систем їх транспортування.

Треба сказати, що не менш шкідливими є і викиди забруднювальних речовин автомобільним транспортом, які становлять 5,5 млн т на рік (39 % усього обсягу викидів по Україні). Забруднення повітря вихлопними газами досягає 70 – 90 % загального рівня забруднень. Окрім того, більш як 20 % транспортних засобів експлуатується з перевищенням установлених нормативів умісту

шкідливих речовин у відпрацьованих газах. Водночас хочемо зауважити, що в Україні експлуатується понад 1 млн вантажних автомобілів і далеко за 2,5 млн легкових, кожен з яких щорічно спалює від 12 до 30 т високооктанового бензину, складником якого є свинець. Так, зокрема, концентрація свинцю у бензині становить 0,36 г/л, тоді як у бензині Великої Британії, приміром, - 0,15, США – 0,013 г/л.

Позначається на екології країні, зокрема й сільке господарство. Щорічні надходження на поля мінеральних добрив і пестицидів сягають за 45 млн т і 90 тис т відповідно. Площа земель, забруднених стійкими хлороорганічними препаратами становить близько 8 млн га.

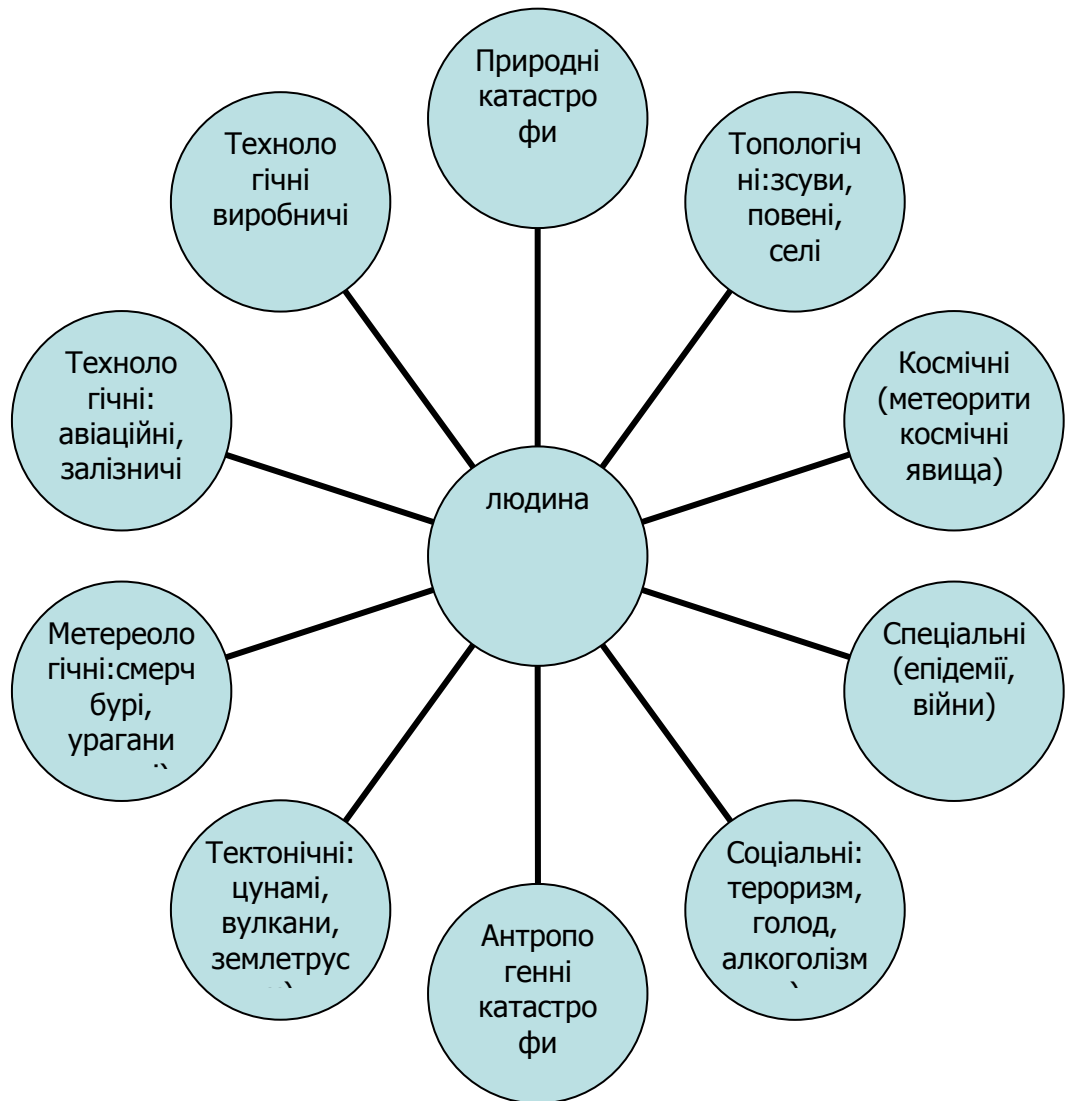
Наслідками такої діяльності стали дефіцит води (близько 4 млрд куб м), виснаження земельних ресурсів (щорічна втрата становить 100 тис га родючих ґрунтів), активізація екзогенних геологічних процесів (зсуви, змиви, ерозія поверхні, засолення ґрунтів, карстоутворення – 50 % території), зниження біорізноманітності й біопродуктивності, демографічна криза й зростання захворюваності населення тощо.

Зважаючи на вищезначене, вкрай необхідно наголосити про те, що ці та інші фактори уможливають виникнення низки надзвичайних ситуацій та катастрофічних явищ.

Поняття «ситуація» визначаємо з точки зору екологічної діяльності як сукупність взаємопов'язаних чинників, явищ і проблем, які характеризують конкретний період або подію в діяльності людей. Зокрема аналіз конкретної екологічної ситуації – це глибоке дослідження реальної обстановки, яке виконується для виявлення характерних властивостей та причин.

Єдиної схеми поділу екологічних ситуацій за ступенем відхилення від норм поки що не існує. Найбільшого поширення на сьогодні набув

поділ надзвичайних ситуацій на природні та антропогенні (Совгіра)
(див рис. 1).

Вплив надзвичайних ситуацій на людину

Рис. 1

Для зменшення залежності людини від небезпечних екологічних ситуацій педагоги та психологи (І.А.Закір'янова, О.М.Степанов, М.М.Фіцула) пропонують використовувати метод аналізу екологічних ситуацій, що уможлиблює наближення навчального матеріалу до життя. Підготовка громадян з високим рівнем екологічних знань на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин людського суспільства й природи, повинна стати одним із головних важелів у вирішенні

надзвичайно гострих соціально-економічних і екологічних проблем України.

П. ВИДАТНИЙ ПЕДАГОГ В.О.СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ПРИРОДУ

*Активно впливати на природу, але
при цьому залишатися сином її, бути
вінцем її творіння і водночас володарем
її сил, по-синівському бережливо ставитись до неї –
ось яку позицію треба виховувати в учнів у
процесі їх взаємодіяння з природою...*

В.Сухомлинський

Гострота сучасної екологічної ситуації в усьому світі і в Україні, зокрема, породжує безліч проблем. Одна з них – виховання молодого покоління, здатного гармонійно співіснувати із нею, раціонально використовувати та відтворювати її багатства. Деградація довкілля, зумовлена низьким рівнем екологічної компетентності та свідомості суспільства, на жаль, посилюється з кожним роком. ХХІ століття актуалізує потребу у творчій особистості, яка на основі самостійного критичного мислення вмітиме не лише визначати екологічні проблеми і знаходити раціональні шляхи їх розв'язання, а й запобігати виникненню цих проблем. Екологічне виховання набуває пріоритетної системоутворюючої ролі в освіті загалом та у навчально-виховному процесі загальноосвітніх закладів зокрема.

Третє тисячоліття потребує нової філософії життя, високої екологічної культури й свідомості, у формуванні яких визначальна роль належить початковій школі. Саме тут закладаються підвалини інтелекту, структура мислення, а природна допитливість дітей і щирий інтерес до навколишнього світу створюють надзвичайно сприятливі умови для

екологічного виховання. Сучасна школа повинна стати колискою у вихованні екокультурної особистості, девіз якої звучить так:

*Світ прекрасний навколо тебе –
Сонце ясне і синє небо,
Пташки, звірі, гори і ріки –
Нехай він буде таким навіки! (В.Філіпова)*

Як засвідчує педагогічна практика, під час безпосереднього спілкування з природою відчуються недоліки життєвого досвіду взаємодії учнів з природою: школярі не завжди виявляють уміння здійснювати цілеспрямовані спостереження за природними об'єктами, аналізувати, зіставляти події, факти й явища. Причиною цього є зростаюча відчуженість дітей (особливо міських) від природи, недостатній обсяг екологічного виховання. Одним із шляхів розв'язання згаданих вище проблем є звернення до надбань педагогічної спадщини В.Сухомлинського.

В.О.Сухомлинський був переконаний, що природа стає могутнім джерелом виховання лише тоді, коли людина пізнає її, проникає думкою в причинно-наслідкові зв'язки. «Дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя» (Сух).

Еколого-краєзнавча робота з молодшими школярами у позаурочний час ґрунтується на добровільній участі дітей, їхніх індивідуальних інтересах та бажаннях: «Дитяча пам'ять саме тому гостра й чітка, що в неї зливається чистий струмок яскравих образів, картин, сприймань, уявлень. Як важливо не допустити, щоб шкільні двері відгородили від свідомості дитини навколишній світ». Одне з важливих завдань школи, вказував педагог, «навчити користуватися знаннями. Якщо набуті уміння і навички тільки засвоюються і не застосовуються на практиці, навчання поступово виходить зі сфери духовного життя дитини, неначе

відділяється від її інтересів і захоплень». І тут же підкреслює: «Дуже важливо, щоб мислення учнів ґрунтувалося на дослідженні, пошуках, щоб усвідомленню наукової істини передувало нагромадження, аналіз, зіставлення і порівняння фактів. Спостерігаючи явища і картини природи, дитина оволодіває формами й процесами мислення, збагачується поняттями, кожне з яких сповнюється реального змісту причинно-наслідкових зв'язків, помічених гострим зором допитливого спостерігача».

Отож, екологічне виховання не можна вважати достатнім, повним, якщо учні не залучені до практичної природоохоронної діяльності. Визначальним завданням екологічного виховання є забезпечення потреб школярів у самореалізації через участь у різних видах самостійної практичної діяльності у довкіллі, що, своєю чергою, слугує засвоєнню екологічних знань, морально-етичних, правових норм поведінки в природі, доцільної взаємодії із нею; створює єдиний освітньо-виховний простір школи і сім'ї, сприятливий для формування комплексного досвіду обґрунтованої взаємодії з навколишнім середовищем.

Основу структури самостійної діяльності екологічного спрямування становлять самостійні дії та завдання, які виконує учень. Це можуть бути написані твори, вірші, казки, побудовані графіки, таблиці, схеми, які відображають пережиті почуття та емоції у ході споглядання за явищами природи. Видатний педагог зазначав: «...творчість дітей – глибоко своєрідна сфера їхнього духовного життя, самовираження і самоствердження, в якому яскраво виявляється індивідуальна самобутність кожної дитини».

Спілкування з природою дозволяє молодшим школярам проявити свою індивідуальність, власні судження та бачення явищ, власне розв'язання екологічної проблеми; розвиває самостійність та активність, творчу уяву, мислення, естетичні смаки та фантазію. У системі

В.Сухомлинського велика роль приділяється природі як об'єкту пізнання, сфері активної діяльності, відчутнішої частини дитячого життя. У книзі «Серце віддаю дітям» педагог доводить, що можна виховувати дітей не тільки за допомогою педагогічних впливів, але й уміло організовуючи стиль їхнього життя у школі, збуджуючи позитивні емоції, особисті мотиви, які так близькі і зрозумілі дітям. В.Сухомлинський вважав, що необхідно навчати дитину глибоко проникати в суть причинно-наслідкових зв'язків та явищ навколишнього світу. Ось чому він так багато уваги приділяв розумовим вправам шестиліток, у яких органічно поєднувалися бачення реального предмета й створення фантастичного образу в уяві. Саме це вважалося «найблагороднішим ґрунтом» для розвитку дитячої думки, для становлення елементів інтелектуальних взаємин у дітей.

Екологічне виховання тісно перепліталось з вихованням гармонійно розвиненої особистості у «Школі радості». Так, приміром слухання музичних творів поєднувалося з слуханням «музики» природи, що, своєю чергою, підводило вихованців до сприймання й розуміння екологічних проблем: «Ми прагнемо того, щоб усе життя вихованців було сповнене творіння в світі природи. Ми не уявляємо собі повноцінного виховання без того, щоб кожний наш вихованець за роки навчання в школі не перетворив кілька десятків квадратних метрів мертвої глини, мертвого пустиря в родючу землю!» (Сух, 210).

Спілкування з природою, на думку видатного педагога, повинно відбуватися у різних формах: через працю, споглядання, творчість, науковий пошук, спостереження, милування. Так, зокрема, головним у виховній практиці школи В.Сухомлинського було створення умов, за яких дитина могла торкнутися природи не лише рукою, а й розумом, серцем і душею: «Природа стає могутнім виховним фактором лише тоді, коли маленька людина після трьох-чотирьох років навчання в школі з

подивом приходять до думки: світ навколо мене став багатшим, красивішим і ця зміна світу – моя праця, це я». Будь-яке спілкування із природою школярі Павлівської школи здійснювали на засадах екологічної етики, позаяк воно було проникнуте співчуттям до страждань людей і живих істот, співпереживанням, спрямованим на допомогу, охорону і збереження життя в усьому розмаїтті його проявів. «З перших днів перебування у школі, - писав педагог, - ми спонукаємо до такого: якщо ти побачив, що на дереві надламана гілочка, дбайливо підв'яжи її, змаж рану; якщо це зроблено вміло і своєчасно, гілочка приживеться. Ми вчимо це робити, але це лише один бік справи. Головне в тому, щоб у дитини заболіла душа, коли вона побачила пошкоджене деревце» (С, 156).

Отже, природа в системі «гармонії педагогічних впливів» виступає ефективним засобом формування у школярів кордоцентризму (від латин. *Cordis* – серце), коли навколишній світ сприймається і оцінюється передовсім серцем. Учителі Павлівської школи глибоко оберігали право вихованців на особистісне спілкування із природою, яке завжди супроводжувала творча думка, емоційні переживання, що надалі виливались у пізнання і творення: «Природа – колиска дитячої думки і треба прагнути, щоб кожна дитина пройшла школу дитячого мислення» (С, 539).

Уроки «під блакитним небом» стали справжньою школою культури спостереження та поведінки у природі. Уроки мислення органічно переростали в уроки милування рідною природою. Відомо, що людське мислення рухається від поверхового знання до глибоких і всебічних знань, які формують певне світобачення і є необхідною умовою перетворювальної діяльності людини. За В.Сухомлинським, концепція розвитку мислення генетично спрямована від дитини, її уявлень, переживань, поглядів, оцінок та орієнтована на дитину, розвиток її

особистісних якостей. Треба зазначити, що мислення як особлива властивість і процес самореалізації особистості є основою педагогіки В.О.Сухомлинського, її фундаментальною категорією та об'єктом науково-педагогічних пошуків і зусиль упродовж усієї його освітньої діяльності. Проводячи свої уроки мислення, видатний педагог прагнув, щоб «слово народжувалось у спілкуванні дитини з природою». Своєю чергою, швидкість мислення залежить від розумових здібностей особистості, а, отже, слід використовувати різноманітні способи та прийоми організації навчання і виховання:

- викладати і вивчати новий матеріал в активній взаємодії з природою;
- вводити дітей у світ праці серед природи;
- проводити систему подорожей до джерел думки і рідного слова;
- навчати дітей думати біля першоджерел мислення, зокрема серед природи і праці;
- при застосуванні унаочнення поступово переходити від конкретного до абстрактного, від натуральних до образних засобів унаочнення; від образного унаочнення до словесно-образного тощо.

Своєю більшістю «уроки мислення» видатний педагог проводив серед природи. Так, кожне заняття передбачало певне коло речей і явищ для спостереження, а метою була установка: «Дивуватися і помічати, помічати і відчувати, відчувати і думати, думати і творити!» Особливого значення він надавав підбору тем для таких занять, як-от: «Пробудження природи від нічного сну», «Як квіти зустрічають схід сонця», «Промені сонця грають у краплинах роси», «Як співає жайворонок», «Як ліс готується до зимового сну», «Подорож країною води», «Як чекають дощу пшениця, соняшник і троянда», «Кожне явище має свої причини».

Пізнавальна частина «уроків мислення» серед природи обов'язково чергувалась з грою, мета яких полягала в ознайомленні дітей з довкіллям, явищами природи, тваринним і рослинним світом. Це сприяло тому, що перед вихованцями відкривався прекрасний світ у живих фарбах, яскравих і трепетних звуках, у казці та грі, у власній творчості, в красі.

Чотири роки «уроків мислення» серед природи стали поштовхом для написання «Книги природи», яка містила близько 300 спостережень яскравих картин дійсності. Читання цієї книги школярами було одним із засобів виховання розумової активності, початком активного мислення, теоретичного пізнання світу, своєрідним початком системи наукових знань школярів. «Чим більше дитина пізнає, чим більше відкриває не помічених у повсякденному житті закономірностей, тим глибше в неї бажання знати, тим помітніша чутливість органів сприймання навколишнього світу, тим тонші зв'язки органів сприймання з мисленням». Спостереження за природою видатний педагог вважав одним із засобів творчого розвитку дитини. Окрім того, багаторічна праця довела, що природа є не тільки об'єктом пізнання, сферою активної діяльності людини, а й особливим виховним фактором: «...постійне спілкування з природою і взаємодія з нею стає істотною стороною виховного процесу, ...наочним мірилом цінностей» (С, 537).

На думку В.Сухомлинського школа покликана бути Школою радості для дітей, Школою творчості для вчителів та Школою спокою для батьків, родин і суспільства. Реалізації такого девізу слугує саме тісний гармонійний зв'язок із природою. Проте, «природа стає могутнім джерелом виховання лише тоді, коли людина пізнає її, проникає думкою в причинно-наслідкові зв'язки».

Перспективність екологічного виховання – одна з передових педагогічних ідей Василя Сухомлинського, варта подальшого застосування у практиці побудови освіти ХХІ століття. Використання

педагогічної спадщини В.Сухомлинського, його «спостережень за впливом краси природи на всебічний розвиток школярів» має велике значення, позаяк метою великого природолюбця було цілеспрямоване формування у його вихованців розуміння органічного взаємозв'язку і єдності людини з навколишнім середовищем, необхідності охорони природи та примноження її багатств, виховання особливої відповідальності за стан справ у довкіллі. Це ще раз засвідчує, що саме початкова школа повинна прищеплювати і виховувати екологічний світогляд, що найактивніше формується у шкільні роки; виховувати добрих і чуйних дітей, які не можуть зашкодити тому, кого люблять.

Творча спадщина Василя Сухомлинського особливо цінна для учителів ще й тим, що дає змогу віднайти потаємні шляхи до дитячих сердець, розкрити дитячі душі через природу, виховати творчі особистості, сповнені любові до усього живого, такого прекрасного і необхідного кожній людині.

III. ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА І ВИХОВАННЯ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

3.1. Зміст, завдання, основні складові екологічного виховання

Основою усіх матеріальних благ, джерелом здоров'я і духовного багатства людини є природа. Проблема формування ціннісного відношення до природи все більше привертає увагу учених, методистів, учителів початкових класів, вихователів, батьків. У чому ж полягає суть екологічного виховання і чи потрібно це початковій школі?

Вагомість екологічного виховання у сучасному світі переоцінити неможливо. Проблемою екологічного виховання педагоги почали займатися ще у ХІХ столітті. Видатний педагог К.Д.Ушинський у книгах «Рідне слово», «Дитячий світ» приділяв наголошував на виховному впливі природи на душі дітей, її особливому значенні у розвитку мислення, пам'яті та уяви дитини.

Не втратила означена проблема своєї ваги і сьогодні, у третьому тисячолітті. Потреба усвідомлення людьми гармонійного зв'язку з природою, шанобливого ставлення до довкілля та примноження її багатств залишається такою ж актуальною.

Екологічне виховання – це систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток в учнів екологічної культури. У більш широкому контексті, *екологічне виховання* – це безперервний педагогічний процес, що не має завершених часових меж, а поступово переходить з однієї стадії в іншу і спрямовується на усвідомлення учнями морально-етичних норм та правил суспільства стосовно природи, формування ціннісної сфери особистості, моральних переконань про необхідність шанобливого

ставлення до усього живого та власної відповідальності за майбутнє довкілля.

Метою екологічного виховання є формування в особистості екологічної свідомості і мислення, причому передумовою цього є екологічні знання, наслідком – екологічний світогляд. На основі екологічного мислення і свідомості формується екологічна культура, яка передбачає глибокі знання про навколишній світ, екологічний стан мислення і відповідальне ставлення до природи, уміння вирішувати екологічні проблеми, безпосередню участь у природоохоронній діяльності (Волкова 114).

Екологічне виховання – складова частина етичного виховання, а тому під екологічним вихованням розуміється єдність екологічної свідомості та поведінки, гармонійної з природою. Знання, переведені у переконання формують *екологічну свідомість*.

Екологічна поведінка складається з окремих дій, а також ставлення людини до вчинків, що впливають на мету і мотиви особистості. Сутність екологічного виховання містить у собі екологічну свідомість і екологічну поведінку. Остання формується роками і, як засвідчує практика, у більшості в позаурочній діяльності. У цьому сенсі головну роль відіграє психологічний аспект, що містить:

- а) розвиток екологічної свідомості;
- б) формування відповідних потреб, мотивів та настанов особистості;
- в) вироблення етичних, естетичних почуттів, навичок і звичок;
- г) формування мети екологічної діяльності (Пономаренко, 17).

Загалом, ці та інші фактори узалежнюють ефективність екологічного виховання від вікових особливостей дітей.

Екологічна культура - це спосіб адаптації людини до змінних умов довкілля, що ґрунтується на історичному досвіді доцільної взаємодії зі світом природи, забезпечує гармонійне співіснування з довкіллям і

виявляється у вигляді інтуїтивних та наукових знань і способів практичного засвоєння моральних норм, ціннісних орієнтацій та культурних традицій.

Екологічна культура учня – це сформована система наукових знань, спрямованих на пізнання процесів і результатів взаємодії людини, суспільства і природи; відповідальність за природу як національну і загальнолюдську цінність; готовність до природоохоронної діяльності.(Іванова, 41). Молодший шкільний вік сприятливий для розвитку в учнів основ екологічної культури. Самою природою обумовлене соціальне призначення дитинства – адаптація дитини до природи і суспільства, здатність брати відповідальність за свої вчинки перед людьми, рослинним і тваринним світом. Початкова школа уможлиблює формування пізнавального потенціалу екологічних знань для подальшого його використання; сприяє вихованню особистості з чітким усвідомленням місця людини у довкіллі через ознайомлення з рослинним і тваринним світом тощо. У дітей з 6 до 12 років розвивається уява, виховується пізнавальна активність, формується творче мислення і самостійність, уміння спостерігати і аналізувати явища, робити порівняння, узагальнення фактів, з'являються нові інтереси. Особлива емоційність і чуттєвість дітей молодшого шкільного віку підвищує зацікавленість дитини до себе, людей, оточуючого світу природи, що є першоосновою екологічного виховання у цьому віці.

Важливо зазначити, що складовими екологічної культури є:

1. Культура пізнавальної діяльності школярів щодо опанування досвіду людства стосовно природи як джерела матеріальних благ, основи екологічних умов життя.
2. Культура праці, що формується у процесі трудової діяльності.
3. Культура духовного спілкування з природою.

Поза тим, екологічна культура містить такі основні компоненти як-от: інтерес до природи, знання про природу та її охорону; естетичні почуття до природи; позитивна діяльність у природі; мотиви, що визначають вчинки дітей у природі тощо.

Критерієм сформованості відповідального ставлення до навколишнього світу є етична турбота про майбутні покоління. (Поном,20)

Отже, екологічна культура – це сукупність знань про екологію, норм і правил поведінки у природному середовищі. Вона є складовою національної культури. *Екологічна етика* є концепцією виживання людства. Згідно з концепцією екологічної етики людина повинна припинити або суттєво зменшити свій руйнівний вплив на природу задля того, щоб відвернути екологічну катастрофу. Видатний російський письменник Л.Толстой писав: «Природа – це один із вічних світів, який є прекрасним, радісним і який ми не тільки можемо, а й повинні зробити ще прекраснішим і радіснішим для тих, хто після нас житиме в ньому».

У сучасній педагогіці екологічне виховання молодших школярів здійснюється в трьох напрямках:

1. Створення нового курсу, не дотичного до природознавства (досвід Л.Н.Єрдакова).

2. Посилення екологічної спрямованості вже існуючих підручників природознавства.

3. Створення авторських програм і підручників природознавства, відмінних від традиційних (А.Плешанов).

Зміст екологічного виховання передбачає собою розкриття наступних положень:

- світ природи – середовище перебування людини, яка має бути зацікавлена в збереженні цілісності, чистоти, гармонії в природі;

- осмислення екологічних явищ, уміння робити висновки відносно стану природи;
- естетична краса природи сприяє формуванню моральних почуттів обов'язку і відповідальності за її збереження, спонукає до природоохоронної діяльності;
- розуміння наслідків тих чи інших дій людини у довкіллі.

Загалом зміст екологічного виховання молодших школярів дозволяє виокремити низку підсистем знань, умінь та навичок екологічного змісту, котрі мають набути учні. Це такі як: *пізнавальна* (цілісність навколишнього середовища, природознавчі, соціально-політичні, соціально-економічні і технічні теорії, закони і закономірності); *оцінна* (про роль і цінність природи, її місце в житті людини); *нормативно-правова* (правові основи взаємовідносин людини і природи); *прогностична* (про сутність можливих напрямів вирішення екологічних проблем та можливу стратегію власної природоохоронної діяльності); *діяльнісна* (форми, методи, засоби вирішення екологічних проблем); *комунікативна* (правила поведінки).

Педагогічною наукою визначені основні принципи екологічного виховання учнів і формування їх екологічної культури. До них належать *принцип міждисциплінарного підходу*, що вимагає точного визначення місця і ролі кожного предмета в загальній системі екологічної освіти; *принцип систематичності і безперервності* вивчення екологічного матеріалу, що реалізується за умови урахування ступенів навчання; *принцип єдності інтелектуального і емоційно-вольового компонентів* у вивченні і поліпшенні учнями навколишнього середовища; *принцип взаємозв'язку глобального, національного і регіонального розкриття* екологічних проблем у навчальному процесі.

Екологічна освіта – порівняно нова галузь педагогічної теорії і практики. Екологічна освіта у школі – це розширення кругозору знань

про довкілля за допомогою спеціалізованих предметів і дисциплін; поповнення теоретичних знань та практичних умінь шляхом залучення дитини до різного виду діяльності, що має екологічне спрямування на уроці та в позаурочний час; формування екологічного світогляду особистості у ході еколого-краєзнавчої роботи тощо.

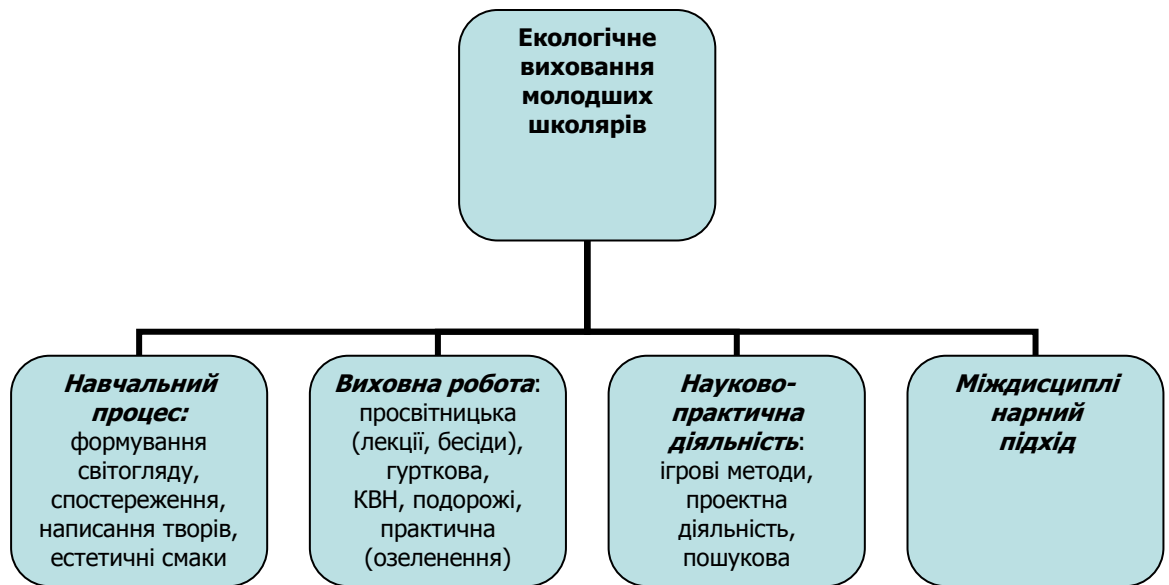
Усталила думка про те, що *екологічна освіта* – це неперервний процес засвоєння учнями знань, цінностей і понять, спрямований на осмислення і оцінку взаємозв'язків між людьми, їх культурою та навколишнім середовищем, що забезпечує поступальний розвиток навичок прийняття екологічно доцільних рішень, а також засвоєння відповідних правил поведінки в навколишньому середовищі Пустовіт Г. Дип).

Завданнями екологічної освіти є:

- 1) формування системи знань про природу;
- 2) усвідомлення взаємозв'язків і взаємозалежностей, що існують у природі;
- 3) формування позитивного ставлення до природи, норм поведінки у довкіллі;
- 4) бажання оберігати і охороняти навколишнє середовище.

Екологічне виховання передбачає розкриття сутності світу природи – середовища перебування людини, яка повинна бути зацікавлена у збереженні цілісності, чистоти, гармонії у природі. Екологічне виховання здійснюється на всіх етапах навчання і виховання у школі, кожен з яких має свою мету і завдання.

Загалом, основними шляхами реалізації екологічного виховання молодших школярів є: (див. Рис. 2) [Луц, 46]

Шляхи реалізації екологічного виховання молодших школярів

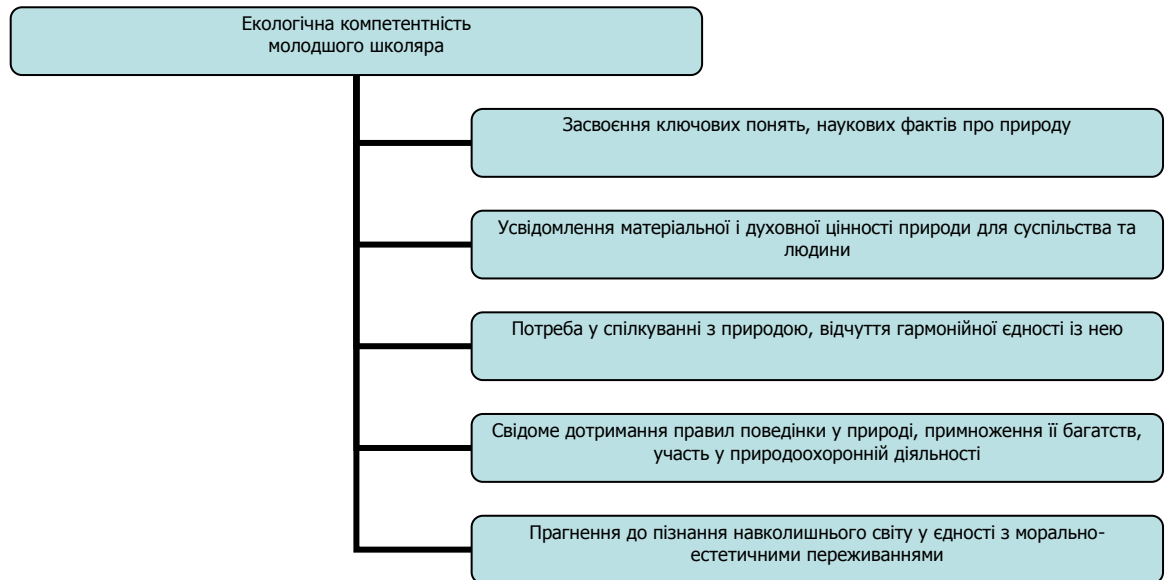
Рис. 2

Водночас зауважимо, що ефективне екологічне виховання молодших школярів передбачає:

- 1) оптимізацію змісту неперервної екологічної освіти, висвітлення екологічних питань у процесі вивчення окремих предметів. Використання внутрі- та міжпредметних зв'язків;
- 2) створення у школі належної навчально-матеріальної бази (куточків охорони природи, живих куточків);
- 3) удосконалення форм і методів екологічного виховання, активне залучення школярів до природоохоронної роботи;
- 4) формування мотивів відповідального ставлення до природи, прагнення глибше пізнати її, примножувати її багатства.

Результатом екологічного виховання має бути сформована екологічно культурна особистість, якій властиві глибокі знання про навколишній світ, наявні світоглядні ціннісні орієнтації щодо природи, екологічний стиль мислення і відповідальне ставлення до природи та свого здоров'я, набуття умінь і досвіду вирішення екологічних проблем, безпосередня

участь у природоохоронній діяльності, передбачення можливих негативних наслідків природоперетворювальної діяльності тощо (див. Рис. 3)

Формування екологічної компетентності молодших школярів

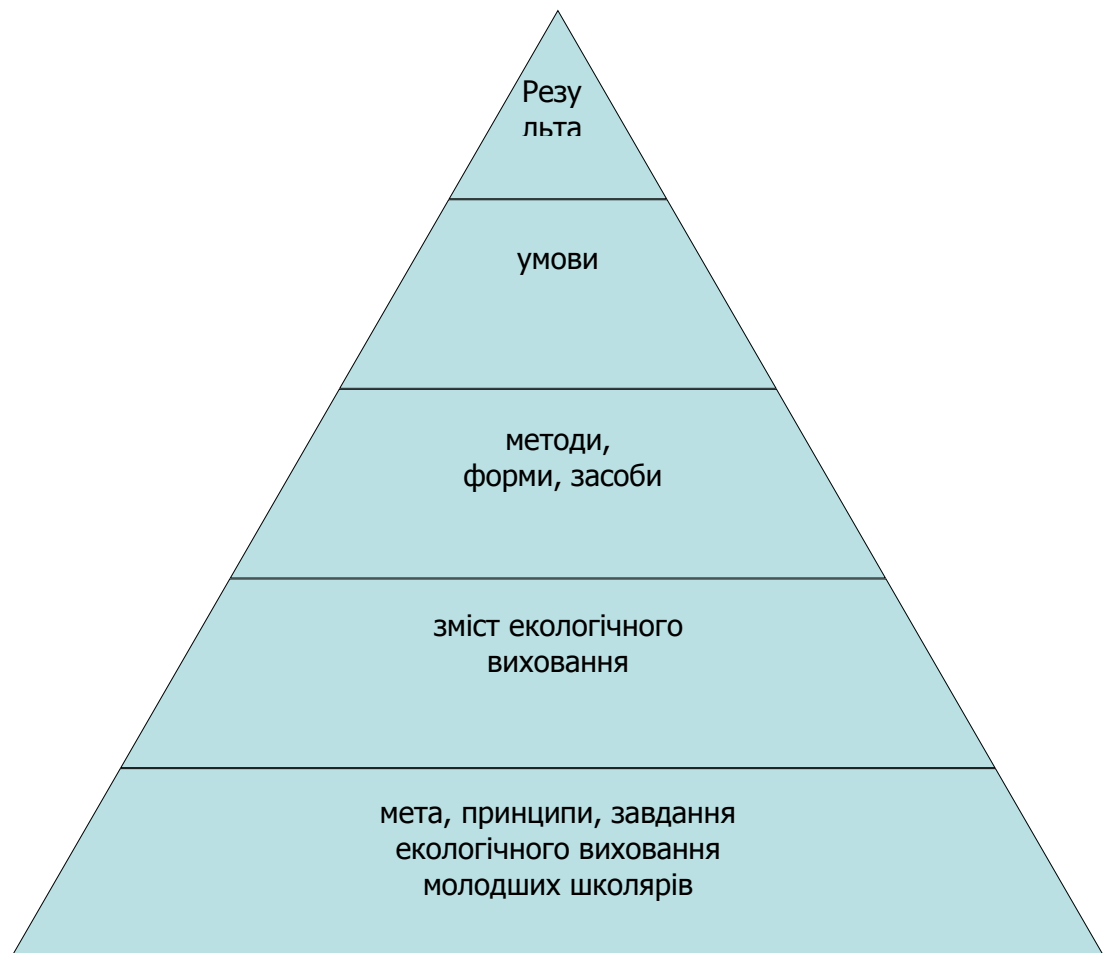
Рис.3

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що основними завданнями учителя на даному етапі є:

1. Створення належних умов для формування екологічної свідомості і мислення молодших школярів на основі активної життєвої позиції.
2. Послідовне формування у школярів цілісної картини навколишнього світу, ознайомлення їх з взаємозв'язком життєдіяльності людини і природи.
3. Розвиток екологічного, варіативного мислення учнів.
4. Прищеплення дітям міцних навиків екологічної культури і виховання екологічно компетентної особистості.
5. Сприяння всебічному розвитку особистості у тісній співпраці з сім'єю.
6. Виховання шанобливого ставлення до усього живого, свідомого ставлення до власного здоров'я тощо.

3.2. Форми, методи та засоби екологічного виховання молодших школярів

Слово «екологія» та його похідні міцно увійшли до нашого щоденного словника: ми вживаємо його на роботі, удома; воно лунає з еcranів телевізора, радіо. Проте, провідну роль у вихованні дітей молодшого шкільного віку відіграє школа як основний організатор процесу екологічного виховання (див. Рис. 4)

Структура процесу екологічного виховання

Як бачимо, екологічне виховання – це складна систематична діяльність учителя, яка покликана розв’язати завдання накопичення екологічних знань; виховання любові до природи та шанобливого ставлення до неї; формування умінь та навичок діяльності молодших школярів у природі.

Загально прийнятими (В.А.Ясвін, С.В.Дерябо) методами екологічного виховання є:

- метод екологічних асоціацій (педагогічна актуалізація асоціативних зв’язків між різними психічними образами у контексті порушеної проблеми);

- метод художньої репрезентації природних об’єктів (актуалізація художніх компонентів уявлення світу природи засобами мистецтва);

- метод екологічної лабілізації (цілеспрямовані корекційні дії на певні взаємозв’язки в образі світу особистості);

- метод екологічної рефлексії (педагогічна актуалізація самоаналізу);

- метод екологічної ідентифікації (актуалізація особистої причетності людини до певного природного об’єкта, ситуації, в яких вона перебуває);

- метод екологічної емпатії (педагогічна актуалізація співпереживання за стан природного об’єкта);

- метод екологічної турботи (педагогічна актуалізація екологічної активності людини, спрямованої на надання допомоги);

- метод ритуалізації екологічної діяльності (організація ритуалів, традицій, спрямованих на діяльність у довкіллі);

- метод екологічних експектацій (педагогічна актуалізація емоційно насичених очікувань майбутніх контактів особистості з природою);

- метод бесіди (обґрунтування учителем теми; формулювання запитань; спрямування розмови у правильному напрямку; залучення учнів до оцінки подій та явищ у природі; підсумки бесіди);

- метод прикладу (врахування специфіки наслідування прикладу; етапність наслідування; джерела для наслідування; використання негативного прикладу у вихованні);

- метод інтерв'ю;

- метод анкетування;

- метод педагогічного спостереження (в природніх умовах);

- метод гри (екологічні ігри та завдання дають змогу дитині відчувати себе частинкою природи).

За основу реалізації змісту екологічного виховання ми використовуємо класифікацію методів І.Лернера і М.Скаткіна (Ягупов, дип):

1. Пояснювально-ілюстративний метод, який передбачає повідомлення учням інформації про навколишнє середовище і народні традиції щодо ставлення до природи. Даний метод дозволяє дітям слухати, читати, спостерігати, співвідносити нову інформацію про природні об'єкти з раніше засвоєною.

2. Репродуктивний метод (формування в учнів навичок та умінь).

3. Метод проблемного викладу (дозволяє показувати шляхи вирішення певної проблеми в її суперечностях). Використання методу учителем уможлиблює демонстрування зразків наукового знання природи, вирішення проблем взаємозв'язку неживої і живої природи; дозволяє учням відстежувати хід думки педагога, логіку доказу та сприяє засвоєнню знань про цілісність природи.

Так, приміром, учитель може пояснити на уроці суть народних прикмет як-от: «Ластівки літають низько – перед дощем», «Риби вискакують із води і ловлять комах – на дощ» тощо. Проблемний виклад

учителю доцільно будувати на науковому матеріалі, а зокрема: перед дощем значно підвищується вологість повітря, крила комах звожуються і стають важкими.

4. Частково-пошуковий метод (евристичний). У рамках такого методу учитель має змогу спрямувати діяльність молодших школярів на самостійне виконання окремих кроків до пошуку знань про природні об'єкти. Так, приміром, доцільно розібрати з учнями прислів'я («Квітень – з водою, травень – з травою» тощо). Евристичний метод сприяє висловлюванню дітей своїх суджень, які надалі узагальнюються у висновки про взаємозв'язки у природі, залежність росту і розвитку рослин від атмосферних випадів тощо.

5. Дослідницький метод. Основна мета – навчити учнів самостійно пізнавати природу (Горощенко дип). Учителю доцільно пропонувати низку завдань, які б слугували творчому застосуванню знань про природу, оволодінню творчою діяльністю з поступовим ускладненням природознавчих проблем.

Розрізнення окремих методів екологічного виховання має важливе значення для розуміння і організації різних видів діяльності учнів. Вважаємо, що у своїй практичній діяльності учителю необхідно реалізовувати дані методи не відокремлено один від одного, а навпаки, у поєднанні.

Важливо зазначити, що упродовж навчального року методи екологічного виховання необхідно змінювати, чергувати залежно від змісту, мети вивчення теми, рівня підготовки школярів.

У котре можемо стверджувати, що для виховання екологічно компетентної, культурної особистості учителю початкових класів необхідно використовувати якомога більше форм, методів і прийомів, а також шукати творчі шляхи екологічного виховання.

Отже, беручи до уваги концепцію демократизації українського виховання, визначимо основні форми екологічного виховання. *Форми організації навчального процесу* – це зовнішній вияв узгодженої діяльності вчителя та учнів, яка відбувається у відповідній послідовності та режимі. Беручи до уваги специфіку еколого-виховного процесу, розрізняються наступні форми екологічного виховання: екологічні бесіди, диспути, лекції, тематичні вечори, свята народного календаря, благодійні заходи, вечорниці, створення альманахів з історії родоvodu.

Природоохоронна діяльність здійснюється у таких формах: шкільні лісництва, садівництва, мисливські господарства (переважною більшістю у сільській місцевості); «зелені» і «голубі» патрулі; санітарні загони захисту довкілля; групи «швидкої допомоги» звірам і птахам; натуралістичні гуртки, клуби, наукові товариства; екологічні екскурсії та експедиції, подорожі; екологічні стежки.

Урок – основна форма засвоєння знань про природу та навколишній світ. Саме на уроці молодші школярі отримують переважачу більшість знань про довкілля, живий рослинний і тваринний світ, співіснування людини і природи. Відтак, екологічне виховання передбачає екологізацію навчальних предметів гуманітарного, природничого та естетично-трудоного циклів задля розширення екологічного світогляду учнів, підвищення їх екологічної культури.

Розглянемо форми організації екологічної освіти і виховання молодших школярів, які доцільно виокремлювати за: змістом і педагогічною ефективністю у розвитку інтелекту, творчих здібностей особистості; теоретичним і практичним значенням у вивченні та охороні природи; місцем та частотою застосування у навчально-виховному процесі; географічними межами та часовим інтервалом здійснення.

Кожна із форм екологічної освіти і виховання характеризується своєю структурою, принципами упорядкування елементів, сукупністю як тотожних, так і відмінних ознак.

Так, за дидактичною метою форми екологічного виховання молодших школярів у позаурочній діяльності можна класифікувати таким чином (Пустовіт, дип):

- теоретичного навчання (факультатив, конференція, конгрес, кінолекторій);
- комбінованого навчання (семінар, конференція, колоквіум, олімпіада, консультація, домашня робота);
- навчально-практичні (спостереження, лабораторно-практична робота, експеримент, практикум, дослідницько-пошукова діяльність, рольові ігри, домашні завдання, екскурсії у природу, екологічний моніторинг).

У логічній єдності з означеними формами визначається окрема самостійна група форм (Миронов Л, дип):

- масової роботи (конкурси, виставки, свята, ранки, рухи);
- конкретної природоохоронної діяльності («зелені» і «голубі» патрулі, екологічні дозори, сигнальні пости, трудові десанти, екологічні стежки, шкільні лісництва, проекти чи програми з охорони довкілля).

Окрему групу складають форми екологічного виховання, які забезпечують необмежені, порівняно із іншими формами, можливості для організації навчально-пізнавальної і дослідницької діяльності, природоохоронної роботи у довкіллі. Це - активні форми: «Екологічний майданчик», «Програми охорони прісних водойм України», «Екологічний табір-експедиція».

Ігрова діяльність посідає чільне місце у розвитку творчих здібностей і екологічної культури особистості. Відтак, пізнавальні ігри найповніше відповідають запитам дітей молодшого шкільного віку,

позаяк виховують у них почуття доброзичливого ставлення і любові до усього живого, що їх оточує. Зокрема, це: ігри-вікторини «Що у лісі росте?», «Хто у лісі живе?», «Лісові орієнтири»; аукціони знань «Які рослини можна знайти в тарілці?», «Які дикорослі рослини і для чого може ви користати Робінзон у лісі?» та інші. Система ігор будується з урахуванням специфічних цілей на кожному етапі навчання. Для дітей молодшого шкільного віку основна мета таких ігор полягає в оволодінні конкретними знаннями і правилами поведінки в природному середовищі.

Еколого-психологічний тренінг – це комплексна форма екологічного виховання, заснована на методології соціально-психологічного тренінгу і спрямована на корекцію екологічної свідомості. Окрім того, доцільно використовувати окремі структурні вправи як засіб екологічного виховання на уроці.

Тиждень екології має на меті проведення низки заходів екологічного характеру. У межах тижня проводяться різні ігри, конкурси стіннівок і малюнків; вікторини, завдання для інтелектуального самоудосконалення; розгідкування загадок, кросвордів; проведення хімічних дослідів і експериментів; бесіди, тестові завдання; екскурсії. Орієнтовна тематика кожного дня предметного тижня включає: острів друзів «Наша Україна»; острів дослідників «Нежива природа»; острів біологів «Жива природа землі»; острів ерудитів «Методи пізнання природи»; острів екологів «День екскурсій. Підсумки предметного тижня». Сюди ж відносимо і екологічні акції (постійні, епізодичні), які слугують формуванню у дитини активної життєвої позиції («Збережи ялинку», «Наші птахи»).

Усний журнал – одна з форм художньо-пропагандистської роботи з природоохоронної діяльності. Характерною особливістю журналу є добровільність учасників, їх ініціативність та самодіяльність. До засобів, які доцільно використовувати у ході усного журналу, належать різного

роду художні і музичні твори, діафільми, виставки світлин тощо. Дану форму доповнює екологічний вечір, присвячений обрядам, які тісно пов'язані за змістом із природою.

До дієвих засобів екологічної освіти і виховання учнів початкових класів належать творча «терапія», імітаційне моделювання, екологічні ігри, екологічні екскурсії, «мозковий штурм» дидактична казка та інші.

Зокрема, творча «терапія» - відображення довкілля за допомогою засобів мистецтва та почуттів. Доцільно використовувати творчу «терапію» після вправ на співпереживання.

Екологічні ігри формують турботливе ставлення до довкілля, стимулюють інтерес учнів до проблем екологічного змісту, надають урокам яскравого емоційного забарвлення. Мета – розвинути у дітей потребу спілкування з природою; уможливити опанування норм екологічно правильної поведінки, усвідомлення цінності природи та її тісного зв'язку з людиною тощо.

Імітаційне моделювання – прогнозування та демонстрація природних процесів шляхом відбиття створеної моделі через особистісну участь. Мета – удосконалення практичних навичок застосування знань у конкретній ситуації, зокрема, у природі. До процесу імітаційного моделювання залучаються усі учні класу, які повинні відтворити певні природні явища як-от: імітація дощу, імітація росту рослин (дерев, кущів), складання опису живих істот (за результатами екскурсії) тощо.

«Мозковий штурм» - метод, що передбачає колективну роботу, яка має на меті розробку ідей щодо розв'язання певної проблеми, але не їх оцінювання. Основними правилами «мозкового штурму» є: а) висловлювання вголос усього, що стосується означеної теми; б) виклад думок учнями без їх пояснення; в) заборона обговорення та критики ідей інших. До прикладу, темами для мозкового штурму, можуть бути:

- У лісі повирубували всі старі, дуплисті дерева. До чого це призведе?
- Сонце перестало світити. Що станеться?
- Вирубали всі березові гаї. Чого чекати?
- Живі організми мають властивість тільки розмножуватись. До чого це призведе?
- У лісі зникли гриби. Що буде?
- Наказали вирубати всі тополі обабіч доріг. До чого це призведе?
- У дібровах не вродили жолуді. Яких наслідків слід чекати?
- Сучасна наука винайшла спосіб знищення комарів, адже вони завдають стільки неприємностей. Людство скористалося цим. Чого чекати?
- У Китаї оголосили війну горобцям, бо вони великими зграями прилітали на посіви. Люди ружно вийшли на поле з рушницями, палицями і за короткий час знищили всіх «шкідливих» птахів. Чи збільшився урожай? (Лопатюк, 31)

Екологічна казка – засіб, про який особливо наголошував згаданий нами вище видатний педагог Василь Сухомлинський. Казка – засіб, який дозволяє відтворювати світ дитячої уяви, фантазії. Зокрема, учитель пропонує учням пригадати події з власного життя, які пов'язані з природою. За деякий час (10 – 15 хв) учні починають розповідати «екологічні казки», які доцільно супроводжувати відтворенням почутого на папері.

Бесіда (індивідуальна, колективна) виявляє моральну позицію школяра в його ставленні до тварин, рослин, людей. Екологічне виховання вимагає виховання почуттів, ставлень засобами слова учителя, яке має на меті викликати у співбесідника позитивну реакцію, створити певну ситуацію. Бесіда уможлиблює вибір дитиною того чи іншого зразка

поведінки, мотиви свого чи чужого вчинку; сприяє аналізу та узагальненню почутого учнем та підводить його до власних висновків.

Ці та інші засоби, методи й форми, використовувані з метою отримання знань про природу та виховання шанобливого ставлення до її багатств, спрямовані на актуалізацію особистої причетності, емоційної сфери, формування смислотвірних мотивів екологічного змісту, що, своєю чергою забезпечує систематизацію світоглядних установок учнів (Фіцула, 299).

Екологічна освіта має бути безперервною і систематичною, тривати як в класно-урочній, так і в позаурочній діяльності. Зокрема, у початковій школі екологічна освіта здійснюється на міжпредметній основі. Провідна роль тут належить навчальним предметам «Ознайомлення з навколишнім світом», «Я і Україна», «Природознавство», «Читання». Зміст чинних програм дає змогу сформувати у дітей поняття і уявлення про природу й природоохорону діяльність. Завдання учителя – уміло поєднувати різноманітні форми, засоби та методи екологічного виховання на уроці та в позаурочний час; залучати дітей молодшого шкільного віку до позаурочної роботи (факультативи, спецкурси, гуртки, клуби); організовувати виховну роботу з метою формування екологічно культурної особистості, а також проводити просвітницьку роботу з батьками учнів.

1V. ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ФОРМ І МЕТОДІВ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ШКОЛИ

4.1. Екологічна освіта на уроці

Проблема екологічного виховання в теорії та практиці шкільного навчання не нова. Особливий інтерес до неї виник ще у 70-80 роки ХХ століття. За останній період часу було розроблено «Концепцію неперервного екологічного виховання на Україні». У Концепції, зокрема, наголошується про те, що необхідно забезпечити підготовку молодого покоління, яке зможе вивести нашу Землю із стану глибокої екологічної кризи, що виникла унаслідок незнання та ігнорування законів взаємовідносин суспільства і природи. Загалом зміст неперервної екологічної освіти містить два аспекти: формальний і неформальний. До першого відноситься загальна система освіти; другий аспект має просвітній характер, формує екологічну свідомість і культуру населення (засоби масової інформації, церкви, громадські екологічні та просвітні об'єднання). Поза сумнівом, виховання екологічно культурної особистості бере свій початок з раннього дитинства, а тому, виховна роль школи у цьому сенсі – незаперечна.

Екологічна освіта і виховання здійснюється на всіх етапах навчання в школі. Уже в початкових класах діти мають зрозуміти, що людина – невід'ємна складова частина природи, що вона своєю діяльністю впливає на навколишнє середовище, і вплив її може бути як позитивний, так і негативний. Завдання учителя – передбачити способи поєднання емоційного ставлення до природи з пізнавальними завданнями щодо її вивчення та охорони. Так, турботливе ставлення до природи формується у процесі гри, виконання цікавих завдань, які ми вам пропонуємо розглянути.

ТЕЛЕУРОК

Перевірка домашнього завдання проводиться як прес-конференція. Для цього клас об'єднано у дві групи: «журналісти» і «глядачі». Учні-«журналісти» заздалегідь готують запитання до теми, яка вивчатиметься на уроці, і ставлять їх учням-«глядачам». На початку уроку обирається «Наукова рада», яка надалі аналізує і оцінює характер запитань і зміст відповідей. Запитання, як правило, носять творчий характер і потребують від школярів розмірковування, аналізу, узагальнення, зіставлення, доведення, установлення взаємозв'язків.

На телеуроці формується «гідрометцентр», працівники (учні) якого повідомляють про свої спостереження за змінами у навколишньому середовищі, користуючись планом, що відображений у вигляді потяга (локомотив – Сонце, потяги – висота Сонця, температура повітря, наявність вітру, стан неба, стан рослин, опади, зміни у житті тварин, праця людей).

До заняття діти самостійно добирають матеріал на тему: «Для кмітливих», «Це цікаво», «Про це повинен знати кожен» і з екрана телевізора діляться своїми знаннями з класом.

Щодо вивчення нового матеріалу, то учитель як основний ведучий телеуроку, повідомляє його тему, а до пояснення (значення окремих слів, ілюстрації окремих положень) залучає «довідкове бюро». Зокрема. Кожен з учнів за власним бажанням може стати членом бюро (І.Бабаніна).

Телеурок слугує самостійності учнів, залученню їх до пошуку нових знань. Закріплення знань відбувається у вигляді гри. «Наукова рада» ставить запитання, надалі аналізує відповіді, підбиває підсумки уроку.

УРОК - ЗМАГАННЯ

Тема обирається на ваш розсуд. Приміром, узагальнення знань весняних спостережень, що проводиться у вигляді змагання команд «Пізнайки» і «Чомучки».

На першому етапі уроку обирається журі, що оцінює відповіді команд. Структурними компонентами уроку є такі змагання:

1. Конкурс спостережливих (підбиття підсумків спостережень за неживою і живою природою, працею людей).
2. Конкурс допитливих (установлення взаємозв'язків у природі, з'ясування причин змін у неживій та живій природі, праці людей).
3. Конкурс читців (розширення уявлень про весну).
4. Конкурс художників (виявлення суттєвих ознак весни).
5. Конкурс знавців загадок, прикмет (виявлення суттєвих ознак, спостережливості учнів).
6. Конкурс капітанів (узагальнення і систематизація знань).

Наприкінці уроку члени журі аналізують і оцінюють відповіді дітей, називають команду, яка перемогла, підбивають підсумок змагання.

Така форма роботи активізує дітей, викликає інтерес до предмета, виховує відповідальність, дає можливість учителям здійснювати міжпредметні зв'язки.

УРОКИ - ЕКСКУРСІЇ (до лісу)

Екскурсію доцільно розпочати з бесіди про те, що діти побачать багато ще їм невідомого, але нічого не можна рвати і ламати, адже вони йдуть на екскурсію за новими враженнями і знаннями, щоб помилуватися краєвидами, набратися здоров'я. Варто їм нагадати про те, що у лісі, можливо, зустрінуться рослини, занесені до Червоної книги.

У дорозі діти промовляють: «Багато лісу – не губи, мало лісу – бережи, немає лісу – посади», пригадують прислів'я («Рослина – землі окраса», «Немає ліпшої краси, ніж гаї та ліси», «Ліс не школа, а всіх учить», «Ліс і вода – брат і сестра»), намагаються їх пояснити.

Вже у лісі звертаємо увагу на дерева, пригадуємо їх назви. Потім розглядаємо кору, листя, тобто зосереджуємо увагу на тих ознаках, за якими найлегше розпізнати дерево. Так само відбувається знайомство дітей з кущами і трав'янистими рослинами.

Доречно розповісти кілька історій чи легенд, які розкривають характерні ознаки рослин та походження їх назв. До прикладу:

«Грицики звичайні»

Сільський пастушок Гриць одного разу пас худобу. Аж раптом поранив ногу, і, оскільки, поряд нічого не було, він вирвав жмут трави і приклав собі до рани. Як же здивувався хлопчик, коли відчув полегшення та перестала йти кров. Відтоді люди називають цю рослинку грициками – на честь пастушка Гриця. У народній медицині її використовують як знеболюючий і кровозупинний засіб.

Відпочиваючи на лісовій галявині учні мають змогу переконатись у тому, як за допомогою народних прикмет, загадок, віршів, пісень наш народ славив рідну природу, її красу і неповторність.

Учитель розпочинає виголошувати народні прикмети, діти продовжують:

Народні прикмети

Осінь

У небі літає павутиння – на гарну погоду.

На дубі багато жолудів, а на горобині ягід – буде сувора зима.

Зима

Уночі іній на дерева ліг – удень не випадає сніг

Кіт загорнувся клубочком й ховає мордочку в лапки – чекай холоду

Весна

Якщо квітневий дощ починається великими краплями, то він ненадовго

Народна пісня-гра

Співаючи пісню, дівчата й хлопці беруться за руки і йдуть по колу помірним кроком, а посередині одна дівчинка рухами відтворює все, про що співається. Наостанок пісні, всі підбігають до неї та смикають з усіх боків – «трясуть грушку». Дівчинка пручається і тікає. Далі її місце займає інша дитина і гра продовжується.

Ось вийду я за воріточка, -

Свою грушку посаджу, посаджу.

Ой вийду я за воріточка –

Свою грушку піділлю, піділлю.

Ой вийду я за воріточка –

Моя грушка вже росте, вже росте.

Ой вийду я за воріточка –

Моя грушка вже цвіте, вже цвіте.

Ой вийду я за воріточка –

Моя грушка відцвіла, відцвіла.

Ой вийду я за воріточка –

Моя грушка вже паліє, вже паліє.

Ой вийду я за воріточка –

Свою грушку потрясу, потрясу... (Бабаніна, 30)

ДОБІРКА ВПРАВ І ЗАВДАНЬ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

(на уроці рідної мови) (Т.Гуцул)

Дві подруги, повертаючись з лісу, побачили їжачка. Маринка зраділа й поклала його у кошик. Тетяна зупинила її й щось сказала. Маринка витягла їжачка й відпустила.

Завдання. Яка розмова відбулася між дівчатками? Спробуйте її відновити.

Юрасик любить працювати,
Він юний....., юннат.

З юрбою малюків завзятий
За школою він садить сад. (Н.Забіла)

Завдання. Про кого йде мова? Чи посадив ти у своєму житті дерево? Встав слово, спільнокореневе до виділеного у тексті. Відшукай споріднені слова і визнач спільну частину

Папір виготовляють в основному з хвойних дерев. Щоб виготовити 5 тисяч зошитів, треба зрубати сосну, яка росла 70 років! Бережіть підручники, цим самим ви збережете багато дерев що є легенями планети.

Завдання. Що було для вас новим у цьому тексті? Відшукайте в останньому реченні спільнокореневі слова.

Загадковий екологічний калейдоскоп

Завдання. Записати через кому відгадки, виділивши закінчення:
Летить орлиця по синьому небу.

Крила розкрила, сонце закрила (хмара).

Взимку чорне, навесні і літом зелене, а восени жовте (ліс).

Без рук, без сокири, а зроблена хатинка (гніздо).

Швидко птах цей скрізь літає,

Безліч мошок поїдає,

За вікном гніздо будує,

Тільки в нас він не зимує (ластівка)

Не мотор, а шумить,

Не пілот, а летить,

Не гадюка, а жалить (бджола).

Сонце пече, липа цвіте

Хліб достигає. Коли це буває? (влітку).

У народі квітень називають цвітень, красень, водолій. Ще одна цікава назва – лелечник. Недарма кажуть: «Прилетів лелека – весну приніс здалека».

Завдання. Що цікавого відбувається у природі у квітні? Як треба поводитись у весняному лісі? Доберіть до слова «квітень» спільнокореневі, які є різними частинами мови.

Як багато птиць – не буде гусениць.

Де пташки – там гинуть комашки.

Де волошки – там хліба трошки.

Де дуби – там гриби.

Завдання. Склади прислів'я на основі власних спостережень. Добери спільнокореневі слова до виділеного слова.

Сонечко сховалося за хмару. На листку сидить сонечко.

Завдання. Що цікавого ти помітив? Яке сонечко можна зустріти у природі з 3, 5, 7-ма крапочками? А чому?

Коли народжується комашка, вона тихенько сидить на листку, поки на її крильцях одна за одною з'являються крапочки. Якщо хтось чи щось змусять її поворухнутись і перейти на інше місце – крапочки більше не з'являються. У природі треба бути обережним!

Розкажи про свої спостереження за цією комашкою. Розбери за будовою слово «сонечко».

Варіанти текстів

Шишки шишкар розбиває,

Швидко їх здобуває.

На сонечко я схожий

І сонечко люблю,

До сонця повертаю голівоньку свою.

Стою стрункий, високий,

В зелених штанях я,

І золотом убрана голівонька моя (соняшник) (Л.Глібов).

У кита синочок – китеня.

У словна синочок – слоненя,

В їжачка синочки – їжачатка (А.Кисельов).

Прилетіли шпаки, дорогі співаки, Прилетіли весну зустрічати. У шпаківнях нових скоро будуть у них жовтороті малі шпаченятка (Г.Бойко).

ЦІКАВІ ЗАДАЧІ НА ОСНОВІ КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ

(на уроках математики)

1. Найбільшим озером за площею є озеро Ялпуг в Одеській обл. завдовжки 39 км, завширшки – 5 км. Знайдіть площу озера.
2. В Україні 458 міст, а селищ на 426 більше. Скільки селищ в Україні?
3. Дніпро завдовжки 2 201 км. Територією України Дніпро протікає 981 км. Якою є довжина Дніпра на території інших держав?
4. Найвища точка Кримських гір – гора Роман-Кош, заввишки 1 545 м. Гора Говерли, що у Карпатах - заввишки 2 061 м. Яка гора вища і на скільки?
5. У Харкові мешкає 1 500 000 жителів, а у Донецьку – 1 000 000 жителів. На скільки жителів більше мешкає у Харкові, ніж у Донецьку?
6. Загальна площа України становить 603 700 м кв, що складає $\frac{57}{10}$ території Європи. Якою є територія Європи?
7. У Харківській області 17 міст, а у Донецькій – 51 місто. У скільки разів більше міст у Донецькій області?
8. У Полтавській області 48 селищ міського типу, а Хмельницькій – 24. У скільки разів менше селищ міського типу у Хмельницькій області, ніж у Полтавській? На скільки селищ міського типу більше у Полтавській області, ніж у Хмельницькій?
9. Кордон України з Росією становить 1 955 км, з Білорусією – 1 044, із Польщею – 542 км, з Угорщиною – 135 км, зі Словаччиною – 98 км, з Молдовою – 1 202 км та з Румунією – 608 км. Якою є загальна довжина кордону України з іншими країнами? (Пойманова, 20)

РОЗРАХУНКОВІ ЕКОЛОГІЧНІ ЗАДАЧІ

1. У 1000 г води світового океану міститься 35 г солі, а у 1000 г води Азовського моря – $\frac{2}{5}$ цієї кількості. У Чорному морі вода солоніша, ніж у Азовському на 4 г. Скільки грамів солі міститься в 1 кг чорноморської води?
2. Який щорічний вилов риби в Чорному морі, якщо він у 35 разів менший, ніж в Азовському?
3. Скільки років потрібно для утворення 50 см родючого ґрунту, якщо й см ґрунту формується протягом 250 років?
4. Пластикова пляшка гниє у ґрунті 180 років, поліетиленовий пакет – на 20 років довше, а папір – у 100 разів швидше, ніж поліетилен. За скільки років згниє папір у ґрунті?
5. Площа, яку займали ліси на початку першого тисячоліття в Україні, була в 4 рази більша, ніж зараз (10 млн га). Визначте, якою була площа у давні часи в Україні.
6. 25 кг макулатури зберігають від зрубування одне дерево. Скільки дерев збереже 1 тонна макулатури?
7. Людині потрібно 960 літрів кисню на добу. Одна доросле дерево виділяє за 1 год 8 літрів кисню. Скільки дерев можуть забезпечити потрібну людині кількість кисню на добу?
8. В лісах різних порід дерев за літо з 1 га випаровується різна кількість води: з ялинового лісу – 2240 т, букового – 2070 т, дубового – 1200 т, соснового – 470 кг. На скільки більше води випаровується з 1 га ялинкового лісу, ніж з соснового? Скільки усього води випаровується з цих лісів за літо з 1 га?
9. Щоб надбати 1 г меду бджолам доводиться принести у вулик 143 порції нектару і пилку. Скільки порцій нектару і пилку треба принести бджолам, щоб утворилась одна чайна ложка (6 г)?

10. На яку кількість людей вистачило б води, якщо враховувати, що за добу людина використовує 100 л?
11. Втрата лише 1 мм шару ґрунту означає, що гектар поля втратив 80 кг калію, а фосфору – у 3 рази більше. Скільки фосфору втрачає гектар землі?
12. Економічні витрати від затоплення Дніпровських заплав становлять 18 млрд ум од щорічно, а прибуток від усіх ГЕС України дорівнює 25 028 млн грн. Які економічні та екологічні збитки несе наша держава?
13. Зозуля упродовж однієї години знищує до 100 гусениць. Скільки гусениць знищує ця пташка за 12 годин?
14. 20 років тому на Поліссі було 80 тис га цілющої журавлини, нині площа її зменшилась у 4 рази. Яку площу займає журавлина? На скільки вона зменшилась?
15. Синиця з'їдає за добу стільки комах, скільки важить сама. За місяць вона знищує 600 комах. Яка маса синиці?
16. За одну добу сова з'їдає 20 дрібних гризунів – шкідників зерна. Скільки гризунів знищує сова за 1 місяць? За літо?
17. Одна муха переносить на собі 6 млн мікробів. І ще 28 млн мікробів у своєму кишечнику. Скільки всього мікробів переносить муха?
18. Мурашка може нести вагу, що перевищує її власну у 50 разів. Якби ти був такий же сильний, яку вагу ти міг би нести?
19. Гусінь молі за 90 днів існування збільшує свою масу в 360 разів. У скільки ж разів збільшить свою масу гусінь за 1 день?
20. Польові горобці протягом дня приносять своїм пташеняттям близько 500 комах і вигодовують їх протягом 10 днів. Скільки комах за літо знищує пара польових горобців, якщо вони вигодовують 3 виводки? Кошовська, 33)

ГРА «ПАВУТИНКА»

(на усвідомлення вразливості взаємозв'язків у живій природі)

Учні обирають екосистему (ліс, болото, озеро, поле, море) і стають навкруги. Вони розподіляють між собою ролі, що відповідають певним компонентам обраної екосистеми (приміром: «Я буду сосною», «А я – мурашкою», «А я – хмаринкою» тощо).

Один із учасників гри бере клубок ниток, оголошує свою роль і знайшовши один з компонентів, з яким він пов'язаний, перекидає йому клубок, тримаючи його другий кінець. Те ж повторюють й інші учні.

Після того, як усі учасники будуть зв'язані, учитель пропонує одному з учнів потягнути за нитку. Цей рух відчують усі учасники. Учитель пропонує вилучити один компонент з цілої павутини, тобто вивести окремого учасника з гри. Що станеться? Результат обговорюється з учнями, діти роблять висновки.

ГРА «ЛИСТИ У ПРИРОДУ»

(на усвідомлення впливу людини на природу)

Нехай школярі спробують ототожнити себе з певним природним об'єктом. Учитель пропонує уявити та відчути кожному з учасників вплив людини на свій об'єкт. Ці відчуття діти оформляють у вигляді телеграм, які надсилають обраним об'єктам, приміром, привітання синицям з успішним виведенням пташенят; вибачення перед деревом за те, що пошкоджено його кору; вибачення перед зламанною квіткою тощо.

Ця ж робота може бути домашнім завданням: учням дається завдання підготувати тексти, оформити листи і телеграми, які зачитуватимуться наступного уроку чи демонструватимуться на улаштованій учителем виставці робіт (Пустовіт 31).

ГРА «ПОДОРОЖ РІДНИМ КРАЄМ»

Мета: розвивати творчі здібності школярів, що спрямовані на вивчення навколишнього світу.

Учитель говорить, а діти зображують діями сказане.

Зараз ми перетворимось на мандрівників, які йдуть у похід рідним краєм. Надягаємо рюкзаки, беремо фотоапарати, кінокамери – і в дорогу! Крокуємо весело, дружно! Уважно роздивляємось навкруги. Бачимо у небі журавля. Ой, а хто сидить у траві? Жабка! Присіли, подивилися на неї уважно. Спереду - річка. Сіли у човен, дружно веслуємо. Спереду будиночок бобра.

Учитель пропонує послухати вірш-загадку й дати відповідь на запитання: скільки птахів прилетіло?

Глянь, до нас, хоч дальня путь,
Бусол з Африки прибув.
Йде бузько – чалап-чалап,
Спритно ловить дзьобом жаб.

Чорногуз летить на став.
Може рибний день настав?
Бусол діточкам обід
Носить у гніздо як слід.
Наш лелека у блакить
В теплий вирій полетить (А.Свашенко).

Учитель слухає відповіді дітей, уточнює, що бусол, бузько, лелека, чорногуз – це назви одного й того ж птаха (Несведова, 69)

ГРА «ОБЕРИ ПРАВИЛЬНУ ДОРОГУ»

Дидактичне завдання. Уточнити знання дітей про взаємозв'язок людини з природою на основі конкретних правил поведінки в природному середовищі.

Ігрова дія. Дитина має визначити, якою стежкою або дорогою вона пройде, і пояснити свій вибір.

Унаочнення. Малюнки, на яких зображено лісові стежки, міські вулиці й дороги, обабіч яких розміщено знаки з правилами поведінки в природному середовищі.

Хід гри

1 варіант. Пропонуються три стежки. Якщо піти першою, можна потоптати конвалії, що ростуть на ній. Другою – наступити на мурашник. Посередині третьої стежини горить багаття. Висновок, що мають зробити учасники гри: іти третьою стежкою, але спочатку погасити багаття.

2 варіант. Слід обрати дорогу. На першій вулиці розташовано завод – тут забруднене повітря. На другій вулиці немає жодного дерева і рухається багато транспорту. Третя дорога – алея з густо насадженими деревами. Висновок, що мають зробити діти: найкраще йти цією дорогою, оскільки тут дихатимеш чистим повітрям і можеш послухати спів пташок.

ГРА «ТРЕБА – НЕ МОЖНА»

Дидактичне завдання. Закріпити правила поведінки в природі.

Ігрова дія. Дитина має дати правильну відповідь як правильно і як неправильно поводитись у природі. У цьому випадку вона отримує фант. Виграє той, у кого наприкінці гри найбільше фантів.

Хід гри

Учитель пропонує дітям уявити, що вони знаходяться у парку, лісі, пригадати як себе вести і чого не можна робити. Він оголошує дію і діти відповідають «можна» чи «не можна» робити. Згодом пропонується

ускладнений варіант гри: на слова учителя «можна» чи «не можна» діти називають відповідні учинки.

Можна:

саджати квіти, рослини;
охороняти первоцвіти й інші
рослини;
берегти молоді рослини;
обгороджувати мурашники;
милуватись красою природи;
підгодовувати птахів;
прибирати місця відпочинку

Не можна:

ламати гілки дерев, кущів;
обдирати кору дерев;
рвати багато квітів;
збивати гриби ногами;
руйнувати павутинки;
убивати павуків;
ловити метеликів;
ловити жаб

ГРА «ЇЖА ДЛЯ ПТАХІВ»

Дидактичне завдання. Закріпити знання дітей про найбільш поширені види птахів(лісові, водоплаваючі, домашні). Виховати бажання піклуватися про них.

Ігрова дія. Учитель показує картину з малюнком пташки, діти називають її, розповідають чим вона харчується і де можна знайти для неї корм.

Унаочнення. Малюнки із зображенням птахів (горобець, синичка, качка, курка), окремо – із зображенням корму для них.

Хід гри

1 варіант. Учитель показує малюнки із зображенням птаха, діти його називають і обирають малюнок із зображенням корму, який йому потрібен.

2 варіант. Учитель описує корм, який склювала пташка, розповідає, де його шукати. Діти відшукують малюнок відповідної пташки і виставляють її на «годівниці». Учитель ознайомлює дітей з правилом: під час збирання урожаю плодів, насіння слід пам'ятати, що частину його потрібно залишати для корму птахам (Іщенко,25).

ВНУТРІКЛАСНІ ВІКТОРИНИ (ТИЖДЕНЬ ЕКОЛОГІЇ)

Гра-вікторина «Що? Де? Коли?»

Мета: перевірити знання учнів про живу й неживу природу

Гра «Порівняй»

Учні за допомогою малюнків мають порівняти істотні ознаки білочки та їжачка, використавши таку схему (одній команді дається малюнок їжачка, другій – білочки).

1. До якої групи належать: а) комахи? б) птахи? в) звірі?
2. Чим укрите тіло? (хутром, голками)
3. Якого кольору хутро: а) узимку? б) улітку?
4. Як ці звірі пересуваються? а) стрибають? б) багають? в) повзають?
5. Як готуються до зими?
6. Чим харчуються?

II. «Відповідай»

1. До яких тварин за способом живлення належать:

а) кіт, тигр, вовк, лисиця;

б) корова, олень, лось, коза, заєць?

2. Як готуються до зими: а) ведмідь; б) заєць?

3. Доповни речення:

- боязкий як.....

- колючий як.....

- злий як.....

- сміливий як.....

- хитрий як.....

Чому так говорять?

4. виправте помилки, знайдіть зайве:

а) ведмідь, лисиця, ворона, миша – це звірі;

б) тигр, вовк, заєць, олень – це хижі звірі;

в) корова, олень, коза, ведмідь – травоїдні звірі;

г) свиня, ведмідь, заєць – усеїдні звірі.

5. Оберіть правильні відповіді-характеристики (*завдання записано окремо для кожної команди з внутрішньої сторони дошки*). Командири повинні швидко визначити характерні ознаки тварин (перша команда – білочки, друга – їжачка):

- пересуваються на чотирьох лапах;
- відкладають яйця та насиджують їх;
- тіло вкрите хітином;
- малят вигодовують молоком;
- тіло вкрите пір'ям;
- пересуваються на двох ногах, літають;
- відкладають яйця, але не висиджують їх;
- пересуваються на шести ногах, літають;
- тіло вкрите шерстю.

Вікторина «Влучно в ціль»

1. Куди зайцеві бігти зручніше – згори чи вгору? (угору).
2. Який лісовий мешканець сушить собі на деревах гриби? (білка)
3. Який звір улітку живе у воді, а взимку – у землі? (водний пацюк)
4. Куди зникають жаби узимку? (пірнають під воду, залазять під каміння, в ями, у мох)
5. У якого звіра лапи вивернуті долонями назовні? (у крота)

Вікторина «Рослинний і тваринний світ лісу»

1. Листочки яких дерев восени червоніють? (горобини, осики, клена)
2. Що таке чортів тютюнець? (дозрілий гриб-дощовик, що легко тріскається від найменшого удару)
3. Які їстівні гриби з'являються першими? (сморчки)

4. Який птах кричить наче кіт? (іволга)
5. Чому стрекочуть коники? (у коника є щербинка на нозі та зачіпочка на крилі, при терті яких утворюється тріск)
6. Хто раніше з'являється навесні: кажани чи летючі комахи? (комахи – це здобич для кажанів)
7. Яка комаха споруджує собі домівку з дешевого будівничого матеріалу? (водний павук-сріблянка з повітря)
8. Чи завжди рак пересується спереду назад? (плаває рак назад, а до їжі пересувається тільки уперед)
9. Чому заборонено чіпати пташині яйця в гніздах? (пташки полишають гнізда)
10. Чому заборонено полювати на хутрових звірів навесні? (виводять малят, ліняться)

Вікторина «Наші друзі - птахи»

1. Які птахи прилітають до нас першими? (шпаки)
2. Які птахи улаштовують по декілька гнізд на одному дереві (граки)
3. Назвіть пташку, яка навесні змінює колір пір'я (біла куріпка)
4. На яку висоту піднімаються орли? (6000-7000 м)
5. Який співочий птах і чому прилітає до нас останнім? (іволга, оскільки має яскраве забарвлення і прилітає у пору, коли дерева вкриваються листям)
6. Яка пташка робить у гнізді підстилку з риб'ячих кісток (рибалочка)
7. Чому сови корисні? (знищують гризунів)
8. Яке місто має назву птаха? (Орел)
9. Назвіть птаха, який літає найшвидше (стриж)
10. Які птахи риють нору для гнізда? (берегова ластівка, щурка, замородок)

ВАРІАНТИ ЛОГІЧНИХ СИТУАЦІЙ З ЕКОЛОГІЧНИМ ЗМІСТОМ

- Настала зима. Випав сніг, який накрив усю землю білою ковдрою. Холодно і голодно стало пташкам. Андрій і Назар повісили на дереві годівничку, насипали зернят та крихт. Багато синичок і горобчиків підгодовувались там упродовж коротких зимових днів. Та одного разу хлопчики забули насипати корм у годівничку. День був морозний. Голодні і замерзлі пташки прилетіли й нічого не знайшли. Наступного дня хлопчики насипали зернят, але пташки не прилетіли.
Чому?
- В осінньо-зимовий період більша частина видів птахів збирається в зграї. *Навіщо вони це роблять?*
- Гніздо для кожного птаха – це його скарб. Яйця в ньому – як жменя сяючих кошовностей. У цих яйцях майбутні пташенята й тисячі майбутніх пісень. Одним тільки відрізняється пташиний скарб від справжнього: його не можна торкатись. *Чому не можна чіпати пташиного гнізда, яєць?*
- Стояли сильні морози. Увесь ставок біля лісної хати покритий товстим шаром льоду. Старший лісничий взяв бур і почав робити ополонки.
  - Будете ловити рибу? – запитали його діти.
  - Ні, рятуватиму рибок, - відповів чоловік.*Як ополонки взимку рятують риб? (Лопатюк, 31)*

4.2. Позаурочна еколого-краєзнавча робота з учнями початкових класів.

Позаурочна діяльність створює надзвичайно сприятливі умови для розвитку особистості молодшого школяра. Цьому слугує її добровільний характер, велика кількість різноманітних форм роботи, можливість виявляти власні інтереси та захоплення дітьми у різного роду гуртках тощо. Так, приміром, учителі проводять заняття здоров'я, години спілкування, тренінги, екскурсії, подорожі, які допомагають дітям змінити своє ставлення до природи. Педагоги звертають увагу на уміння поводитися у природі, охорону та збереження її, забруднення навколишнього середовища і здоров'я людини; стан природних багатств; розвиток потреби у спілкуванні з природою; формування почуття відповідальності за природу як національну і загальнолюдську цінність.

Девізом позаурочної еколого-краєзнавчої роботи з молодшими школярами є:

Вмійте ж природу любити, кожній стеблинці радіти.

В полі, у лісі, над яром – квіти, дерева і трави...

Цвіту не вирви задаром, гілки не втни для забави.

Оберігайте ж повсюди шлях і стежиночку в гаї.

Все те окрасою буде нашого рідного краю! (П.Ситниченко)

Різноманітні форми позаурочної еколого-краєзнавчої діяльності з дітьми молодшого шкільного віку глибоко розкривають екологічні проблеми рідного краю: збереження та збільшення чисельності тварин, відновлення лісових площ та охорона рідкісних видів рослин, ощадливе ставлення до води та поліпшення її якості, недопущення лісових пожеж, дотримання санітарних норм у доквіллі. Це: засідання екологічного клубу «Лікарські дерева мого краю»; організація та проведення прес-конференцій («Дивосвіт рідного краю»); екскурсії у парк, до лісу на тему

«Природа – цілюще джерело тепла, краси і добра»; екологічні подорожі «Бережи свій ліс», мандрівки «Лісовими стежками»; організація та проведення шоу, ігор, вікторин, КВК («Екологічне асорті», «Овочі і фрукти саду», «Чи знаєш ти?», «Мій рідний край»); участь дітей у екологічно-трудовах заняттях «Зелений патруль» і «Голубий патруль»; улаштування виставок домашніх тварин і екзотичних рослин, квіткових композицій; виставки дитячих робіт: плакатів, малюнків, світлин («Рослини краю я оберігаю», «Природоохоронні об'єкти Прикарпаття»); організація свят та ранків («Свято осені», «Весна красна»); підготовка та перегляд вистав («Подорож у королівство Осені»); організація екологічних акцій («Посади дерево – віднови сад», «Вінок пам'яті») та операцій («Ялинка», «Джерело», «Синичка», «Чистий берег», «Первоцвіти», «Мурашник») тощо. (Бабенко, 42)

Створення гуртків, приміром «Юні любителі домашніх тварин», «Світ природи» на базі початкової школи дає змогу сформувати пізнавальний потенціал екологічних знань: бережливе ставлення до природи, любов до рідного краю; розвивати кругозір дітей. Загалом гуртки екологічного (природоохоронного, краєзнавчого) спрямування як правило працюють за такими напрямками: «Ця цікава планета - Земля» (збір матеріалів про флору і фауну планети), «Стежинками рідного краю» (екскурсії), дослідницька діяльність (виращування рослин, тварин), банк матеріалів «Природа і ми» (ведення щоденників добрих справ), виставка дитячих робіт «Природа очима дітей» (виставка дитячих малюнків і творів на тему «Ми відповідальні за тих, кого приручили», «Збережемо природу рідного краю», «Букет замість ялинки»), участь у Всеукраїнських конкурсах «Бджілка», «Колосок» тощо.

Залучення гуртківців до природоохоронної діяльності слугує поступовому оволодінню азбукою гармонійного спілкування з природою. Так, зокрема, завдання, які отримують діти, тісно пов'язані з

конкретними спостереженнями, які складають цілісне уявлення про будову, особливості поведінки, умови утримання, розведення і годівлю тварин та спосіб їх життя; будову рослин та умови їх вирощування.

На заняттях гуртків вкористовуються міжпредметні зв'язки. Вихованцям пропонується скласти і розв'язати завдання екологічного характеру, згадати художній опис природи, написати казку, описати побачене, зробити малюнок, виріб із природного матеріалу, надати посильну допомогу рослинам і тваринам, посадити дерево.

Проведення природоохоронних та трудових акцій («Посади дерево», «Парад квітів», «Дослідницький марафон», «Зелений паросток майбутнього») значно поживляє роботу дітей, викликає в них емоційний відгук, сприяє формуванню активної життєвої позиції, що надалі виявляється у добрих справах та учинках. (Пурдя,15).

Позаурочна діяльність передбачає також безпосередню участь дітей у дидактичних та інтелектуальних іграх (розв'язуванні ребусів, кросвордів) екологічного характеру; вікторинах; уявних подорожах; «телеграмах» до лісу тощо, які розширюють знання дітей про об'єкти природи, їх ціннісні властивості.

Зважаючи на підвищену емоційність дітей молодшого шкільного віку, властиву їм любов до прекрасного, з метою естетичного виховання, а також збереження та зміцнення здоров'я доцільно проводити такі масові заходи: «Свято урожаю», свято «Без верби і калини немає України», Посвячення у юннати, «День довкілля», «День зимуючих птахів», «Бал квітів» та інші, окремі сценарії яких представлено нище.

Ці та інші форми позаурочної діяльності з молодшими школярами сприяють поглибленню знань, формують уміння спостерігати, аналізувати, робити висновки про те, що сучасна екологічна ситуація потребує дбайливого ставлення людей до природи.

ЖИВИ, ВОДА – ПРИРОДИ СКАРЬ БЕЗЦІННИЙ

(Година спілкування)

Мета. Формувати екологічну компетентність учнів, вчити розуміти цінність збереження здоров'я планети, як основу збереження здоров'я людини; розвивати інтерес до екологічних знань, знайомити з проблемами ресурсозбереження рідного краю; виховувати розуміння значимості шанобливого ставлення до природи.

Обладнання: репродукції картин художників І.Айвазовського «Дев'ятий вал», А.Куїнджі «Вечір на Дніпрі», Д.Убоженка «Берег біля селища Моряків», О.Бондаренка «Бірюзова хвиля»; малюнки учнів; музичний запис А.Вівальді «Пори року».

Хід години спілкування

На дошці плакат: *«Любімо, шануймо, бережімо природу – вічне джерело нашого життя» (М.Рильський).*

Учитель. Діти, у природі є три скарби: вода, земля і повітря і, якщо, вони збережені, все відроджується знову. Перед нашим спілкуванням проведемо бліц-опитування.

Бліц-опитування

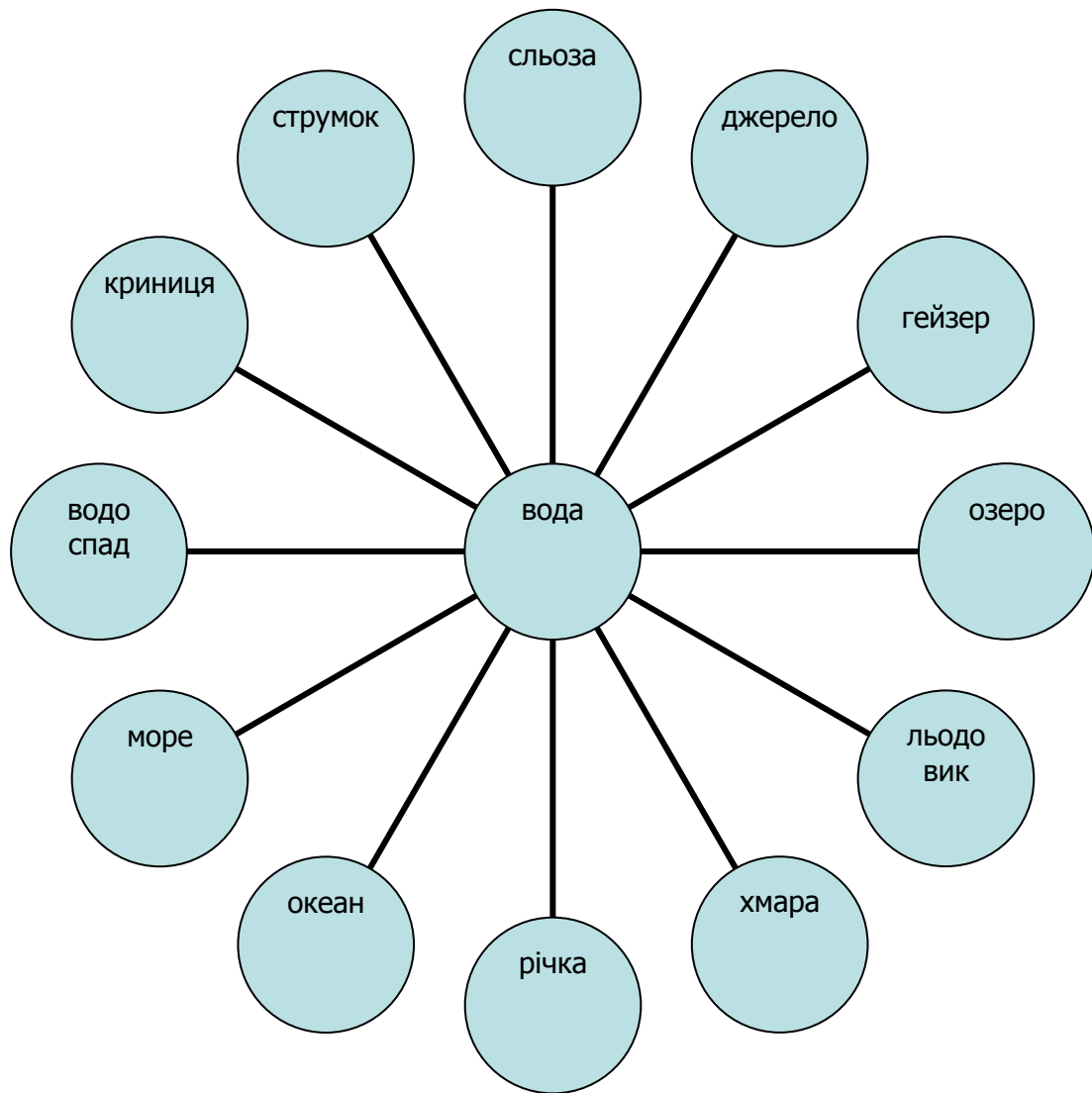
1. Що б ви змінили, якби стали чарівником?
2. Ви зустрілися з Водю, про що її запитаете?
3. Якими, на Вашу думку, можуть бути відповіді Води?

Вода у природі і побуті

Учитель. Вода для нас – друг, захисник, помічник. Вона – рідний дім для риб; на берегах водойм живуть птахи і звірі.

1. Де у своєму житті зустрічаємо воду?

На дошці картки – морські хвилі – діти пишуть слова:

2. А чи обійдемося ми без води у побуті?

Відповіді дітей.

Вікторина

Учитель. Про який стан води говорять (діти виходять до дошки і дописують):

- падає....(сніг)	- ллє....(дощ)
- йде....(дощ)	- випала...(роса)
- сідає....(туман)	- барабанить...(град)

Учень. Цікаво знати, що:

- Саме людина на 70% складається із води
- 70 % земної кулі – це вода

- Без води людина може прожити лише 5 днів
- Вода – провідник енергії, думки, почуттів.

Екологічне прогнозування

Уявімо, спрогнозуймо (кожен учень одержує картку із запитанням):

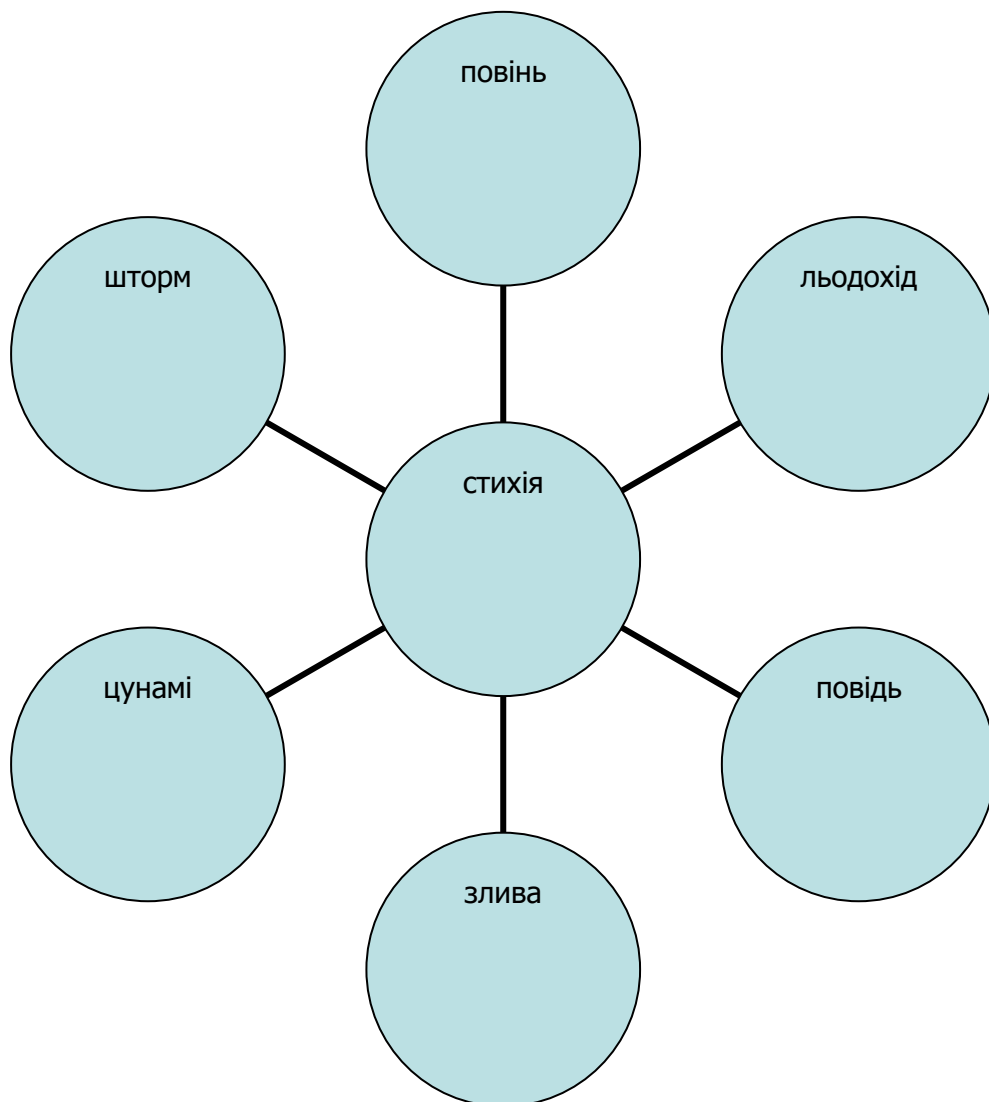
- Чим небезпечна втрата бережного ставлення до води?
- Уяви собі: Азовське море висохло! Які наслідки?

Звучать відповіді дітей.

Емпатичні вправи

Учитель. Коли вода буває стихією? Як ви розумієте це слово?

Стихія – це неочікувана, руйнівна, нищівна сила (діти пишуть на дошці слова)

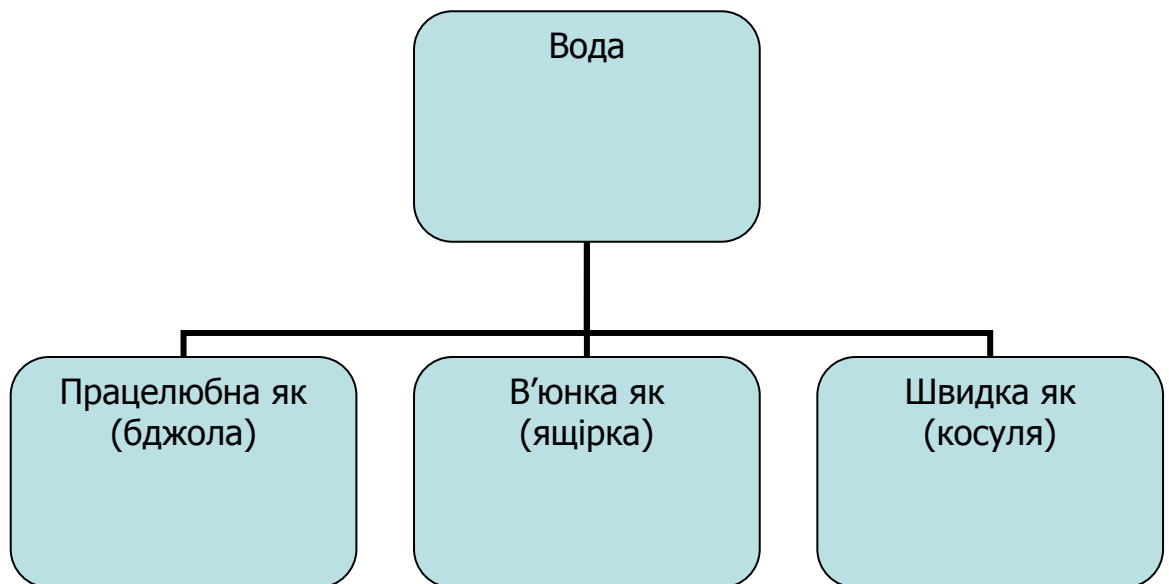

Уявімо собі, що вода – жива істота, тоді...(діти фантазують):

- повідь – підкрадається, як...(кішка)
- цунамі – нестримне як....(тигр)
- повінь – стрімка як...(леопард)
- шторм – нездоланий як....(лев)
- злива – неочікувана як (рись)

Діти роблять висновок: людина не завжди може впливати на природні явища, вода може бути руйнівною силою.

Учень: вода – трудівниця. Вона дає життя рослинам і тваринам, вона крутить турбіни гідроелектростанцій.

Вода – частина неживої природи

Учитель. Спробуйте підібрати іменники-порівняння:

Вода: прозора, як... (скло); швидка, як...((стріла); тиха, мов...(шепіт); синя, як...(небо); невловима, як...(вітер); тверда, мов....(камінь).

Роль води у житті людини

Учень. Чим може бути вода для людини.

Відповіді учнів: 1) як предмет живопису для художника.

Учитель демонструє картини художників (І.Айвазовського, А.Куїнджі), звучить мелодія Вівальді.

Учитель: що незвичайного для вас у цих полотнах?

Відповіді учнів (колір води ласкавий. Грізний, рішучий, нездоланний, небо і вода відтворено як дві протилежності).

2) як об'єкт роботи для скульптора.

Льодові скульптури – незвичайний витвір мистецтва. Узимку лід стає матеріалом для художнього відображення природи.

3) місце роботи для моряка, водолаза, рибалки, іхтіолога;

4) місце для занять спортом (ватерполо, гребля, плавання, стрибки у воду);

5) продукт харчування;

6) вода лікує (води курортів Морщина, Трускавця, Куяльника).

Вікторина «Образ води у художній літературі»

Учитель. Образ води у художній літературі ми зустрічаємо у казках, віршах, оповіданнях. Відгадайте, звідки ці рядки: «Сидить Івасик з вудкою, рибку ловить...» (казка про Івасика-Телесика); «Молочна річка – кисільні береги» (казка «Гуси-Лебеді»); «Рече та стогне Дніпр широкий» (Т.Шевченко «Рече та стогне Дніпр широкий»); «Спить озеро, спить ліс і очерет...» (Л.Українка «Спить озеро»).

Учень. Друзі, давайте складемо правила «Бережи свого друга – воду». Що цікавого ви запропонуєте?

Відповіді дітей. У краплі води людина бачить природу – то ж бережимо її; не забруднюйте водойми; бережимо воду, бо коли вона хворіє – людина ніколи не буде здоровою!

Учитель. Наша година спілкування буде для нас пересторогою: бережимо здоров'я води і будемо здорові! (Авдусенко, 33)

ЕКОЛОГО-ПРИРОДНИЧА КОНФЕРЕНЦІЯ

(сценарій)

Тема. Дивосвіт рідної природи.

Мета. Закріпити набуті знання про дивосвіт природи Прикарпаття, збагатити знання дітей про навколишнє середовище, показати тісний зв'язок природи і людини. Виховувати бережливе ставлення до усього живого, бажання вносити свою часточку для збереження навколишнього середовища.

Обладнання. Виставка світлин, картинки, демонстраційний матеріал, інвентар, живці рослин для практичної роботи, пам'ятки правил поведінки у природі (Бабенко, 43).

Хід заняття

На дошці напис: *«Полям цвісти, лісам – рости, всьому живому – жити, щоб так було довіку», «Наша рідна природа не є невичерпною – зупиніть кожного, хто знищує її багатства».*

Учень. Чудове Прикарпаття своїми лісами і полями, озерами і річками, які становлять нетлінну красу і безмежні багатства рослинного і тваринного світу. Рідна природа! Ці слова сповнені глибокого хвилюючого змісту: перед кожним із нас постає неосяжний розмаїтий світ тварин і рослин, чарівні краєвиди, чисті джерела, дрімучі ліси.

Учитель. Тема нашої сьогоднішньої прес-конференції «Дивосвіт рідної природи». А відбуватиметься вона під девізом «Берегти природу – означає берегти Батьківщину». На конференцію ми запросили: інспекторів екологічної служби, історика-краєзнавця, юного еколога, експерта з флори, експерта з фауни, місцевого поета. На прес-конференції присутні кореспонденти телебачення, радіо, міської газети та шкільної газети «Дзвоник». Отже, шановні журналісти, ваші запитання до знавців природи.

Журналіст телебачення. Яку роботу виконує інспектор екологічної служби?

Інспектор. Я здійснюю контроль за додержанням вимог природоохоронного законодавства.

Журналіст телебачення. У яких напрямках проводиться природоохоронна робота в нашій області?

Інспектор. Я перевіряю виконання природоохоронних планів і заходів, готую інформацію про стан навколишнього природного середовища, беру участь у природоохоронних акціях і операціях. Сьогодні я маю честь запросити усіх тут присутніх взяти участь в акції «Посади дерево» (*роздає надруковані пам'ятки про акцію*).

Журналіст радіо. В мене запитання до історика-краєзнавця. Чи є природно-заповідні об'єкти на території Прикарпаття?

Відповідь історика – краєзнавця. У нас на Прикарпатті – чудова природа. Сюди приїжджає чимало людей для того, щоб оздоровитися. Зокрема, територія багата на дитячі оздоровчі літні табори, де ви, любі діти, улітку також можете гарно відпочити.

Журналіст газети. Запитання до юного еколога. Що цікавого і корисного ви вивчаєте і проводите на заняттях гуртка?

Юний еколог. У гуртку ми вивчаємо тваринний і рослинний світ, садимо квіти, кущі та дерева; упорядковуємо територію школи; проводимо екскурсії до лісу, парку, озера; приймаємо активну участь в операціях «Геть сміття», «Синичка», «Бережімо ліс від вогнищ».

Журналіст. Чи існує загроза зменшення тваринного світу навколишнього середовища?

Експерт із фауни. Так, на жаль, існує. У зв'язку із збільшенням кількості браконьєрів, які без дозволу знищують диких тварин лісу (лося, диких кабанів, лисиць).

Журналіст газети. Запитання експерту із флори. Чи існує у природі чар-зілля з лікувальними властивостями?

Експерт із флори. Звичайно ж, існує. Адже чарівне зілля – це лікарські рослини, які використовувались людиною ще з давніх-давен. Ліси і луки ми порівнюємо із зеленою аптекою, складаємо про них вірші:

*Зелену аптеку слід кожному знати:
Крушина, фіалка, конвалія, м'ята.
Вільха, деревій, бузина, кам'яниці,
Черемха і пижма, шипшина й суніці.
Зелена аптека – це трави і квіти,
Що в кошик збирають дорослі і діти.*

Журналіст шкільної газети. Запитання місцевому поетові. Що вас надихає писати вірші? Які вірші ви пишете?

Місцевий поет. Вірші я пишу під враженням краси нашого рідного краю, чарівної природи і доброзичливих людей. Ось послухайте (*зачитує власні рядки*).

Учень. А зараз для усіх присутніх активний відпочинок.

Фізкультхвилинка – тренінг

1. Якщо ви смітите на вулиці – почухайте собі носа.
2. Якщо ви не смітите на вулиці – підстрибніть тричі.
3. Якщо ви не спалюєте сміття у дворі – сплесніть у долоні тричі.
4. Якщо ви не розбиваєте скляні пляшки – погладьте себе по голівці.
5. Чи ви розмовляєте з батьками про екологічні проблеми міста?
Якщо так – підніміть обидві руки.
6. Чи болить у вас душа, коли бачите зламану гілку або молоде деревце? Якщо так - покладіть руку на серце.
7. Якщо бажаєте дружити із природою, потисніть один одному руку.

Завдання для знавців (робота в парах)

1 пара – «Допоможіть тваринам потрапити додому» (на предметних картинках окремо тварини і їх домівки. Діти складають їх у пари)

2 пара – «Розклади за групами» (діти розкладають за групами предметні картинки з отруйними і їстівними грибами).

3 пара – «Розпізнай гілки дерев, кущів, трав» (малюнки гілок верби. Берези, вишні, калини, смородини, малини, барвінка, мати-й-мачухи, чистотіла).

Завдання для журналістів і артистів

Бліц-турнір

1. Який птах не будує гнізда?
2. Якого птаха називають лікарем лісу?
3. Яке дерево не скидає листя?
4. Яка комаха поїдає попелицю?
5. З якої рослини виробляють крохмаль?
6. З якої рослини виробляють олію?
7. Яка основна ознака птахів?
8. Яка основна ознака звірів?
9. Що трапляється з бджолою після того, як вона ужалить?
10. Який лісовий мешканець сушить гриби на деревах?
11. Чи вміють слони плавати?
12. Який найменший птах нашої місцевості?
13. За що встановили пам'ятник гусям у Римі?
14. За що встановили пам'ятник голубу у Римі (приніс звістку про аварію англійського підводного човна під час Другої світової війни)

Перевірка виконання завдань

Відгадування загадок-жартів

- 1) Яка голка не тоне у морі? (риба-голка).

- 2) На яке дерево сідає ворона під час зливи (на мокре).
- 3) Який ключ літає? (журавлиний).
- 4) Чи може страус себе називати птахом? (ні, він не розмовляє).
- 5) Коли собака буває зайцем? (коли їде в автобусі).

Гра «Вгадай правило»

На дошці таблиця з малюнками правил поведінки в природі. Діти називають правило. Наприкінці гри всі отримують пам'ятки поведінки у природі.

Пам'ятка:

- Не ламай гілки дерев і кущів
- Не пошкоджуй кору дерев надписами
- Не руйнуй мурашники
- Не рви квітів – вони потрібні рослинам
- Не руйнуй пташині гнізда
- Не лови диких тварин і не принось додому
- Не убивай живе
- Взявши у природи – компенсуй тричі!

Учитель. Поділіться зі своїми друзями і знайомими думками і знаннями правил поведінки у довкілі. З нашої сьогоденної відвертої розмови зробимо висновок про те, що ми любимо, оберігаємо, примножуємо красу рідної землі і складаємо про неї вірші та пісні. Слово надається нашим артистам: а) діти виконують пісні «Природа просить порятунку», «Буду я природі другом», «Доброта»; б) діти зачитують вірші про природу.

Учитель. Пам'ятайте про шанобливе ставлення до природи! Бережіть та примножуєте її багатства! До зустрічі!

ДОБРА КАЗКА ПРО РІДНИЙ КРАЙ

(театралізований виховний захід)

Казка – це дитинство людства і його мудрість. Казка житиме доти, поки є діти. Тільки діти уміють бачити казку, відчувати в ній добре і світле.

(На сцені різні герої в маскарадних костюмах, «жива картина» - в центрі жінка з дитиною читає книгу, біля них чоловік, юнак з дівчиною в вальсі, діти з іграшками. Німа сцена, без руху, ледь чутна мелодія).

Герой 1. Ой, яка краса! Скільки дивних кольорів!

Герой 2. Який неземний аромат! Як легко дихати!

Герой 3. Яка тиша! Я, мабуть, у казці!

Герой 4. Як мило! Я чую якусь розмову. Де я?

Герой 5. Які гарні квіти!

(Виходить Добра Фея, проходить, милується)

Фея. Яка красива галявина. Хто це? *(Легенько торкається Королеви троянд).*

Королева троянд. Я твоя краса! *(Відповівши, знову завмирає).*

Фея. Яка ти гарна! *(Пауза, іде далі і торкається Незнайомки).* А ти хто?

Незнайомка. Я твоя чарівність і тендітність! *(Завмирає)*

Фея. Від тебе лине ніжність! *(Іде далі і торкається Жар-Птаці).*

Жар-Птиця. Я твій вогонь, твоя палкість!

Фея. Це дуже важливо *(Іде далі і торкається Королевичів).*

Королевич 1. Я твоя сила і сміливість!

Королевич 2. Я твоя чесність і правдивість!

Фея. Це мені потрібно *(Торкається Принцеси).* Що за мелодія ллється від тебе?

Принцеса. Це я! Це я, твоє добро і милосердя!

Фея. Так, це моє найважливіше! *(Темніє, груба мелодія, поміж героями пролітає чорна Тінь і прокрадається до Феї. Герої прикривають руками обличчя).*

Фея. Ой чому так стало темно?

Тінь. *(Грубим голосом).* Чи є для мене місце у твоєму серці?

Фея. Хто ти?

Тінь. Я злість. Та у мене є ще багато друзів – егоїзм, пасивність, байдужість, небажання любити усе живе!

Фея. Ой, ні, це все - зле і темне! З'явилась ти – і все тремтить від страху. Іди геть і друзів своїх забирай. Віддай нам свіжість, чистоту і ласку. Іди, іди, в моє серце ти більше не зазирає. Немає там місця для тебе. *(Тінь відходить і стає світло. Герої відкривають обличчя. Фея підходить до дитини і кладе руку на голівку, промовляючи)*

- Ось воно, наше мило, добре і ніжне. І хай воно ніколи не покидає наших сердець.

(Під музику герої казки разом із Феєю виходять)

Оговорення. Звідки до нас приходить добро?

ПРИРОДА – НАША МАТИ, ТРЕБА ЇЇ ОБЕРІГАТИ

(виховний захід)

Мета. Формувати уміння встановлювати взаємозв'язок між природними об'єктами; підсумувати пізнавальні інтереси учнів, сприяти вихованню в них почуття прекрасного; розширювати знання дітей про природу рідного краю, про вплив людини, її поведінки на природу; виховувати бережливе, господарське ставлення до природи, як до рідного дому, бажання зберегти нашу планету для нащадків, охороняти й примножувати її багатства і красу.

Обладнання: плакати «Загляни у природу рідного краю», «Природа – наша мати, треба її оберігати», «Ти і природа – одне ціле», «Зупинімося – останній є шанс», «Це планета не тільки для нас»; кросворди, «телеграми» від проліска, річки й птахів; аудіозапис голосів птахів; мікрофон; малюнки; словник; виставка художньої літератури.

Учитель. Усім, хто присутній на святі, кажу слова я прості: «Доброго дня, любі друзі, школярі, гості, учителі». *(До класу заходить продавець).*

Продавець. Швидше купуйте «живу воду», вона остання на Земля! Купуйте чисте гірське повітря! А ось парасольки від кислотних дощів!

Учитель. Діти, що він таке каже?

Учень. Та він сміється з нас.

Учитель. Діти, чи можна купити повітря? Навіщо нам парасольки?

Учень. Все це - бабусині казки.

Продавець. Ні, молоді люди, це вже не казки, а сумна статистика. Ще трохи і на Землі не залишиться ні краплини справжньої чистої води, котру я називаю «живою». А за один подих свіжого повітря скоро доведеться платити таку ціну!

Учень. Яку ж?

Продавець. Люди! Невже вам не страшно? Ціною всьому може стати людське життя! Наше і наших дітей!

Учень. Невже не буде сонця, невже загинуть птахи, рослини, тварини? Ми хочемо, щоб завжди світило сонечко, щоб нас радувала веселка, щоби співали пташки!

Учитель. Любі діти! Ми живемо на платнеті Земля. Це наш спільний дім – гарний, багатий, щедрий. Але сьогодні наша планета у небезпеці, а тому обговоримо проблеми екології. А що ж таке екологія? Звернімося в довікове бюро.

Довідкове бюро. Екологія – це наука, яка досліджує середовище існування живих істот, включаючи людину.

Учитель. Як вижити, яким буде наше майбутнє? Нерозумні дії людини можуть обернутись великим лихом для усього людства. Саме від вас залежить, чи будемо ми дихати свіжим повітрям, чи залишите ви своїм нащадкам зелену планету. Що ж потрібно робити задля того, аби зберегти екологію нашої планети? (Відповіді учнів).

Ми – господарі природи, а для нас вона – життя. Берегти навколишній світ – означає берегти Батьківщину. Природа завжди хвилювала й хвилює, чарувала й чарує людину: шепіт зелених дібров, спів дзвінкоголосих пташок, аромат квітів. Упродовж ХХ століття людство зіткнулось з такими бідами планети як кислотні дощі; небезпечною стала проблема забрунення водойм, атмосфери, через що почастишали захворювання людей. Наша планета не витримує потрясінь: Чорнобиль, скорочення розмаїття флори й фауни, промислові відходи. Ще трохи – і життя зникне! *(Лунає стукіт у двері, входить людина, яка тримає в руці телеграму).*

Учитель (зачитує). Телеграма від річки:

Не шукай – мене більше нема, залишилась канава сама.

Ось там люди завод збудували, мені дихати нічим стало.

Ось зробили із мене калюжу. Риба загинула вся до одної.

Я вмираю в такому неспокої, захистити себе я не можу!..

- Діти, що ми повинні зробити, як врятувати річку? (*Відповіді дітей*)

- Яка річка протікає у нашому місті? А чи любите ви в ній купатись? А чому не купаєтесь? Так, вода забруднена, тому що багато підприємств скидають у неї отруйні речовини. А що потрібно зробити, щоб вони не потрапляли до річки? А зараз надаємо слово довідковому бюро.

Довідкове бюро. Щогодини на планеті Земля: 1000 людей помирає від отруєння водою; близько 2000 дітей помирає з голоду.

Гра «Як зберегти природу?»

- Якщо ти не зриваєш квіти, то сплесни у долоні над головою.

- Якщо до твоєї кімнати залетів джміль або інша комаха і ти намагаєшся випустити її на волю, то змахни руками.

- Якщо ти підібрав прибудне кошеня, простягни руки уперед.

- Якщо ти переконаний, що кожній людині треба піклуватись про природу, простягни руки своїм сусідам і візьми їх за руки.

- Якщо ти ніколи не залишаєш сміття у лісі, то тупни ногою.

- Якщо ти не ламаєш гілочок дерев та кущів, то підстрибни.

- Якщо тобі подобаються квіти – посміхнись!

Учитель. Навколишній світ дивує нас багатством барв, надзвичайними видами рослин, квітами і плодами, чарує неповторною красою! Людське життя неможливе без рослин і тварин. Недарма їх називають зеленими друзями людини та нашими молодшими братами. Рослини забезпечують атмосферу киснем, прислужуються людині як лікарський засіб. У давнину людина сповна залежала від природи. І тільки згодом, з розвитком промисловості, господарської діяльності, вплив людини на природу став помітнішим, що призвело до гибелі окремих видів рослин і тварин.

Надзвичайну радість приносять квіти! Але, зриваючи їх без потреби, людина заподіє зло й собі, адже у природі все взаємопов'язано. *(Зачитується повідомлення від проліска):*

Як дзвенить весна здаля,

І ледь прогріється земля,

Я відкриваю очі голубі

І посміхаюсь, дивосвіт, тобі!

Низенько ти до мене нахились,

До мене ти очима доторкнись.

Свою я подарую просинь

Усім, хто лиш мене попросить.

Тільки не рви мене, благаю,

Я землю й світ цей звеселяю!

- Діти, що ми повинні зробити, щоб зберегти зелені насадження нашої планети? *(Відповіді дітей)*. А зараз надамо слово нашому довідковому бюро.

Довідкове бюро. Запам'ятайте ці дані! Щогодини зникає 5 – 6 видів тваринного чи рослинного світу; щохвилини знищується понад 50 га лісу!

Учитель. А зараз ми спробуємо з вами розгадати загадки та кросворд.

Із зеленої сорочки, що зіткнув весною гай, білі дивляться дзвіночки, як зовуть їх – угадай? (конвалії). Що ви знаєте про ці квіти? Чи занесені вони до Червоної книги? Що таке Червона книга? *(Відповіді учнів)*

Учень. Я – перша квіточка весни (пролісок). Цілюща, красива, символ нашої України (калина).

Учитель. А яка це рослина? (лікарська). Яке білокоре дерево найраніше розпочинає весняний сокорух? (береза) Яке дерево найоспіваніше Тарасом Шевченком і є символом України, має лікувальні властивості? (верба) У народі кажуть: «Без верби і калини нема України».

Діти, хто назве найбільше рослин? *(Діти разом з педагогом розв'язують представлений кросворд)*

Учитель. Птахи – це теж невід'ємна частина природи. До нас у вікно зранку залетіла пташка і залишила звістку. Послухайте, про що у ній ідеться. *(Зачитується звістка від птахів і комах):*

Прокиньмося! Пора! Нове століття за мить розкриє

Двері перед нами і запитає: «Чом пташок нема?

Чом травень не гуде хрущами?»

- Що ми повинні зробити, щоб птахи не лише звеселяли нас своїм співом, а й поїдали шкідливих комах, приносячи користь господарству *(Відповіді дітей)*. А зараз слово надаємо довідковому бюро.

Довідкове бюро. Щохвилини в атмосферу виділяється 12 000 тонн вуглекислого газу; за три з половиною століття з планети Земля зникло 46 видів ссавців і 94 види птахів; щохвилини знищується 50 тонн родючого ґрунту!

Учитель. Давайте, любі діти, відгадаємо загадки про тварин:

- Це - гарний цінний птах заслуговує на увагу людей та збереження. В одній дитячій книзі його називають «гідке каченя» (лебідь);
- великий птах з довгими ногами і прямим дзьобом, полює в місцях, багатих на воду. Про нього в народі кажуть, що він приносить щастя (лелека);
- ці птахи можуть передбачити погоду, про них у народі кажуть: «Низько літають над землею – на дощ» (ластівка);
- хто з води виходить сухим? (качка);
- не звір, не птиця а ніс, як спиця (комар);
- комаха, яка поїдає тлю (сонечко);
- птах, який відкриває весну (шпак);
- Діти, хто назве найбільше птахів? Тварин? Комах? *(Діти відповідають)*
- Чим ми можемо допомогти тваринному світові?

- Діти, а хто винен у тому, що зникли наші річки та знаходяться на межі зникнення озера? Чому забруднені джерела? *(Відповіді дітей)*

Учитель. Любі друзі, я хочу вам повідомити про існування екологічної варти, члени якої оберігають нашу природу, спостерігаючи за нашою поведінкою під час відпочинку. Уявімо, що ви також юні екологи. Вам необхідно розв'язати наступні завдання.

Завдання 1

Діти відпочиваючи на галявині спостерігають за метеликами, слухають спів птахів. Дівчатка зривають квіти, а хлопчики грають у футбол бляшанкою. Один з них цілиться рогаткою у пташку. Раптом виходить «екологічна варта» і наголошує, що вони порушили правила поведінки на природі. Які саме правила були порушені? а) не слід зривати багато квітів; б) ігри слід улаштовувати у спеціально відведених місцях, а не посеред квітів; в) заборонено нищити тварин.

Завдання 2

Рибалки намагаються глушити рибу динамітом і тільки найбільшу відібрати рибину для юшки. У річку відпочиваючі викидають сміття, гучно слухають музику. Раптом юні екологи наголошують їм про порушення правил. Які саме правила порушені? а) не можна засмічувати водойми; б) забороняється глушити рибу динамітом; в) не можна вмикати гучної музики.

Завдання 3

До лісу заїхали хлопці на мотоциклах. Вони викидають каністру, що протікає, у лісі димлять і шумлять моторами. Які правила порушені? а) заборонено заїжджати власним транспортом до лісу; б) не можна отруювати навколишнє середовище; в) не можна виливати горючі речовини і запалювати їх у лісі.

Учитель. Любі діти, якщо ви любите свій рідний край, то разом із дорослими намагатиметесь зробити усе для того, щоб зберегти його

неповторність і красу. Кожен з вас чимало може зробити у цій справі. А зараз підведемо підсумки нашого заходу і послухаємо учнів, які розкажуть про те, як треба ставитись до природи, дбати про її збереження та примножувати багатства рідного краю.

Учень 1. Кожного дня і кожну хвилинку

Оберігаймо всяку звіринку.

Тільки добра їм треба бажати

І намагайтеся не ображати.

Учень 2. Зупинімося – останній є шанс,

Оглянімося – благаємо вас,

Все задумано мудро в природі,

Жити потрібно у мирі і згоді!

Учень 3. Річка хай чиста тече,

Пташеняті підставим плече,

Як зрубаємо дерево – вмить

Поспішаємо два посадить!

Учень 4. Полюбімо природу палко,

Не топчімо ногами фіалку,

Зупинімося – останній є шанс,

Ця планета – не тільки для нас!

Учень 5. Ми – діти українського поля

З блакиті його висоти,

Тому то нам випала доля

Не гнутись – до сонця рости!

Учитель. Любі діти! Природа нам – як рідний дім, вона усім – як мати! Щоб лад завжди був в домі тім, про це нам треба дбати...Й віддячить за добро тобі Земля теплом родинним. Люби і бережи її, будь сином її гідним! (Головченко, 45)

СВЯТО ВЕСНИ

(сценарій)

Учитель. Велика і прекрасна наша земля! Погляньмо навколо: світить сонечко, його перші поцілунки розтуляють повіки перших квітів, весняний вітерець грайливо пестить ніжні коси берізки і плакучої верби, у блакитному небі пропливають легенькі хмаринки, а довкола щасливим співом заливаються птахи! Це її перший весняний місяць відкрив шлях до рідного краю.

Весна... Уже сама згадка про неї пробуджує у серці радість і тривогу. Це свято оновлення і відродження природи. Його відчують тварини і рослини, дорослі і діти – усе живе, що є на землі. З приходом весни здається, немов народжуєшся удруге. Прислухайтеся, діти, і озветься весна до нас людським голосом! (*Звучить «Веснянка» у виконанні Н.Матвієнко*).

Дорогі діти, гості! У нас сьогодні свято «Зелена весняночка пишно іде!» За уявленнями наших предків весну приносили на крилах птахи. 30 березня, одягнувши святкове вбрання, хлібороби вітали один одного з теплом, з весною; господині випікали обрядове печиво у формі жайворонків, носили їх селом, провіщаючи і закликаючи весну. Наші пращури зустрічали весну піснями, танцями, хороводами, веселими забавами.

Учень 1. Ой виходьте, дівчата, на вулицю

Весну красну зустрічати!

Будемо весну стрічати та

Віночки сплітати. А віночки сплетемо –

Хороводом підемо.

Учень 2. Благослови, мати, весну закликати,

Весну закликати, зиму проваджати!

Учень 2. Зиму проводжати, весну зустрічати.

Зимочка в візочку, літечко в човночку.

Мама. Благословляю вас, діти, весну закликати!

Весну закликати, зиму проводжати!

З веселою посмішкою, із жайвором-пташкою,

З водою свяченою, з колосками хліба і добром у серці.

(Входить Весна з букетом квітів, уклоняється і звертається до учасників свята).

Весна. Сьогодні своєю весняною владою я наказую всім дітям радіти, співати, танцювати, закликати Сонце, птахів і тепло.

(Хоровод «А вже красне Сонечко припекло»)

Учень 1. Ой, Весна-Весна, ти красна,

Що ж ти нам, Весно, принесла?

Весна. Коробочку з веретенцями, а скринечку з червінцями,

Старим дідам по кийочку, старим бабам по серпаночку,

Малим дітям по яблучку, а хлопчикам по батіжку.

Учень 2. Ой, Весна-Весна, ти красна,

Що ж ти нам, Весно, ще принесла?

Весна. Принесла я вам урочистість вербної неділі, таємничість і красу Великодня зі смачними ласками, різнобарвними крашанками. Принесла я вам літечко, ще й запашне зіллячко, а дівчатам – по віночку з хрещатого барвіночку.

А привела я вам три парубки красні, три місяці ясні. Місяць Березень – перший красень *(Входить березень, уклоняється)*

Квітучий Квітень вас вітає *(Входить Квітень)*. І Травень тішить вас розмаєм *(Входить Травень)*.

Березень. Перший місяць я весни, я пролісковий цвіт.

Я пережив зимові сни і знов родивсь на світ.

Квітень. Я – Квітень, славний квітникар, сонячно і рясно

Квітень. Уквітчав вам календар першим цвітом – рястом.

Травень. А чим же місяць Травень поміж братами славен?

Святковими піснями і громом над полями.

Іду і весело співаю, дощами землю поливаю.

Учитель. Колись давно, перед початком весняного свята, дівчата варили горщик каші, виносили на вулицю, закопували під вербою і прибивали кілочками.

Учениця 1. Закопали горщик каші,

Ще й кілком прибили,

Щоб на нашу вулицю

Парубки ходити.

Учитель. А коли луки покривались травою, сільська молодь улаштовувала традиційні весняні ігри. Обирали з-поміж себе найвродливішу дівчину – Ягідочку. Дівчата прикрашали її вербовими котиками, хрещатим барвінком і, узявшись за руки, водили хороводи.

Учень 1. Вийди, вийди, Весняночко,

Прийди до нас, Ягілочко!

Прийди, прийди, теплом утіш,

А ти, сонечко, світи ясніш! (Хоровод «Ягілочка»)

Учень 2. Дівчаточка – верб'яточка, радьмося!

Та й виходьмо на травицю граймося!

Та й виходьмо на травицю в добрий час.

Нема таких співаночок, як у нас!

(Пісня «Ой, весна-весняночка»)

Учениця 1. Зелена весняночка, пишно йде,

Пташечок із вирів нам веде,

Розсіває в полі ярий цвіт

Під тим небом синім як блакить.

Учениця 2. Зелена весняночка добрий час.

Учениця 2. Ластівки щебечуть раз у раз.

Бджілоньки літають по садах,
Медочок збирають по квітках.

Учениця 3. Зелена весняночка, красний цвіт,

Збираймося, діточки, у похід!
Збираймося гуляти у поле, в гай,
Нехай приголубить вас рідний край.

Учитель. Принесла нам весна не тільки пісні та хороводи, але й загадки. Просимо, Весно!

Весна. Привітанням журавля я пробуджую поля,

Я заквітчую гаї, і усякий мене зна, я..... (весна)

Ішов довгов'яз, у землю зав'яз,

Із землі всії повигоряв... (дощ)

Високо стоїть, одне око має,

Всюди заглядає...(сонце)

Тато високий, мама широка, син зрячий,

Невістка сліпа (небо, земля, день, ніч)

Учитель. Гляньте, діточки малі! Прилетіли журавлі!

Сіли собі на ріллі та все курличуть: «Кру-кру-кру,

Стрічайте весняноньку красну!» («Пісня про журавля»)

Учитель. Гляньте, діточки малі, прилетіли гусочки!

Гуси прилетіли – за ставочком сіли та все кличуть:

«Ге-ге-ге! Вже до нас весна іде!» Гляньте, мої діточки,

Прилетіли качечки! Качечки прилетіли на лужечку сіли.

Сіли собі на лужок, завели кривий танок.

(Діти виконують «Кривий танець»)

Учитель. Ой, дивіться, діти, хто до нас завітав у гості!

Діти. Просимо, просимо, дідусю Іване і бабусю Христіно! Сідайте, будь ласка!

Бабуся. Спасибі, діти. Як гарно ви водили хороводи. Заспівайте, діти, ще веснянку (*Діти виконують танок «А ми просо сіяли»*).

Учень 1. Дідусю, що означає слово «ладо»?

Дідусь. Цій пісні понад тисяча років. Наші предки вважали Ладо богинею сонця, злагоди, любові й достатку. Словом «Лада» пізніше почали називати своїх чоловіків і дружин, князів.

Онук. Дідусю, а чи є ще в народі якого такі веснянки, як у нас?

Дідусь. Ні, веснянки збереглися тільки в Україні. Їх іще називають гагілками або гаївками.

Учень 2. Бабусю, а чому перший місяць весни називається березнем?

Бабуся. Саме у цей час розпочинав рухатися по стовбурах березовий сік і з'являлось листя. Березень означав «зелене дерево». У окремих областях його ще називають «сочень», «соковик», «новолітець», «марень», «сухий», «красовик», «красний місяць».

Квітень. Дідусю, а як же мене називали у давнину?

Дідусь. Цвітень-переплітень переплітає трохи зими, трохи літа. А ще наші пращури називали тебе «краснець», «лікавець», «снігогін», «Дзюрчальник», «водолій», «березозарник».

Учитель. Про весняні місяці народ наш склав багато прислів'їв. Особливо часто згадується в них березень, мабуть тому, що він є першим. Хто з нас які прислів'я знає? (*Діти називають прислів'я*)

Учень 1. Моя бабуся учила мене весняних прикмет: довгі бруньки на деревах – спізниться літо; жайворонок прилетів – настане стійке тепло; побачив шпака знай – весна біля порога; з берези тече багато соку – літо буде дощовим; грак прилетів – через місяць сніг зійде, а журавель – незабаром скресне.

Учитель. А які ще народні прикмети ви знаєте? (*діти відповідають*)

Діти, як ви вважаєте, чому з давніх-давен народ найбільше ушановував весну? (*Відповіді дітей*) Так, весна – це надії, сподівання, радість і впевненість у своїх силах. Весна збагачує нашу землю не тільки красою, а й талантами. Як любила і чекала цю пору року Леся Українка! Перед чарами весни, здавалося, відступала недуга, а зболена душа переповнювалась радістю, мріями, насолодою від краси природи, навіюючи нові думки.

Учениця 1. Знов весна і знов надії

В серці хворім оживають.
Знов мене колишуть мрії,
Сни про щастя навівають.
Я люблю вас, хоч знаю,
Що ви всі – зрадливі...

Учитель. А хто залишиться байдужим до краси весняного вечора, описаного Тарасом Шевченко у вірші «Садок вишневий коло хати»? (*Звучить пісня «Садок вишневий коло хати»*)

Діти, у вас сьогодні свято весни. Для когось із вас – подвійне свято – день народження. Привітаємо іменинника, побажаємо бути веселим як весна, багатим як літо, щедрим як осінь, а здоровим як зима.
(*Діти виконують пісню «Мамина вишня»*)

Учитель. Як влучно наші пращури висловлювались про красу весни, уміли її розуміти і берегти! Хочеться вірити, що на вашу долю ще неодноразово випадуть радісні хвилини свята зустрічі весни.

Зимонько наша біла вже ти нам надоїла

Годі тобі, зимо, зимувати, вже весна надворі і вогонь

З'їсть солом'яне опудало зими!

А далі полинуть веснянки, ігри, хороводи. Нехай обряди і звичаї предків стануть для нас традицією, а сьогоднішнє свято – її початком! Бережімо красу весни, красу землі і рідного краю! (Дронь, 28)

СВЯТО «ЛЮБИ ЦЕЙ СВІТ»

(сценарій)

Мета. Розширювати знання учнів про довкілля і його мешканців; розвивати навички турботливого ставлення до природи, уміння захищати птахів і допомагати їм узимку; виховувати любов до природи.

(Сцена прикрашена сніжинками, зимовими деревцями, малюнками пташок. Перед сценою – виставка годівничок для птахів, виготовлених власноруч дітьми)

Учитель. Люби цей світ, моя дитино, свій рідний край, ліси й поля,
Турбуйсь про нього кожен днину, бо рідна це твоя земля.
Тут ти живеш і вчишся в школі, тут в тебе друзі і сім'я.
Не нищ нічого і ніколи – людина ж бо тобі ім'я!

Допоможи малій пташині, її ти вчасно підгодуєш.

Під силу це малій дитині, але нічого не марнуй.

Бо світ чарівний, наче казка, ти теж частиночка його.

То ж бережи цей світ, будь ласка, прийми до серденька свого!

(На сцену вибігають хлопчики. Вони стрибають, веселяться, розмовляють).

1-й хлопчик. От здорово! Нарешті вже зима настала, морози будуть, сніговії, метелиці...

2-й хлопчик. І хурделиці, завірюхи...Буде мороз-морозенко і багато льоду, а ми на ковзанах кататимемось, у хокей гратимемо.

3-й хлопчик. Шайби забиватимемо у ваші ворота! Цікаво буде. Тільки б швидше вже мороз та сніг!

4-й хлопчик. Уже незабаром! Прогноз передавали, буде мороз і сніжок, бо настала вже справжня зима! А я дуже люблю зиму!

(на сцену вибігають дівчатка)

1-а дівчинка. Ой, він любить зиму. Навіщо вона тобі? Буде холодно і день короткий!

2-а дівчинка. Ага, темно стає відразу і погуляти ніколи, та й мороз дошкуляє! Яке гуляння в таку стужу!

3-я дівчинка. Чому ви так проти зими налаштовані? Бувають узимку радісні й світлі дні. Послухайте вірш про зиму, і вам усім стане веселіше: Пройшла вже осіння пора з красою своєю й дощами.

Зима загляда до двора з морозами і холодами.

Зима теж красу принесе холодну та просто чудову.

Снігами покриє усе й порадує казкою знову.

У білім убранні уся на світ білосніжний погляне.

А вранішня чиста роса у пору цю інеєм стане.

4-а дівчинка. А й справді, зима нас теж не раз порадує казковою красою і світлими днями, хоч і мало їх узимку буває. Зима – це диво!

1-й хлопчик. Отже, зима буває просто казковою й чарівною і не такою вже й холодною, якщо бігати на ковзанах, спускатись з гірки, мчати на лижах.

2-й хлопчик. А от і сніжок випурхає з хмарки, як гарно!

Чорним все було навколо – і земля, і ліс, і поле,

Прилетіла хмарка вмить – й білий сніг уже летить.

Випурхає і кружляє, все собою накриває. Вже за мить

Скрізь стало біло, в світі зразу посвітліло.

Й хоч уже нема тепла, але казка ожила. Так чарівно стало всюди,

І дивуються всі люди, усміхаються усі дивовижній цій красі!

3-й хлопчик. А от ви загадку відгадайте! Ну, хто зможе? Чудо-сани прилетіли, скакуни в тих санях білі. Іде у санях цариця, білокоса, білолиця, рукавом махає – сріблом все вкриває...(зима)

4-й хлопчик. А тепер спробуйте відгадати мою загадку: ішов без доріг, де йшов – там і ліг. Лежав до весни, а навесні побіг...(сніг)

1-а дівчинка. А тепер і мою: В нас зимою білим цвітом

Сад зацвів неначе літом....(іній)

3-я дівчинка. Так, зима – це справжня казка, іншої пори року такого не буває. Я люблю зиму!

4-а дівчинка. Як добре, що пролітає сніжок. А знаєте, що всі сніжинки різні, кожна гарна по-своєму.

3-й хлопчик. Пограймось! Я картинку для гри приніс, будемо на неї носа чіпляти. Ось погляньте!

1-а дівчинка. А де є той ніс, щоб чіпляти?

3-й хлопчик. А ось він! Зараз прикріпимо картинку і чіплятимемо носа.

2-а дівчинка. Хіба ж складно причепити того носа? Така гра...

3-й хлопчик. А ти ставай першою. Ми тобі завяжемо очі, дамо носа – і причепи його там, де треба.

(Діти граються всі по черзі)

4-й хлопчик. Хороша гра була, весела, а тепер пісню про зиму заспіваймо, бо так гарно, що аж співати хочеться!

(Діти виконують пісню)

1-й хлопчик. Зима – гарна пора, чарівна і казкова.

Але ж ця зима і холодна буває, з вітрами і стужею теж.

Водичка у ріках й ставках замерзає, і ночі вже довгі без меж.

1-а дівчинка. І пташка від холоду дуже страждає,

Бо де їй зернятко знайти? Завія все снігом

Довкіл покриває. Життя своє як вберегти?

2-й хлопчик. І звірам у лісі від стужі сутужно,

Бо затишку ніде знайти. Як діти і люди всі

Візьмуться дружно, то зможемо їм допомогти!

2-а дівчинка. Та в звірів на зиму є шуби тепленькі,

То ж їм не страшні холоди.

2-а дівчинка. І їжі для кожного є чималенько,
Інстинкт їх спасе від біди.

3-й хлопчик. А й справді, розумна і щира природа
Подбала про всіх і про все.
І їм не страшна ця зимова погода,
Що холод і стужу несе.

3-я дівчинка. А пташкам маленьким, де їсти узяти,
Як снігом весь світ замело? В них лапки маленькі.
Як сніг розгрібати? Як знати, де зерня було?

4-й хлопчик. Тепер нам пора про пташину подбати,
Від голоду уберегти.
Для неї годівнички малі змайструвати
І крихти туди принести.

4-а дівчинка. Бо ж ми у теплі і в достатку живемо,
І нам не страшні холоди.
А крихтами хліба ми пташку спасемо
Від голоду і від біди (*мід музику виходить Метелиця*)

Метелиця. У пічні я труби вию – Я – Метелиця – завія!
Скрізь по світу я літаю і тепло з хат видуваю.
Сніг несучу я у замети, в мене є свої секрети.
Білим снігом все вкриваю і під ним стежки ховаю.
Не ходіть, як я літаю, я і вас в снігу сховаю!
Ой втомилась я, присяду, дам сама собі я раду.

А ви чого тут стоїте і не втікаєте від мене додому? Не злякалися ще? От
я вам зараз зроблю... (*Діти перелякано відходять назад і мовчать, а до
Метелиці підбігають двої хлопчиків*)

1-й хлопчик. Ти чого тут розгулялась, де ти силюньки набралась?
Ще зима лиш почалася. Звідки ти тут узялась?
Не пора тобі ще бути, зупинися, досить дуги!

2-й хлопчик. Тут дітей прийшло багато, бо у нас сьогодні свято.

То ж, Завіє, між людьми будь на зустрічі Зими.

На шляху в нас не ставай, з нами весело співай!

(Діти виконують пісню, на сцену виходять інші діти)

1-а дитина. Хоч би як Хуртовина не дула

І Метелиця як не мела,

Це вона з переляку, я чула,

Утікає у ліс від тепла.

2-а дитина. Від якого тепла утікає? Де взялося узимку тепло?

3-я дитина. Це тепло в людським серці буває,

Від любові воно розцвіло.

4-а дитина. Ми ж свій край полюбили навіки

І чарівне довкілля своє.

Добрих справ люди роблять без ліку,

То ж любов у нас кожного є.

5-а дитина. А які ж у нас є добрі справи?

6-а дитина. Є і у нас добрі справи, адже ми любимо все довкола усім серцем. Ми не ламаємо і не нищимо природу; навесні ми для птахів майструємо шпаківні, садимо дерева і кущі, сіємо і доглядаємо квіти. Зараз ми виготовили годівнички для птахів. Хіба це не гарні справи? То ж і в нас у кожному серці є доброта, турбота і любов, а отже. Є і тепло, від якого втікає холодна стужа. А зараз ми проведемо з дітьми віршовану вікторину, де дізнаємось, які птахи у нас зимують, для кого ми виготовили годівнички.

Учитель. Проведемо віршовану вікторину, у якому останнє слово другого рядка ви доберете самостійно в риму:

На землі білосніжна корона,

Біле все, лише чорна...(ворона)

Вже безлисте гілля, наче палка,

А на ньому сидить сонна...(галка)

Учитель. На тополі високо-високо

Стрекотить білобока...(сорока)

От було б менше снігу, якби

Були б ситі усі....(голуби)

Все замерзло, немає водички.

Між гілками літають...(синички)

В пору цю їсти пташечка хоче,

Он на дереві дятел...(стукоче)

З-під кори добуває лічинки,

Все ж їда для малої....(пташинки)

Зараз стужа, мороз і зима,

Корму доброго птахам ...(нема)

Та у вирій вони не літають,

Вони мужньо тут зиму....(стрічають)

Над усе вони люблять свій край,

То ж пташині ти...(допомагай)!

1-а дитина. А можна я пригадаю свою загадку? Дзьоб міцний і гострий маю, шкідників ним добуваю...(дятел)

2-а дитина. А тепер і я: Не стулить ні на мить очей –

Вночі полює на мишей,

Зате удень відпочива.

Ні – це не кішка, а ....(сова)

Учитель. Ось ми і дізналися, які пташки зимують у нас. Якого корму потребують пташки? *(Відповіді дітей)* А зараз настав час для демонстрації наших годівничок.

(Кожна дитина підходить до тієї годівнички, яку вона зробила, і розповідає про те, хто їй допомагав її виготовляти).

Учитель. Добігає кінця наше свято, але діти ще бажають у сніжки погратись? То зараз почнемо гру. Я вивішую ціль, а ви спробуйте у неї влучити «сніжкою». *(Проводиться гра)*

Учень. Зиму з радістю ми зустрічали,
Бо хороші й веселі то дні.
От і з друзями в сніжки пограли,
Заспівали чудові пісні.

Учениця. Бо зима – це і є королева,
В білосніжнім убранні уся.
Ніжним інесм вкриті дерева,
Хоч холодна, та дивна краса.

(Діти виконують пісню про зиму).

Учитель. Любі діти! Бережіть нашу землю, рідний край, його рослинки та тварин. Піклуйтеся про наших пірнатих друзів – птахів, які роблять нашу землю казковою і неповторною, багатою і колоритною. До нових зустрічей! (Красоткіна , 33)

«БАЛ КВІТІВ»

(сценарій свята)

Ведуча. Любі діти, послухайте казку.

У Цариці Природи довго не було дітей. Звернулась вона до Сонця і Вранішньої Зорі, Доброго Дня і Спокійної Ночі з проханням про допомогу. Через деякий час у пору яскравого, лагідного, теплого сонечка, буяння зелені й різнобарв'я квітів у матінки Природи народилася донька. Дівчинка увібрала в себе усю неповторність весняної природи: лагідність від сонечка, щирість – від перших зелених листочків, доброту – від землі, а красу – від чудових квітів та райдуги.

- Я назву тебе Флорою, - сказала цариця. – Ти будеш володаркою рослинного царства. Нехай квіточки, берізки, метелики, зайці будуть тобі братиками й сестричками, і просто друзями. Пропоную і вам, діти, стати друзями Флори – володарки рослин.

Флора. Я – Флора, володарка рослин. З землі, від сонця і роси

Народжуються друзі мої всюди. Шануйте їх, оберігайте

Люди, ці клени – братики, а сестроньки – берізки.

Сумна я дуже, як біжать з них слізки, і дуже рада,

Як весняним дзвоном сміється ряст, дзвенить конвалій

Дзвоник, як пестить очі хоровод ромашок.

І дуже тяжко як підсніжник плаче, як помирає

Зірвана фіалка. Сумую дуже, дуже мені жалко.

То ж, я до вас звертаюсь, любі діти,

Щоб радісним життя було на світі

З душею йдіть в природу, не зі злом.

Вона віддячить вам здоров'ям і добром!

Ведуча. Як називається композиція з квітів, що ростуть у ґрунті?
(клумба) А давайте зараз виростимо квіткову клумбу (*Виходять діти в костюмах квіток. Танок Метеликів*).

1-й метелик. Як прекрасно, чарівно земля зацвіла,
Всюди гарно, спокійно і чисто,
І ніхто нас не ловить, немає тут зла,
А повсюди росичка краплиста.

2-й метелик. Гарно дуже, від квітів п'янкий аромат,
Від краси аж душа завмирає!
І немає тут злих і крикливих хлопчт,
Нас за крильця ніхто не хапає!

3-1 метелик. Квіти, квіти солодкі й п'янки!
Радість, щастя вони нам дарують!
А пелюсточки ніжні, духмяні такі –
Хай красу цю всі люди відчують.

4-й метелик. Будьте пильні та крильця свої бережіть –
Небезпека завжди нас чатує.
А тепер всі на квіти духмяні летіть,
Кожна квітка нектар нам дарує!

Квіти. Молю, хлопчина: квітку не зірви,
В руках бездушних вмить вона зів'яне!
В мені краса, мільйон цілющих сил,
Я сотні раз в пригоді людям стану!
Зцілю хвороби, звеселю в свята,
Та треба лиш не камінь – серце мати.

Юні екологи (*ланцюжком*). Ми хочемо, щоб пташки літали,
Щоб навколо нас ліси співали,
Щоб були блакитні небеса і на ягодах роса!
Ми бажаємо, щоб сонце гріло

Юні екологи. Щоб берізка зеленіла.

Під ялинкою щоб жив смішний їжак,
І щоб білочка стрибала і щоб райдуга блищала,
Щоб у літа був солодкий смак!

Учень-еколог. На жаль, погане ставлення до природи призводить до того, що деякі рослини знаходяться під загрозою зникнення й потребують охорони. Понад 20 років Міжнародна спілка охорони природи працювала над створенням Червоної книги. У неї занесені всі види рослин і тварин, які треба охороняти.

Флора. У Червону книгу ми внесли

Світ неповторний та чудесний, що поступово вимирає,
Давно рятунку в нас благає.

Ведуча. Сьогодні ж найчарівніші квіти зібралися на нашому святі в цих дивовижних композиціях. Тому ми запрошуємо усіх на конкурс «Прекрасні супутники наші». Кожен із вас може сьогодні обрати найкращий букет. А журі має визначити переможців.

Флора. Допоки журі працюватиме, запрошую вас на веселу гру.

Гра «Склади букет»

Назвати якомога більше квітів, що квітнуть кожної пори року:

- весняні квіти, літні, осінні.

Гра «Добери за кольором»

Назвати якнайбільше квітів:

- червоно кольору (маки, троянди);
- жовтого кольору (соняхи, кульбаби);
- блакитного кольору (дзвоники, волошки);
- фіолетового кольору (айстри, фіалки).

Ведуча. Що ж, цікаво було грати, але є вже результати,

То ж журі надаємо слово, щоб скоріше їх дізнатись

(Оголошення результатів конкурсу, нагородження переможців грамотами)

Ведуча. Бережіть природу, любі діти,
Я до цього всіх вас закликаю,
Хто байдуже ставиться до неї,
Той у грудях серденька не має.
А якщо його немає в грудях,
До природи він байдужий буде.

А зараз пограємо у квіткову вікторину.

Квіткова вікторина

1. Вгадайте, яка це квітка? За легендою, він виріс із пилінки, яка впала із зірки. У стародавніх греків ця рослина була амулетом. Її квітки – немов остання посмішка осені. Вони красиві і невибагливі – розквітають мало не взимку, витримуючи морози до семи градусів (айстра).
2. Листя цієї квітки схожі на тюльпана, стеблі – на безліч квіток. Його назва з грецької означає «квітка дощів». Греки вважали його вісником печалі та горя. Це кімнатна і садова рослина, що квітує ранньою весною (гіацинт)
3. У народі цю квітку називають польовими слізками, іскорками, зірочками і дівочою травою. Пахне вона, як заморські прянощі. Ця квітка – символ боротьби і свободи (гвоздика).
4. Ця квітка – символ весни. Вінки із цих квітів надягали на голови трирічним дітям, ніби зауважуючи, що минула безтурботна пора їхнього життя. Вона занесена до Червоної книги (фіалка)
5. У якому творі герої літали на повітряній кулі до Квіткового міста? (М.Носов, «Пригоди Незнайка та його друзів»)
6. Яку квітку боявся тигр Шерхан («Мауглі»)? (вогняну)
7. Який казковий персонаж народився у квітці? (дюймовочка)

8. Яка квітка є символом самозакоханості? (нарцис)
9. У якій казці підсніжники зацвіли у січні? («Дванадцять місяців»)
10. Як називався напій давньогрецьких богів, зроблений із квіткового пилку? (нектар)

Ведуча. Молодці діти, ви добре знаєте рослинний світ довкілля.

Флора. Пам'ятаймо це і я, і ти, маймо в серці зерна доброти.

Ці зернятка будуть проростати, спів почуєте душі своєї,

Про природу станете ви дбати, вірним другом

Станете для неї!

Ведуча. Наше свято добігло кінця. Любі друзі! Пам'ятайте про те, що треба берегти і примножувати багатства рідної природи. Не нищьте і не ламайте гілочок, не рвіть квітів – нехай їх краса милує нас і зачаровує ще багато часу! Оберегайте флору!

До нових зустрічей! (Л.Карецька, 67)

ЕКОЛОГІЧНА ВІКТОРИНА «ГАЛЯВИНА ЧУДЕС»

(сценарій для учнів 2-го класу)

Мета. Узагальнити і доповнити знання дітей про рослинний і тваринний світ місцевості; закріпити правила поведінки в лісі; формувати основи екологічної культури; виховувати любов до природи, бережливе ставлення до навколишнього середовища.

Хід вікторини

Учитель. Усе, що ми називаємо словом «природа» - це синє небо, швидкі води, рівнини і гори, родючі ґрунти, рослини і тварини. І сьогодні ми проведемо змагання на «Галявині чудес», виявимо найкращих знавців природи.

Конкурс «Галявина Пізнайко»

1. На якій планеті ми живемо? (Земля)
2. Що таке атмосфера? (повітря)
3. Чому дерева не замерзають узимку? (їхній сік містить цукор)
4. У якому лісі немає листя? (у хвойному)
5. Що потрібно рослинам для росту? (світло, тепло, волога, поживні речовини)
6. За назвою якого дерева названо місяць року? (липа – липень)
7. Хто на собі носить ліс? (олень)
8. Хто хвіст залишає і від ворога втікає? (ящірка)
9. У які кольори розфарбована веселка? (у всі, окрім білого та чорного)
- 10.Що належить до неживої природи? (Сонце, зірки, Місяць, Земля, хмари)
- 11.Що можна сказати про Сонце? (це джерело тепла і життя)
- 12.Яке дерево улітку в білий пух одягається? (тополя)
- 13.Які тварини сплять із розплющеними очима? (риби)
- 14.Яка найбільша тварина на світі? (слон)
- 15.Які тварини розпушують ґрунт? (кріт, черв'яки)

- 16.Що для птахів найстрашніше узимку: холод чи голод? (голод)
- 17.Який птах вигодовує пташенят узимку? (шишкар)
- 18.Коли надворі найтепліше? (улітку)
- 19.Що таке рідна земля? (це край, де народився і живеш)
- 20.Яка рослина цвіте лише один день? (кактус)

Галявина «Відеохвилинка»

Учитель. Діти, мабуть, ви уже втомилися. Позбутись перевтоми допомагає пальцева гімнастика, тому що на кінчиках пальців є велика кількість нервових закінчень. *(Діти виконують вправи)*

Конкурс «Галявина Мудрих загадок»

- Невидимка ходить в гаї, всі дерева роздягає (осінь).
- Без рук, без ніг на гору побіг (вітер).
- Сиві воли усе поле залягли (туман).
- Без очей, а слюзи ллє (роса).
- Є шапка, але немає голови. Є нога, але без черевика (гриб).
- Без сокири і без рук, а дїм будує (пташка).
- Влітку наїдається, а взимку відсипається (ведмідь).
- У воді не тоне й не горить (лід).
- Двічі народжується, а раз помирає (птах).
- Лиш торкнись до колючок, він згортається в клубок (їжак).
- Яка це тварина: самої не видно, а пісню чути? (комар).
- Хто на собі хатку носить? (равлик).
- Родич рака, ходить боком, живе у морі (краб).

Галявина «Осінній калейдоскоп»

1. Гра «Доповни приказки та прислів'я»

- Осінь іде – дощі за собою...(веде).
- Як вересніє, то дощик...(іде)
- Жовтень ходить по краю і виганяє птахів...(з гаю).
- Серпень страву готує, а вересень її до столу...(подає)

- У вересні і горобець...(ситий)
- Жовтень як не з дощем, так зі ...(снігом).

2. Конкурс «Не в саду, а на городі»

Завдання: перекладіть із російської мови українською

Картошка -....(картопля), подсолнух - ....(соняшник), репка - ...(ріпка), огурец - ...(огірок), фасоль - ...(квасоля), арбуз - ...(гарбуз).

Завдання: назвіть овочі з музичними звуками (помідор, картопля, редька, перець, квасоля).

3. Зелена лікарня.

Запам'ятайте поради старого Дятла.

Завдання: назвіть лікарські рослини, які ви почуєте в інсценівках

Застудився їжак – ні дихнуть, ні лежать.

Каже дятел: «Випий ти відвару липи»

Бобра Дятел попросив, щоб він ротика відкрив:

«Ти захворів на ангіну треба пити чай з ожини»

Видра змучилась до краю: «Ой, зуби, зуби! Помираю!»

Та зарадить тут неважко – зуби полощи ромашкою.

Випадково лапу сірий кіт подряпав,

Покульгав він до струмка: «Доленько моя гірка...!»

«Подорожника старанно приклади собі до рани»

4. Що переплутав Барвінок?

- Узимку усі ходять по гриби та ягоди (восени).
- Навесні падають на землю перші сніжинки (узимку)
- Улітку дуже холодно і діти прикрашають ялинку (узимку)
- Восени на деревах з'являються листочки (навесні)

5. Відгадайте лікарські рослини

- Невисока трава з округлими листками, що лікує порізи, нариви, запалення (подорожник);
- дерево – символ українського краю – росте близько води (верба);

- лісове дерево – добрий медонос; із нього заготовляють квіти, як із лікарської рослини (липа);
- кущ із червоними ягодами – символ краси і здоров'я (калина);
- лікарська рослина, що має сильний аромат, використовується для заварювання чаю і діє заспокійливо (м'ята).

Галявина «Чудеса»

Учитель. Пам'ятайте, діти, що кожен із вас маленький чарівник. Ваше добро збереже чарівний світ природи, а, отже, і життя на Землі.

*Бережіть природу, любі діти,
Я до цього все життя вас закликаю.
Хто байдуже ставиться до неї,
Той у грудях серденька не має.
А якщо його немає в грудях,
До природи він байдужим буде.*

Любі діти, запам'ятайте основні *правила поведінки* у природному середовищі:

- Не ламай гілки дерев і кущів, не обривай листя, цвіту
- Не псує кору дерев
- Не рви квіти на луці, у полі, у лісі
- Збирай цілющі рослини, яких є багато
- Не рви сам лісові ягоди, горіхи, а роби це лише з дорослими
- Не висмикуй гриба разом із грибницею
- Не топчи і не збивай отруйні гриби, бо вони корисні для тварин і рослин
- Не обривай павутини і не вбивай павуків
- Не лови метеликів, бабок і інших комах
- Не руйнуй мурашників
- Не убивай жабок
- Не лови диких тварин, птахів

- Не підходь занадто близько до пташиного гнізда
- Не галасуй у лісі, гаї, на лузі
- Не залишай багаття у лісі
- Не пали листя восени – закопуй його
- Не розкидає сміття посеред природи
- Охороняй чистоту води, турбуйся про криниці і джерела

Гра «Як зберегти природу»

1. Якщо ти не рвеш великих букетів квітів – сплесни руками над головою.
2. Якщо ти ніколи не залишаєш сміття в лісі – тупни ногою.
3. Якщо ти не ламаєш гілочок з дерев – підстрибни.
4. Якщо ти саджаєш і доглядаєш квіти, дерева, кущі – підніми руки.
5. Якщо тобі подобаються квіти – посміхнись.

- А зараз уважно пройдемо стежинкою далі:
 Ми травичку не зімнемо, на носочках всі підемо.
 Ноги вище піднімаємо, кущики ми не ламаємо.
 І квіточки ми обійдемо, красу луків збережемо!

Гра «Найрозумніший»

- 1) У якого звіра у листопаді з'являються дітлахи? (заєць)
- 2) Продовжіть прикмету. Літо з дощами – осінь із...(грибами)
- 3) Який птах спить у польоті? Його сон триває 10 – 15 хв (лелека)
- 4) Яка рослина приносить нам найбільші у світі плоди? (гарбуз)
- 5) Що спільного у тварин із рослинами (вони дихають, розмножуються, ростуть)
- 6) Що не належить до тварин? (комахи, гриби, птахи)
- 7) Що належить до природи? (книга, комп'ютер, Сонце)
- 8) Природа поділяється на...(світлу і темну; велику і малу; живу і неживу)
- 9) До живої природи належать...(зорі, людина, будинок)

10) Чим живе відрізняється від неживого? (рухається, розмовляє, дихає)

Розв'язування проблемних ситуацій

1. Ваші дії, якщо на ваших очах ламатимуть гілки, бігатимуть по клумбах?
2. Як чинитимете, якщо повз вас оберемками нестимуть конвалії та лікарські рослини?
3. Олень грається на галявині, де багато квітів та метеликів. Хлопчик захотів зловити метелика, щоб погратися, а потім відпустити. Що ви йому порадите?

Пам'ятайте, діти! Тварини, дерево та птиці самі не зможуть захиститися,
Коли їх кинемо в біди – самі залишимося тоді!

Чи знаєш ти?

- Мурашка тягне жука в 10 раз важчого за себе
- Комар за секунду махає крильцями 594 рази
- Для 1 кг меду бджолі необхідно облетіти 10 млн квітів
- Слон чує запах за 5 км

Які висновки ми зробимо з почутого? (*Відповіді дітей*)

«Граї і спостерігай»

1. Куди зайцеві бігти зручніше – згори чи вгору?
2. Який житель лісу засушує собі на деревах гриби?
3. Де раки зимують?
4. Як мурашки готуються до зими?
5. Чи однакові очі у кішки удень і вночі?
6. Листя яких дерев червоніє восени?

Гра «Закінчи прислів'я»

Дітям роздаються картки. Одна команда читає початок одного прислів'я, а інша – повинна знайти його кінцівку.

Початок прислів'я

Кінцівка прислів'я

Яблуко від яблуні....

...недалеко падає

Яке зіллячко...

...таке і насіннячко

На городі бузина...

...а в Києві дядько

Яке коріння...

...таке й насіння

Тихіше води...

...нижче трави

Торохтить Солоха...

...як діжка з горохом

Дерево міцне коріннями....

...людина – друзями

Учитель. Любі діти! Наша екологічна вікторина добігає кінця. Сьогодні ми з вами гралися, розв'язували екологічні задачі, відгадували загадки та пригадували прислів'я. Усі ви показали себе хорошими знавцями природи. Основне ваше завдання – пам'ятати правила поведінки у довкіллі та їх дотримуватись; намагатись збагатити та примножити нашу матінку-природу. Пам'ятайте про це!

До нової зустрічі! (Мордовцева, 29)

ВІКТОРИНА «НАША ПЛАНЕТА – ЗЕМЛЯ»

(для учнів 4-х класів)

Мета. Закріпити поняття про планету Земля; сприяти вихованню любові до неї.

Учитель. Любі друзі, давайте пригадаємо з вами усе, що ви знаєте про нашу рідну планету Земля.

1. Що таке обрій? (це межа між земною поверхнею і небом, яка нам ввижається).
2. Назвіть основні та проміжні сторони обрію (Основні – північ, південь, схід, захід. Проміжні – північний схід, південний схід, північний захід, південний захід)
3. Що таке компас? (це прилад для визначення сторін обрію)
4. Як користуватись компасом?
5. Що ви можете розповісти про магнітний полюс Землі? (На Землі є два магнітні полюси; від одного до другого йдуть силові магнітні лінії, що впливають на стрілку компаса)
6. Що таке план місцевості? (креслення, яке відображає на папері частину земної поверхні за допомогою певних умовних знаків)
7. Як орієнтуватися а Сонцем, зірками. Місяцем?
8. Що таке масштаб? (зменшене у кілька разів зображення предмета на папері)
9. Які ознаки навколишнього середовища вказують напрямок на північ?
10. Як працювати з географічною картою?
11. Що ви можете розповісти про географічну карту? (карта – це зменшене зображення на певній площині окремих частин земної поверхні або усїєї земної кулі)

12. Які уявлення про Землю мали давні народи? (вірили, що Земля плоска)
13. Що ви можете розповісти про нашу планету?
14. Що таке атмосфера? (це повітря)
15. У чому полягає особливість Землі? (тут існує життя)
16. Що таке зірки? (це великі розжарені плазмові кулі, як наше Сонце. Розташовані дуже далеко від Землі)
17. Що таке сонячна система? (планети і Сонце)
18. Що ви можете розповісти про космос? (це єдине ціле: безповітряний космічний простір, скупчення космічного пилу і газів, рух зірок і планет, життя на Землі)
19. Чому на Землі бувають день і ніч? (Земля обертається навколо своєї осі)
20. Як на Землі змінюються пори року? (Земля обертається навколо Сонця)
21. Що ви можете розповісти про Місяць? (це найближче до Землі небесне тіло, він у 4 рази менший за неї у діаметрі та у 81 раз за масою)
22. Що таке глобус? (це модель Землі)
23. Скільки на Землі материків? (6)
24. Які ви знаєте океани? (Тихий, Атлантичний, Індійський, Північний, Льодовитий)
25. Чому планету Земля можна було б назвати планетою Океан? (мільйони років тому уся поверхня її була вкрита водою)

Учитель. А зараз, любі друзі, проведемо з вами експерименти.

Учитель. Діти, сьогодні ви відповідали на запитання про нашу планету і знання ваші міцні. Який висновок треба нам з вам зробити? *(Відповіді дітей)* Вірно, треба берегти і шанувати нашу Землю – вона у нас одна! До нових зустрічей!

К В К «ЗЕЛЕНЕ ДИВО ПЛАНЕТИ»

Мета. Ознайомити дітей із рослинами як частиною живої природи. Сформувати уявлення про різноманітність рослин на планеті. Закріплювати уміння розпізнавати дерева, кущі, трави. Розвивати пізнавальну активність учнів. Сприяти екологічному вихованню дітей.

Хід заходу

1 етап. Визначення теми, мети проекту, навчальних предметів, зміст яких задіяно, вид проекту.

II етап. Планування проекту:

1. Ознайомлення учнів із загальною темою та провідною проблемою.

2. Підготовка до проведення КВК на тему «Зелене диво планети».

а) формування команд, вибір капітанів;

б) отримання командами теми домашнього завдання (цікавої інформації) з згаданої теми («Дерева», «Кущі», «Трав'янисті рослини»).

III етап. Реалізація проекту:

1. Складання плану роботи для підготовки до КВК.

2. Розподіл обов'язків між членами команд.

3. Самостійна підготовка до КВК:

а) пошук цікавої інформації за своєю темою і підготовка доповіді;

б) придумування назви своєї команди;

в) виготовлення емблеми;

г) виготовлення газети;

д) підготовка цікавих завдань (ребуси, кросворди, загадки) за своєю темою для команд суперників.

4. Аналіз та обробка інформації.

5. Проведення КВК.

План

1. Домашнє завдання

(Доповідь команди за темою, презентація газети)

2. Фронтальні завдання *(кожен учень дає відповіді на окремому аркуші).*

3. Конкурс «Цікава фізкультхвилинка».

4. Виконання завдань суперників (ребуси, загадки, кросворди)

IV етап. Підсумок проекту. *(Оцінювання роботи кожної команди; аналіз усіх конкурсів КВК; оголошення підсумків у балах)*

Фронтальні завдання.

1. Записати назву органів рослин

2. Які умови необхідні для життя рослин?

3. Продовжіть: клен, дуб...

шипшина, калина...

ромашка, айстра....

4. Доведіть, що рослини – частина живої природи.

5. Випишіть назви рослин, які розмножуються живцем:

- тюльпан, смородина, полуниця, фіалка, агрус, кропива, конвалія, кульбаба, дуб, виноград.

6. Напишіть назви дворічних рослин.

Назви та девіз команд:

I команда «Веселі калинята». Девіз: Ми веселі калинята,

Гарний настрій в нас усіх.

Ми придумуєм загадки,

Ви – відгадуєте всі!

Гарний настрій, фіззарядка...

Це і є наш девіз. Ми – веселі калинята.

Пам'ятайте про наш хист!

Тема домашнього завдання – «Кущі»

II команда «Сакура». Девіз: Команда перемагає – сакура розквітає

Тема домашнього завдання – «Дерева».

III команда «Бамбук». Девіз: Рости, рости, бамбук.

Не зупиняй свій вільний рух!

Тема домашнього завдання – «Трав'янисті рослини».

Розгадування загадок

Той, хто їсть його, той знає – всіх мікробів він вбиває.

Овоч цей корисний дуже, та від нього слід - калюжа (цибуля)

Борщ із нього варить ненька, в нього шкурочка тоненька,

Солодкуватий він на смак, фіолетовий...(буряк)

Помаранчева і гарна, у землі сиджу не марно:

Соковита, солоденька, вже я стала чималенька.

Собою пригощу дитину – хай корисну з'їсть...(морквину)

Під ногами у саду стиглу ягідку знайду

Треба низько нахилиться, щоб зірвати...(полуницю)

Літом у кожусі, а зимою голе.

Літом у шубі, а зимою в шапці

Сини в шапках, а батько – ні

Сам маленький, а шуба – дерев'яна.

Сакура

1. Дерево, що є символом України.
2. Солодкий сік, який збирають бджоли з квіток.
3. Хвойне дерево.
4. Дерево – символ міста Києва.
5. Багаторічна трав'яниста рослина, з плодів якої роблять чіпси.
6. Частина дерева, яка виконує функцію опори для гілок та передачі речовини від кореня до крони.
7. Рослина, що живе у воді.

Завдання

Дітям подаються картинки із зображенням салюту, між яких слід розрізнити назви кущів і рослин, що заховані серед спалахів.

Рослинний кросворд

1. Квітка ця на сонце схожа, на олію вона гожа,
Жовті пелюсточки має, їх до сонця повертає...(соняшник)
2. В діжці ми їх засолили, а тоді всю зиму їли.
Солоненькі та хрумкі у пупирцях...(огірки)
3. І красива, і пахуча,
Квітка ця, на жаль, колюча (троянда)
4. Не жар, не вогонь, а візьмеш у руки – обпалить ...(кропива)

Ребус «Садочок»

1. na
‘КІПАРИС =
2. $a = y$
‘ІГРАШКА =
3. $я - ка$
ЯЛИНКА =
4. $c = p$ $i = u$
ПЕС + СІК =

Квітковий кросворд

1. Синьоока чарівниця часто в полі в нас вертиться.
Де вінки вона сплела – пшениці рідкі та жита.
2. Є у мене принц весняний: білий, жовтий, полум’яний.
Гордо голову тримає, перед вітром не схиляє.
Справжній над панами пан! Здогадались? Це...
3. Королева з-поміж квітів у садку моїм розквітла,
Та шипи колючі має! Хто красуню цю впізнає?...
4. Я гордо голову тримаю і перед вітром не схиляю.
Я – жовтий, майже полум’яний, як в козака чупрун – чорнявий...

5. Я на сонце дуже схожа: золотиста, ніжна, гожа.

Я щоранку розквітаю, промінцями всіх вітаю!

Відгадати вам не важко, що за квітка ця?....

5. Хто із вас мене впізнає: я у лісі проживаю,

Дзвоном сонце зустрічаю, в мене синій пелюсточок, називаюсь я...

Знайди закінчення прислів'я

- Казав овес: сій мене в болото - ...(аби в пору)
- Казав ячмінь: кинь мене в грязь - ...(буду я золотом)
- Гречка каже: а мене хоч в золу -...(то будеш князь)

Підведення підсумків. Усі учні приймали участь у підготовці КВК, опарцювали багато інформації, виготовили цікаві газети; навчилися працювати колективно. Учні учились оцінювати роботу інших, співвідносити свою оцінку та оцінку інших груп.

Загалом, школярі освоїли певні види роботи по закріпленню знань про рослини та зміцнили їх.

(Поміновська, 43)

ПОДОРОЖ «ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ ВЕСНЯНУ СВОЮ»

(сценарій виховного заходу для батьків і дітей)

Мета. Формувати екологічну культуру молодших школярів, прищеплювати любов до природи, її краси, до відчуття рідної Землі; розвивати мову, дитячу уяву, почуття, мислення, фантазію, цікавість до спостережень, активізувати творчість школярів; виховувати духовні та моральні якості дитини, почуття краси та турботи за все, що оточує нас, уміння вести здоровий спосіб життя.

Маршрутні зупинки:

1. Веснянка (бесіда).
2. Весняні пахощі (екскурсія – милування природою).
3. Подоляночка. Фестиваль весняних кольорів (конкурс).
4. Шпакляндія. Весняна симфонія (трудова діяльність).
5. Царство весняних квітів (творча година, виставка малюнків та світлин дітей).
6. Музична Україна (концертна програма: пісні, танці, вірші, сценки).

Розподіл доручень між батьками та дітьми у мікрогрупах:

- 1 мікрогрупа – оформлювачі (прикрашування зали, приготування допоміжного матеріалу).
- 2 мікрогрупа – журналісти (оформлення газети, блискавок, оголошення, висловів).
- 3 мікрогрупа – художники (конкурс малюнків, аплікацій).
- 4 мікрогрупа – артисти (виконання пісень, танців, декламування віршів).
- 5 мікрогрупа – масовики-затійники (ігри, конкурси, шаради).
- 6 мікрогрупа – весняне ательє (костюми, маски).

Учитель. Добрий день, діти, сьогодні ми вирушимо у подорож нашою весняною Україною. А на чому ви любите подорожувати? (автобусом) А ось і наш автобус. Сідайте зручненько і вирушаймо.

(Звучить весела мелодія, діти виконують рухи)

І зупинка. Веснянка.

- Ось ми прибули на першу зупинку, яка називається Веснянка. Хто це нас зустрічає?

(Звучить музика П.І. Чайковського «Пори року», виходить Весна).

Діти. Це ж Весна!

Весна. Добридень! Рада вас бачити у своєму королівстві. (Учень зачитує вірш Олени Пчілки):

Годі, діточки, вам спать!

Час давно вже вам вставать!

Гляньте: сонечко сміється,

В небі жайворонок в'ється,

В'ється, радісно співає, -

Він весну вам сповіщає!

А весна та чарівниця

Щиро вам несе гостинця;

Пташка, рибка, звір на волі,

Божа пчілка, квітка в полі, -

Всі весною оживають

Весні красну прославляють!

Учитель. Погляньте, діти, який лагідний сонячний промінчик відчинив весні двері. Розпочався ранок року, природа пробудилася, оживає. Життя відновлюється, вирує – і все це чути у симфонії звуків, що лунають навкруги. Ось така гомінка весняна краса. Кожна людина припадає до щедрого джерела весняної краси, напуває любов'ю душу, виливає ту любов у працю на рідній землі.

Краса весняної України ніжнооспівана її талановитими синами та доньками, здатна зворушити будь-яке серце. Та найріднішою вона має стати для дітей України, що зростають у нелегкі часи екологічного лиха. Саме вам рятувати від біди рідну землю, любити її. То ж нехай змалку очі вчаться вбирати красу, а душа сповнюється любов'ю до неї.

(Пісня «Краса весни»)

Міркування учнів

II зупинка. Весняні пахощі.

Учитель. Ось непомітно ми прийшли на іншу зупинку.

Весна. Вона називається «Весняні пахощі».

1-й учень. Гарна назва. Весно, а ми знаємо чим пахне весна.

2-й учень. Як легко дихається весною. Вдихніть на повні груди свіже повітря.

Учитель. Чим же пахне весна? *(Відповіді дітей)* А як можна охарактеризувати весняне повітря? *(Відповіді дітей)* Які, на вашу думку, найперші запахи приносить із собою весна?

3-й учень. Весна прокинулась, умилась,

Зітхнула теплим паром

Відразу квітами укрилась

Й травички ніжним шаром.

4-й учень. Плаче бурулька прозора водою льодяною.

Вона на скельце схожа та пахне вже весною.

Учитель. Спробуємо відчуті «зітхання» весняної землі. Чим пахне земля навесні? Чи подобається вам цей запах?

(Вірш С.М. Сингаївського «Срібна тиша»)

Весна. Молодці. Багато знаєте. А зараз прислухайтеся до ледь помітного запаху талої води – це «сльози» зими. Ось погляньте – набубнявіли бруньки, понюхайте їх і запам'ятайте цей запах; вони прокидаються після зимового сну і починають «дихати».

Учитель. Прислухаймось до пахощів весняного саду (парку).

Весна. Так, чудова думка. А що ви відчуваєте? (*міркування дітей*).
Вдихніть пахощі моїх весняних квітів. Чи подобаються вам ці запахи?
(*Відповіді дітей*). Як можна охарактеризувати аромат перших квітів –
підсніжників, крокусів, фіалок? (ніжний, тонкий, свіжий, приємний,
несміливий). Які квіти обдаровані сильним ароматом? (конвалія, бузок,
черемха)

Гра «Знайди квітку»

Учитель. Весна – справжнє свято пахощів. Усі її запахи зливаються
із запахом рідної домівки і залишаються в душі на усе життя. (*Звучить
весела музика*).

III зупинка. Подоляночка.

Весна. Ось іще одна частина мого володіння. Тут справжній
фестиваль весняних кольорів. Придивіться уважно до весняної природи,
що струшує з себе останній сніг. Якого кольору весна? Які барви
приносить із собою рання весна?

Учитель. Щоб відповісти на ці запитання, необхідно зайняти свої
робочі місця. І намалювати все те, що сподобалось.

(*Діти малюють крейдою на асфальті, фарбами на аркушах,
розглядають виставку домашніх робіт. Звучить музика*).

Учитель. Молодці, гарно попрацювали. Весна дійсно блакитна,
голуба (*Вірш М.Сингаївського «Голуба весна»*).

Гляньте на дерева, кущі – це весна огорнула їх фіолетово-
сріблястим серпанком. Природа поступово пробуджується і починається
справжній фестиваль барв. Погляньте на весняне небо – воно чисте,
уміхнене, умите, прозоре, ясне та лагідне. А ось і перші весняні листочки.
Яка у них зелень? (*Відповіді дітей*)

(*Вірш В.Кочевського «Диво»*)

Учитель. Як яскраво світить сонечко! З чим можна порівняти його золотий диск? *(Відповіді учнів)*

Весна. А чи знаєте ви, де можна побачити радісну гру сонця і води? *(Вірш Л.Костенко «Берізки по коліна у воді»)*

Весна. А чи знаєте ви символіку весняних кольорів? (зелений – символ відновлення життя, жовтий – символ сонячного тепла, блакитний – символ чистої води і умитого неба).

Учитель. Весна-художниця не пожалкувала фарб і щедро уквітчала природу. Як ви гадаєте, чим відрізняються кольори ранньої весни від весни у розквіті?

Учень. Кольори ранньої весни ясні, прозорі, ніжні, тендітні, наче перші квіточки. Кольори весни у розквіті – яскраві, густі, соковиті.

IV зупинка. Шпакляндія. Весняна симфонія.

Весна. Непомітно ми завітали до Шпакляндії або Весняної симфонії.

Учитель. Послухаймо весняні звуки природи. А чому кажуть, що весна «найголосніша», «найгомінкіша» пора року? *(Вірш О.Олеся «Весняний гомін»)*

Учитель. Про що співає весна? Прислухайтесь до шуму:

З весною він іде! Щось тріщить, ламається

Скрегоче і гуде! Що це? (льодохід)

Весна відчиняє ворота воді і ми чуємо ці дивні звуки. Ви, любі діти, чули шум весняної води? Доберіть дієслова, які передають цей шум (біжить, шумить, дзвенить, дзюрчить, співає, хлюпає, вирує, булькотить, кипить).

5-й учень. Гляньте, він прокинувся – і відразу до сонечка біжить,

стрибає по камінчиках, хлюпоче і дзвенить –

бо це струмок прокинувся і весело дзюрчить.

Учитель. Весна «дзвенить» не тільки водою, пташиним співом *(голоси птахів)*. Чи упізнали ви їх? *(Вірш Я.Щоголева «В діброві»)*

А що це за будиночки? Хто у них живе? (*Відповіді дітей*). Тепер разом із батьками спробуйте побудувати домівки для шпаків, які розвішаємо у нашому шкільному саду. (*Виготовлення шпаківень*)

V зупинка. Царство весняних квітів. (Танець квітів)

Весна. Це моє царство квітів, вони яскраві, немов ясні очі. Квітує рідна земля, квітує Україна! Який у вас зараз настрій? (*Відповіді дітей*)
(*Діти грають в ігри «Вгадай квітку за кольором», «Хто більше назве весняних квітів»*)

Весна. Погляньте, дерева теж квітують. (*Вірш М.Познанської «Зацвіли каштани»*)

Учитель. А ось перший метелик.

Гра «Фотокартка на пам'ять» (словесне змалювання метелика)

Станьмо на хвилинку метеликами і повторімо їх руки.

6-й учень. Весна нікого не забула. Усім подарувала красу і радість, щедро напоїла своєю життєдайною силою. Весну називають «ранком року», тому що все пробуджується, оновлюється, відроджується, оживає.

Учитель. Подякуймо Весні. Влаштуймо куточок краси і зробимо композицію самостійно (*Діти працюють над виготовленням композиції про весну*).

Весна. Молодці, малята. Запам'ятайте: ваш обов'язок – берегти цю красу й чарівність природи, щоб усі ми милувались нею якнайдовше.

VI зупинка. Музична Україна.

Концертна програма (пісня «Ой, минула вже зима», пісня «Благослови, мати, весну закликати», танок «Вальс квітів», пісня «Ми любимо ліс», танок «Весняна полька», пісня «Жмеринка наша», танок метеликів, пісня «Батьківщина», пісня «Мир полям»).

Учитель. Дякуємо усім за увагу! Прощайте і пам'ятайте про те, що красу полів і лісів, долин і гір, водойм, річок і озер необхідно берегти, бо ніде такого краю не знайти! (Павлюк, 16)

НАВЧАЛЬНА ЕКСКУРСІЯ «ЖИТЕЛІ ЛІСУ»

(сценарій)

Мета. Розширити знання дітей про рослинний і тваринний світ лісів; виховувати любов до природи; популяризувати туристично-краєзнавчу роботу; формувати навички правильної поведінки у лісі.

Маршрут: школа- ліс – школа.

Гасло: Будемо у навколишній світ мандрувати,
Будемо рідну природу вивчати!

Основні поняття для засвоєння учнями: рослинний і тваринний світ лісу; орієнтування на місцевості.

План реалізації

1. Складання маршруту і попередня перевірка його учителем.
2. Визначення місця, де можна організувати практичну роботу.
3. Розробка системи питань, творчих завдань.
4. Проведення інструктажу.
5. Добирання ігор для організації дозвілля та відпочинку дітей.
6. Індивідуальні завдання для дітей, які займаються у гуртку «Чомучки» (підготовка інформації про флору і фауну лісів).

Санітарно-гігієнічні вимоги

Напередодні екскурсії нагадати дітям про необхідність одягнути спортивну форму (відповідно до погодніх умов); взуття має бути призначене для ходьби. Учитель забезпечує наявність аптечки з медикаментами. Діти повинні мати індивідуальний посуд із питною водою, вологі серветки.

Цільовий інструктаж із техніки безпеки

1. Заборона пити воду з відкритих водоймищ.
2. У разі виявлення небезпечних невідомих предметів повідомити учителя.

3. Заборона зривати та куштувати ягоди та гриби.
4. Під час знаходження під деревами остерігатись кліщів.

Хід екскурсії

I. Рух за маршрутом.

II. Вступна бесіда

- Яка зараз пора року?
- Якою є погода?
- Як виглядає ліс о цій порі року?

III. Мотивація й актуалізація опорних знань.

- Нас запросили до лісу його мешканці. І ось ми на лісовій галявині. Тут ми можемо послухати щедрій голос природи. Але перед тим, як ми мандруватимемо, давайте проведемо гру «Потрібно чи не можна». Необхідно пригадати, як слід поводитись і чого не можна робити у лісі. Учитель називає дію, а діти відповідають: «Потрібно» або «Не можна».

IV. Екскурсія.

- Тепер нам слід визначити, якою стежкою йтимемо далі. Для цього лісові мешканці передали нам ось цю карту. Спочатку на цій галявині нам необхідно знайти мурашник.

Зупинка 1. Мурашник.

(Діти знаходять під деревом мурашник). Спостерігаючи за мурашками, учні розповідають про те, що їм відомо про життя цих комах; роблять висновок, що мурашки знищують шкідників і їх треба охороняти.

- На карті зазначено, що від мурашника слід пройти 20 метрів на північ, там на дереві на нас чекає завдання.

(Діти за допомогою компаса знаходять відповідне дерево).

Зупинка 2. «Дуб».

Учитель. Як називається це дерево?

Діти. Дуб.

Учитель. Чомучки підготували нам інформацію про нього.

Учень. Дуб не дарма називають патріархом наших лісів. Це могутнє дерево заввишки 20 - 40 метрів, із міцними гілками, товстим стовбуром живе 500 – 1000 років. За рік молодий дубок підростає лише на півметра. Дуже цінними є його деревина, плоди (жолуді) – корм для свиней та листя – корм для шовкопряда.

Учитель. Саме на цьому дереві знаходиться книга скарг від лісових мешканців. Давайте відгадаємо, від кого надійшли скарги.

(На гілці дерева знаходиться зошит. Учитель зачитує скаргу).

«Ох не люблять мене люди – голос мій не подобається! Уважають, що я лихо приношу, але ж це неправда. Користь від мене велика – я рятую врожай. Хто я?»

Діти. Сова.

Учитель. Чи знаєте ви, що сова за літо знищує до 1000 мишей, цим зберігає 1 тону хліба. Зачитаємо ще одну скаргу. «Я дуже красивий гриб. Та, нажаль, я для людей отруйний і вони мене знищують. Але користь від мене є для лісових мешканців. Я їх лікую. Хто я?»

Діти. Мухомор.

Учитель. Так, діти, деякі тварини, приміром, лосі та сороки лікуються мухоморами. Ще одна скарга: «останнім часом нас усе більше знищують. Це спричиняє вивітрювання ґрунту. Утворюються балки, пересихають водойми, люди менше отримують кисню. Рятуйте нас!»

Діти, хто надіслав до вас таке звертання?

Діти. Дерева.

Учитель. А чи знаєте ви, діти, що 1 га лісу вбирає 250 кг вуглекислого газу й виділяє 200 кг кисню.

Давайте ознайомимо усіх учнів нашої школи із цими скаргами. А для цього випустимо газету, у якій помістимо «Звертання лісових мешканців».

А далі наш маршрут пролягає до шипшини, яка росте 15 метрів на захід. *(Діти підходять до куща).*

Зупинка 3. «Шипшина».

Учитель. Хто з Чомучок нам розповість про цей кущ?

Учень. Шипшина – кущова рослина, що досягає заввишки до 2 метрів. Гілочки її укріті серпоподібними колючками, цвіте вона у травні – на початку червня. З лікувальною метою використовують квітки, листя та корені рослини, але найбільше – плоди, які збирають наприкінці вересня-жовтня.

Учитель. Шипшина приготувала вікторину для дітей.

- Які ягоди полюбляє ведмідь? (малину)
- Які рослини лікують серце? (конвалія)
- Яку рослину використовують для лікування ран? (подорожник)
- Яка рослина багата на вітамін С? (шипшина)
- Яке дерево-лікар дало назву літньому місяцю? (липа)
- Яке дерево застосовується в народній медицині (окрім коріння)? (сосна)

На цій галявині росте багато лікарських рослин. Ви можете зараз зібрати для гербарію листочки цих рослин. *(Учитель допомагає дітям знайти види лікарських рослин).* А далі нас чекає туристична стежка.

Туристична стежка.

1. «Мишоловка» - від одного дерева до іншого натягнені мотузки, на них зроблені петлі, через які потрібно пролізти.
2. «Навісна переправа» - утворена двома мотузками, натягнутими між двома деревами. Діти переступають ногами по нижній мотузці, тримаючись зза верхню.

Зупинка 4. «Їжачок».

Учитель. Ви успішно переправились. На цій галявині вас уже чекає лісовий мешканець – їжачок. *(Учень у костюмі їжачка).* Але спочатку давайте послухаємо розповідь про цю тваринку.

Учень. Їжак – найвідоміший лісовий мешканець. Здатність тваринки згортатись у клубок оберігає її від ворогів. Розгорнути їжака не під силу навіть дорослій людині. Лише вода примушує їжака розпрямитися. Цю вразливість використовує хитра лисиця. Удень їжаки сплять, а уночі – полюють. Вони живляться комахами, плазунами, дрібними гризунами. Наприкінці вересня їжаки зариваються в опале листя або ж знаходять неглибоку западину, де й засинають аж до березня.

Учитель. Дітки, а визнаєте, що любить їжачок? (гриби)

Їжачок. Так, діти, на цій галявині я багато назбиав для себе грибочків. А скажіть, чому з'явилася приказка «Кожний гриб до рук беруть, та не кожний до кошика кладуть?» (*Відповіді дітей*). Так, у наших лісах, крім їстівних, ростуть і отруйні гриби. Особливо небезпечна бліда поганка. Навіть невеличкий шматочок цього гриба спричиняє смерть. Кожному з вас потрібно запам'ятати правила:

- Якщо знайдете пластинчастий гриб білого кольору з булавовидним потовщенням біля поверхні землі – не чіпайте його.
- Якщо натрапите на невідомий гриб-парасольку – не беріть його.
- Якщо побачите невідомий гриб із чистеньким комірцем на ніжці – не торкайтесь його.

Учитель. Лісові мешканці: тварини, рослини побачили, що ви знаєте і любите природу. А тому вони вирішили прийняти вас до загону шанувальників природи «Пізнайки». Але передовсім прочитайте правила, які ви завжди повинні пам'ятати. (*Діти із кошика беруть правила і читають*):

1. Кожна травинка і кожен зелений листок виділяють у повітря кисень, без якого неможливе життя на Земля. Не топчи траву, не ламай гілок дерев і кущів. Не дозволяй робити це іншим.

2. Щоб згубити молоде деревце потрібні хвилини, а щоб виростити – роки. Не ламай дерев, не пошкоджуй їхню кору.
3. Не рви у лісі квітів. Нехай краса залишається в природі.
4. Не зривай грибів, а обережно зрізай ніжку, не знищуй отруйних грибів – вони ліки та їжа лісових мешканців.
5. Не лови метеликів, джмелів – вони запилюють квіти і є їжею для птахів.
6. Не руйнуй мурашників. Мурахи – санітари лісу.
7. Не лови і не приноси додому птахів та маленьких звірят.
8. Не підходь близько до пташиних гнізд.
9. Не галасуй у лісі, не вмикай гучно музику.
10. Не залишай по собі сміття.
11. Не випалюй суху траву – разом із нею згорають паростки молодих рослин, полум'я нищить комах і птахів.

(Діти отримують емблеми «Пізнайки»).

Учитель. А тепер пройдемо 10 метрів на схід до «Веселої галявини», де нас чекають ігри й конкурси.

Зупинка 5. «Весела галявина».

Гра «Усі до свого дерева»

Діти об'єднуються у три команди. Учитель кожній команді дає папірець із назвою дерева. За сигналом діти біжать до свого дерева. Перемагає та команда, яка швидше знайде своє дерево і збереться навколо нього.

Естафета «Старти звірят»

Чотири команди шикуються паралельними колонами. Перед ними на відстані 6 кроків стоять прапорці. У кожній команді є «заєць», «вовк», «лиса», «їжак», «білка», «ведмідь», «кабан».

Після сигналу «звірята» біжать уперед, обігнувши прапорець, повертаються на своє місце. «Звірят» викликають у будь-якому порядку.

Конкурс «Хто більше»

Один із гравців команди долає певну відстань, з кожним кроком називаючи дерева, кущі, трав'янисті рослини, гриби, тварин або птахів. Перемагає та команда, учасник якої подолає більшу відстань, назве більше слів.

Учитель. Діти, я вважаю, що ви сьогодні повернетесь додому з цієї екскурсії у добрі та любові до природи.

V. Підсумок.

Учитель. Отже, діти, після нашої екскурсії до лісу ви всі стали членами загону «Пізнайки». Кожен із вас має пам'ятати, що необхідно бути ввічливими гостями лісу і тоді вам відкриється неповторна краса рідної природи. Удома ви зробите гербарії із зібраних рослин, виконаєте малюнки про ваші враження від екскурсії, напишете невеличкі твори або казки. Я сьогодні була у ролі фоторепортера. Зібравши матеріал, ми зможемо випустити газету «Пізнайки».

Результати

1. Діти розширили знання про флору і фауну лісу.
2. Зібрали матеріал для гербарію.
3. Ознайомилися з деякими видами туристично-краєзнавчої роботи (орієнтування, туристична стежка).
4. Стали членами загону «Пізнайки».
5. Випустили газету «Пізнайки» (Стародуб, 33)

ВЕСНЯНА ЕКСКУРСІЯ У ПРИРОДУ

(2 клас)

Мета. Ознайомити учнів зі змінами у неживій природі, з першими ознаками весни в живій природі; вчити спостерігати, аналізувати, робити висновки; виховувати в учнів естетичні почуття, бережливе ставлення до природи.

Обладнання: коробки, ножиці, олівці, блокноти, термометр, бінокль, фотоапарат.

Хід роботи

1. Підготовка учителя до екскурсії:

- поповнення знань про місце екскурсії;
- вивчення місця екскурсії (екскурсію доцільно проводити там, де є різні види рослин, дерев та кущів, а стан дороги, якою вона проходитьиме - задовільний);
- підготовка обладнання. Екскурсійне обладнання готується трьох видів: індивідуальне, групове, загальнокласне.

Обладнання для кожного учня (індивідуальне): блокнот, олівець, папір для малювання, кольорові олівці, коробочки.

Обладнання для групи учнів (групове): папка для збору рослин, ножиці, сачок, термометр.

Загальнокласне обладнання: бінокль, компас, фотоапарат.

Усе обладнання учитель перевіряє до екскурсії.

- складання плану екскурсії:

- 1) тема екскурсії;
- 2) короткий зміст знань, які повині отримати діти;
- 3) послідовний хід екскурсії (вступна бесіда, об'єднання школярів у групи, вибір відповідальних, пояснення завдань, практичне

проведення спостережень, ведення записів та збір матеріалів, підсумування екскурсії);

4) обладнання.

II. Підготовка учнів до екскурсії.

На уроках читання, природознавства, у позакласній роботі учні вивчають вірші, читають оповідання, у яких відображено весняну природу. Перед екскурсією проводиться бесіда («Як виглядало місце екскурсії під час осінніх спостережень?», «Яка зараз пора року?», «Коли ви помітили перші ознаки весни?», «Хто бачив перші весняні квіти?», «Яких птахів називають першими вісниками весни?»). Учням ставиться декілька запитань, відповіді на які вони можуть отримати в результаті спостереження під час екскурсії.

Задля підвищення пізнавальної активності та зацікавлення учнів екскурсією варто поставити такі запитання: «Скільки кольорів має весняна природа?», «Чим корисні комахи?» тощо.

Ознайомлюючи учнів з планом екскурсії, учитель дає завдання з підготовки необхідного обладнання та закріплює за учнями обов'язки.

III. Проведення екскурсії.

Екскурсію слід проводити у ясний, погожий день.

1. Вступна бесіда.

Учитель пропонує порівняти весняну природу з тією, яку вони спостерігали восени і взимку. Учні відзначають, що все виглядає інакше. Діти милуються весняними змінами у природі. Учитель пропонує учням звернути увагу на небо і хмари, сонце, кущі, трави, а потім вказати якнайбільше кольорів, яких не було узимку, але вони з'явилися у весняній природі.

2. Об'єднання школярів у групи, вибір відповідального, пояснення завдань кожній групі.

Учитель пропонує об'єднатись в 4 групи за кольорами кружечків, які вони одержали перед виходом на екскурсію. Діти обирають відповідального у кожній групі.

Для кожної групи розроблене окреме завдання:

<i>№ групи</i>	<i>Перелік об'єктів спостереження</i>	<i>Що спостерігати</i>	<i>Практичні завдання</i>
1 (синій колір)	Нежива природа	висота сонця; колір неба; колір хмар; температура повітря; сила вітру; стан води в озері	виміряти температуру повітря і записати у блокнот; записати усі зміни в неживій природі; намалювати весняне небо
2 (зелений колір)	Дерева і кущі	загальний вигляд; поява перших листочків	визначити і записати у блокнот назви дерев і кущів; змалювати листочки з різних дерев та кущів
3 (жовтий колір)	Трав'янисті рослини	загальний вигляд, колір листя та квітів; місце зростання	визначити назви та записати у блокнот трав'янистих рослин; зрізати їх цвітіння (1шт) для класного гербарію
4 (білий колір)	Тварини	який колір мають, як і де живуть; де найбільше комах	записати яких комах, птахів і тварин побачили; поспостерігати за метеликами, кониками, мурашками; занотувати яких вони кольорів

Робота у групах чергується з фронтальною роботою. За сигналом учителя учні завершують спостереження і практичні завдання. Усі групи підходять до учителя для підбиття підсумків екскурсії.

3. Підведення підсумків (проведення підсумкової бесіди).

Учні – представники кожної групи розповідають про побачене, супроводжуючи розповіді демонструванням матеріалу, малюнків, записів у блокнотах.

Учні збирають папку «Екскурсії у природу», у яку поміщають зібраний матеріал, гербарій, світлини, малюнки. (Ракова, 59).

ЦІКАВО ПРО ЕКОЛОГІЮ
(ЗАГАДКИ)

ЗАГАДКИ ПРО ПТАХІВ

Ніс гачком, великі очі,
Працювати він не хоче.
Каже: «Краще вдень посплю.
Здобич і вночі зловлю»... *(сова)*

Що то за пташина,
Що свою дитину іншим підкидає,
А сама гуляє?.. *(зозуля)*

Хоч мороз на білих вітах
Зацвіли червоні квіти.
Як до них підбігли діти,
Полетіли раптом квіти... *(снігурі)*

Він працює чорноробом своїм довгим, гострим дзьобом.
На ялинках і дубах нищить шкідників – комах.
Не виспіває пісень, а працює день у день... *(дятел)*

Я пташина біло – чорна,
Я у вирій не літаю,
А зимую в ріднім краї... *(сорока)*

Що за дивна птиця? Їй вночі не спиться.
На мишей полює, а удень ледарює... *(сова)*

В'ється над морем, над озером в'ється.
Може, згадаєш, як пташка ця зветься?.. *(чайка)*

Він не ходить, а стрибає, по дворах крихти збирає.
Хто цей сірий стрибунець? Відгадали? *(горобець)*

Має він важку роботу: ходить – бродить по болоту
І шукає жабенят для маленьких пташенят... *(лелека)*

Я казково гарний птах, в ваших не живу краях.
В мене пір'ячко рожеве, синє, жовте і вишневе,
Золотаве і зелене. Ну, яке ім'я у мене? ...*(пануга)*

Як тільки сонце пригріває, у небо стрімко він злітає,
Згори чудова пісня ллється.

Хоч він маленький, та, здається,

Що в небі велетень співає –

Так гучно спів його лунає... *(жайворонок)*

Дуже люблять всі вони чорні в цяточку штани

Такі ж самі сорочки і однакові шапки.

З південної сторони прилітають щовесни.

Діти радо їх вітають, житла їм виготовляють... *(ипаки)*

У цієї пташки одіж вся примітна: жовтенький жилетик,

Шапка оксамитна. Кинеш трохи зернят –

Їм здається мало. Це тому, що хочеться м'яса їм і сала... *(синиця)*

Дзьоб великий у пташини, а під дзьобом тим – торбина,

У великій цій торбині місце знайдеться рибині... *(пелікан)*

А як зветься птах такий: довгоногий і стрункий,

Чорний з білим, гарний, статний,

Та літати він не здатний?... *(страус)*

Хто гніздо своє в'є на калині,

Хто присвячує пісню дружині,

Як вона на яєчках сидить?

Хто сади і гаї веселить?... *(соловей)*

Хоч сіренькі і малі, йдеш – не помічаєш,

Серед всіх птахів землі їхній спів пізнаєш... *(соловей)*

Цей справжнісінький дивак одягнувся в чорний фрак.

По крижинах походжає і ніколи не літає... *(пінгвін)*

Я – з далеких берегів серед криги і снігів.

Я морозів не боюся, в чорний смокінг одягнуся.

А від білої манишки навіть сніг темніший трішки... *(пінгвін)*

Біле диво прилетіло, на озерце в лісі сіло.

Дивляться птахи у воду на свою хорошу вроду.

Шії довгі та гнучкі. Що за красені такі?...*(лебеді)*

Птахи високі і стрункі, а шії довгі та гнучкі,

Рожеві, мов троянди цвіт, зорі ранкової привіт... *(фламінго)*

Цю найменшу в світі пташку не приваблюють комашки –

Сік квіток їй до смаку. Цю красунечку прудку

З райдужним барвистим пір'ям – різних кольорів сузір'ям –

Не шукай у нас: пташина – джунглів сонячних дитина.. *(колібри)*

Відгадайте, діти, хто має носик - долото?

Ним комах з кори виймає, про здоров'я лісу дбає?... *(дятел)*

Вірно людям я служу, їм дерева стережу,

Дзьоб міцний і гострий маю шкідників ним здобуваю... *(дятел)*

Хату на хаті має,

Всім жабам рахунок знає... *(лелека)*

Крилатий, горластий, червоні ласти... *(гусак)*

Золоті клубочки обліпили квочку... *(курчата)*

Двічі родився, у школі не вчився, а години знає... *(півень)*

Не людина, а живе у хатці... *(шпак)*

Біла латка, чорна латка по дереву скаче... *(сорока)*

Дивний ключ у небі лине, не залізний, а пташиний,

Цим ключем в осінній млі відлітають... *(журавлі)*

Швидко скрізь цей птах літає,

Безліч мошок поїдає,

За вікном гніздо будує,

Тільки в нас він не зимує... *(ластівка)*

ЗАГАДКИ ПРО ТВАРИН

Звірок маленький, взимку біленький, влітку сіренький,

По полю стриб – стриб, по снігу тик – тик... *(заець)*

Пухова руденька шуба, із сосни стриба на дуба.

Хвіст унеї як мітла, а сама на ріст мала.

Очі сяють, як намисто, мов дві цяточки вогнисті.

В неї хата гарна, тиха, взимку сповна там горіхів.

В лісі любить вона жити

Відгадайте, хто це, діти?... *(білочка)*

Хоч не шию я ніколи, а голок завжди доволі... *(їжак)*

Один усю роботу робить,

Другий хазяїна молоком поїть,

Третій хату стереже... *(кінь, корова, собака)*

На стелі в кутку висить сито,

Не руками звито... *(павук)*

Не мотор, а шумить,

Не пілот, а летить.

Не гадюка, а жалить... *(бджола)*

На хвилиночку постій, придивись!

Хто ж це у траві густій причаївсь?

На зеленій скрипочці виграва,

Сам зелений як трава-мурава... *(коник-стрибунець)*

Очі на рогах, хатина – на спині... *(равлик)*

Хто має п'ятачок, не зажатий в кулачок?

На ногах його копитця, їсть і п'є він із коритця... *(порося)*

Хоч звірина ця мала, хвіст у неї як мітла,

Вуха гострі наче стрілки у скакухи... *(білка)*

У коморі чи у хаті з ниточок легких як пух,
Він сплітає дивний ялтір, щоб ловити в нього мух... (навук)
Хоч у нього шуба є, та як холод настає,
Він не їсть тоді, не п'є, і не ходить, не гуляє, а у лігво залягає... (ведмідь)
Сам собі у п'їтмі світить,
Щоб з'їсти, кого помітить... (вовк)
Не коваль, а з кліщами... (рак)
Трави копитами торкаючись, ходить у лісі, рогами зачіпаючись,
Ходить сміливо і легко, роги розкинув далеко... (лось)
Зубасте, сірувате по полю гасає,
Телят і овець шукає... (вовк)
Має вуса, пишний хвіст і негарну звичку:
Сперше добре він поїсть, після – вміє личко... (кіт)
Хвіст гачком, а ніс п'ятачком... (свиня)
Голодна – реве, а нагодована – жує,
Дітям усім молоко дає... (корова)
На сїні лежить, сам не їсть й іншим не дає... (собака)
З бородою народився, та ніколи не голився... (козлик)
Хто над нами догори ногами?... (муха)
Ніс довгий, а голос дзвінкий... (комар)
Сам чорний, та не ворон,
Є роги, та не бик,
Шість ніг без копит.... (жук – олень)
У зеленому жакеті галасує в очереті,
Хоч і плавати мастак, а не риба і не рак... (жаба)
В'ється віршовка, а на кінці – головка... (змія)
Хто хвіст залишає, як від ворога тікає... (ящірка)
Сіренька, маленька хоч якого kota з місця стягне... (мишка)
Влітку гуляє, а взимку спочиває... (ведмідь)

ПІСЛЯМОВА

В епоху ХХІ століття особливо актуалізується проблема забруднення довкілля. Лише промислові підприємства і транспорт щороку викидають у повітря велику кількість забруднюючих речовин, у водні басейни скидається значна кількість стічних вод. Природа зазнає істотних втрат не лише унаслідок забруднення, а й, передовсім, через екологічну некомпетентність людства та небажання приймати участь у підтримці та примноженні природних ресурсів.

Проблема охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів зумовлюють необхідність виховання у громадян, і, особливо, у підростаючого покоління, нового, екологічного мислення та екологізації усього суспільного розвитку. Потреба останнього зумовлена й тим, що Україна має міжнародний статус зони «екологічного лиха», що охоплює понад 10 % загальної площі країни. Оздоровлення навколишнього середовища включає розроблення нових енерго- та ресурсозберігаючих, маловідходних технологій; забезпечення економного та бережливого використання джерел енергії; створення єдиної природоохоронної системи.

Охорона природи – це система науково обґрунтованих заходів, спрямованих на збереження, раціональне використання й розвиток природи та природного навколишнього середовища в інтересах людини та суспільства. Сьогодні однією з найважливіших складових національного виховання і формування національної самосвідомості має бути екологічне.

У формуванні ж нового екологічного мислення активну участь беруть усі ланки освіти, діяльність яких спрямована на формування здорового життєвого середовища. Поза тим, розв'язання екологічних проблем вимагає зміни пануючої на цей час екологічної та соціальної

свідомості. Людина формується, розвивається та удосконалюється в соціальному середовищі, взаємодіючи у системі людина – природа. У цьому контексті уже на рівні початкової освіти необхідно формувати у дітей нову систему взаємовідносин з природою.

Світ наповнений невичерпною новизною і дивовижною красою. Для дитини він – могутнє джерело живої уяви. У цьому сенсі доречними є слова В.Сухомлинського: «Ідіть у поле, в парк, пийте з джерела думки, і ця жива вода зробить ваших вихованців мудрими дослідниками, які люблять знання...» Вважаємо, що творча спадщина видатного педагога повинна знайти своє відображення у навчально-виховному процесі сучасного освітнього закладу.

Природа – невичерпне і одвічне джерело естетичних, етичних засад, наш справжній друг, що потребує повсякденної уваги і турботи. Від уміння жити у гармонії з природою, формування нового екологічного мислення значною мірою залежить майбутнє нашої планети Земля. Ось чому тепер актуалізується один із важливих аспектів – екологічне виховання, мета якого – посіяти в серцях школярів зернята любові до природи, привити бажання уважно прислухатися і придивлятися до таємничої різноголосої мови живого світу.

Загалом екологічне виховання – це психолого-педагогічний процес, спрямований на формування екологічних знань та наукових основ природокористування, необхідних переконань та практичних навичок особистості, певної орієнтації та активної життєвої позиції в галузі охорони, збереження та примноження природних ресурсів. Структуру екологічної культури особистості складають знання, почуття, відношення та поведінка. А тому зміст екологічного виховання передбачає формування у молодших школярів системи знань про природу, а також природозберігаючої поведінки, що доцільно здійснювати у різних видах діяльності: навчальній, трудовій, громадсько-корисній.

Екологічне виховання у навчально-виховному процесі школи здійснюється за принципами міждисциплінарного підходу; систематичності і безперервності; єдності інтелектуального і емоційно-вольового компонентів у вивченні і поліпшенні учнями навколишнього середовища; взаємозв'язку теорії і практики; прогностичності; співпраці.

До основних джерел формування екологічної культури молодших школярів належать пізнавальна, дослідницька і практична діяльність, які, своєю чергою, передбачають спостереження за явищами природи, їх вивчення та природоохоронну роботу.

Екологічне виховання найбільш ефективно за умови тісного поєднання класно-урочної та позаурочної діяльності молодших школярів, активної участі дітей у природоохоронних заходах, акціях. Основними формами та засобами екологічної освіти і виховання є еколого-психологічні тренінги, організація та проведення усних журналів, телеуроків та уроків-екскурсій у природу, організація та улаштування виставок дитячих робіт, малюнків, світлин тощо. Треба зазначити, що позаурочна діяльність дає змогу більше, ніж це дозволяють уроки, проводити з дітьми різні види робіт, які формують екологічно екультурну та екологічно компетентну особистість. Зокрема, позаурочні виховні заходи допомагають виховувати в учнів інтерес до навколишнього світу, любов до творчої праці; вчать мріяти і діяти; формують духовні потреби; підвищують рівень екологічної культури.

Вважаємо, що у педагогічній практиці доцільно відновити використання різноманітних форм організації діяльності учнів, як-от: «зелені» та «голубі» патрулі; загони для боротьби з ерозією ґрунтів; клуби й гуртки юних друзів природи; шкільні музеї та куточки «живої» природи; організовувати виставки робіт та малюнків учнів, масові акції («День птахів», «Лісові наші друзі», «Свято врожаю») тощо.

Екологічний аспект має пронизувати усю навчально-виховну діяльність, у процесі якої формується екологічне мислення. Освітній заклад покликаний сьогодні сприяти забезпеченню гармонізації середовища, що, своєю чергою, потребує належної підготовки фахівців.

У навчально-методичному посібнику ми представили сценарії окремих виховних заходів, які можуть бути використані як на уроці, так і у позаурочній діяльності.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що в умовах екологічно забрудненого довкілля, неефективного та нераціонального використання природних ресурсів саме сфера освіти, освітні заклади мають забезпечити формування «адаптивної стійкої людини» нового типу на основі екологічного виховання, екологічної культури, екологічної освіти. Саме така особистість здатна позитивно впливати на довкілля, бути активним учасником природоохоронної діяльності по примноженню та збереженню багатств навколишнього світу.

Навчально-методичний посібник може прислужитися учителям-практикам, організаторам позакласної роботи, вихователям групи продовженого дня, вихователям дитячих садків, батькам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдусенко Людмила. Виховання екологічної культури на уроках / Людмила Авдусенко // Початкова школа. – 2008. - № 5. - С. 33 – 34.
2. Бабаніна І.В. Формування екологічної культури молодших школярів / І.В.Бабаніна // Початкове навчання та виховання. – 2010. - № 23 (243) серпень – С. 25 – 30.
3. Бабенко Валентина. Еколого - натуралістичне виховання школярів / Валентина Бабенко // Початкова школа. – 2007. - № 6. – С. 42 – 45.
4. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник / Н.П.Волкова. – К.: «Академія», 2003. – 576 с.
5. Гетьман В.І. Добра казка про рідний край / В.І. Гетьман // Початкова школа. – 2009. - № 12. – С. 48 – 49.
6. Головченко Людмила. Природа – наша мати, треба її оберігати / Людмила Головченко // Початкова школа. – 2009. - № 6. – С. 45- 48.
7. Горощенко В.П., Степанов І.А. Методика преподавания природоведения / В.П. Горощенко, И.А.Степанов. – М.: Просвещение, 1984. – 159 с.
8. Гуцул Т.С. Слово – мови рідної основа. Види робіт на уроках рідної мови для формування екологічної культури молодших школярів / Т.С.Гуцул // Розкажіть онуку. – 2010. - № 2. – С. 46 – 49.
9. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.). – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
10. Дронь В.І. Зелена весняночка пишно іде / В.І.Дронь // Початкове навчання та виховання. – 2011. - № 6 (262) лютий. – С.28 – 30.
11. Дудік Ганна, Шабликіна Валентина. Формування екологічної свідомості дітей починається з малку / Ганна Дудік, Валентина Шабликіна // Початкова школа. – 2007. - № 6. – С. 19 – 21.
12. Дужук Сніжана. Використання казки в екологічному вихованні учнів / Сніжана Дужук // Початкова школа. – 2007. - № 6. – С. 38 – 39.

- 13.Єрмаков І.Г. Виховання життєтворчості: моделі виховних систем / І.Г.Єрмаков. – Х.: «Основа», 2006. – 219 с.
- 14.Іванова О. Формування екологічної культури / О.Іванова // Початкова школа. – 1998. - № 8. – С. 40 – 42.
- 15.Іщенко Людмила. Дидактичні ігри як засіб екологічного виховання / Людмила Іщенко // Початкова школа. – 1998. - № 12. – С. 25 – 26.
- 16.Карецька Л.П. Колективне свято на тему: «Бал квітів» / Л.П.Карецька // Розкажіть онуку. – 2011. - № 9. – С.67 – 69.
- 17.Коренева І. Правові аспекти екологічного виховання / І.Коренева // Початкова школа. – 1999. - № 10. – С. 19 – 20.
- 18.Костенков П.П. Экологическое воспитание школьников / П.П.Костенков. – М.: Просвещение, 1990. – 160 с.
- 19.Кошовська Тетяна. Екологія мовою цифр / Тетяна Кошовська // Початкова школа. – 2009. - № 1. – С. 31 – 35.
- 20.Красоткіна Н. Люби цей світ / Н.Красоткіна // Початкове навчання та виховання. – 2010. - № 36 (256) грудень. – С. 33 – 36.
- 21.Лазарева С.В. Екологічне та природоохоронне виховання учнів гірських шкіл – запорука збереження та збалансованого розвитку Карпат / С.В.Лазарева // Екологічний вісник. – 2009. - № 3 – 4. – С. 6 – 10.
- 22.Лопатюк Тетяна. Екологія – наука про довкілля / Тетяна Лопатюк // Початкова школа. – 2011. - № 5. – С. 29 - 32.
- 23.Луц О.Н. Проект «Радуга» («Единство розуму и сердца»). Экологическое воспитание учащихся начальных классов / О.Н.Луц // Початкове навчання та виховання. – 2010. - № 24 (244) серпень. – С.43 – 51.
- 24.Лях Віктор. Казка в екологічному вихованні молодших школярів / Віктор Лях // Початкова школа. – 2001. - № 1 – 2. – С.63 – 65.
- 25.Мионов Л. В. Методика изучения окружающего мира в начальных классах / Л.В.Мионов. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 360 с.

- 26.Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навчальний посібник / Н.Є Мойсеюк. – К., 2003. – 615 с.
- 27.Мордовцева Т.В. Екологічна вікторина «Галявина чудес» / Т.В.Мордовцева // Початкове навчання та виховання. – 2010. - № 13 (233) травень. – С. 29 – 31.
- 28.Національна доктрина розвитку освіти в Україні // Освіта України. – 2002. - № 33. – 23 квітня.
- 29.Несведова О.В. Предметний тиждень із природознавства у початковій школі / О.В.Несведова // Початкове навчання та виховання. – 2011. - № 16 – 18 (272 – 274) червень. – С.66 – 81.
- 30.Омельченко Михайло. Завдання з екології – засіб розвитку творчих здібностей юннатів / Михайло Омельченко // Початкова школа. – 1999. - № 1. – С. 25 – 26.
- 31.Павлюк Світлана, Шмаль Валентина. Екологія душі школяра – екологія природи / Світлана Павлюк, Валентина Шмаль // Початкова школа. – 2007. - № 6. - С. 16 – 17.
- 32.Пойманова З.А. Цікаві задачі на основі краєзнавчого матеріалу / З.А.Пойманова // Початкове навчання та виховання. – 2010. - № 14 (234) травень. – С. 20 – 21.
- 33.Поміновська Н.О. Зелене диво планети / Н.О.Поміновська // Розкажіть онуку. – 2010. - № 10. – С. 43 – 46.
- 34.Пономаренко Л.В. Екологічне виховання молодших школярів у процесі навчання / Л.В.Пономаренко. – Х.: «Основа», 2009. – 143 с.
- 35.Пузанова Лариса. Педагогіка естетики живої природи: теорія, методологія, практика екологічного виховання / Лариса Пузанова // Рідна школа. – 2009. - № 8 – 9. – С. 28 – 31.
- 36.Пурдя Людмила. Екологічна освіта і виховання молодших школярів / Людмила Пурдя // Початкова школа. – 2007. - № 6. – С. 14 – 16.

37. Пустовіт Наталія. Основи екологічної безпеки у 1 класі / Наталія Пустовіт // Початкова школа. – 1999. - № 12. – С. 29 – 31.
38. Пустовіт Г.П. Теоретико – методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1 - 1Х класів у позашкільних навчальних закладах: Монографія / Г.П. Пустовіт. – К.- Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.
39. Ракова Антоніна. Весняна екскурсія в природу / Антоніна Ракова // Початкова школа. – 2009. - № 4. – С.59 – 60.
40. Руденко Лідія. Колективна творча діяльність як технологія виховання екологічної компетентності учнів / Лідія Руденко // Рідна школа. – 2007. - № 11 – 12. - С. 22 – 24.
41. Салеева Л.П. Формирование бережного отношения младших школьников к природе / Л.П.Салеева. – М.: Просвещение, 1978. – 49 с.
42. Симонова Л.П. Экологическое образование в начальной школе / Л.П.Симонова. – К.: Радуга, 2000. – 160 с.
43. Совгіра Світлана. Надзвичайні ситуації та їх аналіз при вивченні екології / Світлана Совгіра // Рідна школа. – 2007. - № 1. - С. 67 – 69.
44. Старовойт Світлана. Виховання екологічної свідомості – потреба часу / Світлана Старовойт // Рідна школа. – 2004. - № 4. – С. 43 – 44.
45. Стародуб В.М., Петренко О.М. Хто в лісі живе, що у лісі росте. Навчальна екскурсія / В.М. Стародуб, О.М.Петренко // Початкове навчання та виховання. – 2010. - № 12 (232) квітень. – С. 33 – 35.
46. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти томах / В.О.Сухомлинський. – К.: Рад. Школа, 1976. – Т. 4. - 612 с.
47. Сухомлинський В.О. Казки Школи під Голубим Небом. Казки, притчі, оповідання / В.О.Сухомлинський. – К.: Рад. Школа, 1991. – 191 с.
48. Сухомлинський В.О. Моя педагогічна система / В.О. Сухомлинський // Радянська школа. – 1988. - № 6. – С. 88 – 89.
49. Сухомлинський В.О. Куди поспішали мурашки / В.О.Сухомлинський. – К.: Рад. Школа, 1981. – 51 с.

50. Сухомлинский В.А. Школа и природа / В.А.Сухомлинский // Советская педагогика. – 1970. - № 5. – С. 42 – 43.
51. Сухомлинский В.А. О воспитании / В.А.Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1982. – 225 с.
52. Ткачук Г.П. Формування екологічної культури учнів / Г.П.Ткачук. – Ч.: Вища школа, 1988. – 32 с.
53. Філіпова Вікторія. Виховання екологічної культури / Вікторія Філіпова // Початкова школа. – 2010. - № 7. – С. 62 – 64.
54. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник / М.М.Фіцула. – К.: «Академія», 2006. – 528 с.
55. Хміль Ольга. Використання загадок і кросвордів про природу / Ольга Хміль // Початкова школа. – 2008. - № 5. – С. 35 – 36.
56. Христофор Антоніна. Сутність і дидактичні можливості екологічного виховання / Антоніна Христофор // Початкова школа. – 2007. - № 6. – С. 9 – 11.
57. Чернова Н.М. Екологія / Н.М.Чернова. – М.: Просвещение, 1988. – 270 с.
58. Шаповал Лариса. Казка як засіб формування екологічних знань / Лариса Шаповал // Початкова школа. – 1999. - № 1. – С. 24 – 25.
59. Щербань Петро. Формування національної самосвідомості засобами природничо-екологічного виховання / Петро Щербань // Рідна школа. – 2002. - № 10. – С. 24 – 26.
60. Ягупов В.В. Педагогіка: Навчальний посібник / В.В.Ягупов. – К.: Либідь, 2003. – 560 с.

